

βιβλιοθήκη

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΤΣΙΓΓΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ

Μετέχουσες Σπουδάστριες

Μαρθοπούλου Συρματένια

Χαμαλίδου Αναστασία

Υπεύθυνος Καθηγητής

Παπαδημητρίου Θάνος

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη Πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Πάτρας.

Πάτρα, Σεπτέμβριος 1998

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ	2715
----------------------	------

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	Σελ.
ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ	I
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	II
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1. Σκοπός μελέτης	1
2. Ορισμοί Όρων	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II	7
2. ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ	7
2.1. Ρίζες των Τσιγγάνων και διασπορά	7
2.2 Οι τσιγγάνοι στον Ελλαδικό χώρο	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III	18
3. ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ - ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	18
3.1 Σχέσεις συγγένειας	18
3.2 Γάμος	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV	25
4. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ - ΥΓΕΙΑ	25
4.1 Κατοικία	25
4.2 Υγεία	31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V	35
5. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ - ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ - ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΣ	35
5.1 Οικονομική οργάνωση	35
5.2 Αυτοαπασχόληση	37
5.3 Νομαδισμός	40
5.4 Επαγγέλματα στην Ελλάδα σήμερα	42
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI	 48
6. ΘΡΗΣΚΕΙΑ	48
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ V	 56
7. ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ROMANI.....	56
7.1. Γλωσσολογία και διάλεκτοι	56
7.2 Η λειτουργία της Ρομανί	69
7.3 Κοινή γλώσσα ή διαδικασία σύγκλισης	71
7.4 Η αναγκαιότητα μιας αυστηρά δομημένης γραφής	75
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII	 78
8. ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ.....	78
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX	 89
9. Εκπαίδευση	89
9.1 Ορισμός της εκπαίδευσης	89

9.2 Εκπαιδευτική κατάσταση των Τσιγγάνων	90
9.3 Αίτια αναλφαβητισμού	92
9.4 Μονοπολιτισμικός - Μονοδιάστατος προσανατολισμός της εκπαίδευσης.....	101
9.5 Διαπολιτισμική Εκπαίδευση	102
9.6 Προγραμματισμός - Διδακτικό υλικό	106
9.7 Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης	108
9.7.1 Λαϊκή Επιμόρφωση	108
9.7.2 Ιστορική Αναδρομή Λαϊκής Επιμόρφωσης	109
9.7.3 Σκοπός Λαϊκής Επιμόρφωσης	110
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ X	 115
10. ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ	115
10.1 Ρατσισμός - Παρέκκλιση	115
10.2 Κοινωνική Διάκριση - Συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται .	118
10.3 Εκπαιδευτικό σύστημα και κοινωνικές διακρίσεις	119
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ XI	 126
11. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ - Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ	126
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ XII	 131
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	131

1. Συμπεράσματα	131
2. Προτάσεις	141
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	144

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Νοιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε, σ' αυτή μας τη μελέτη τον υπεύθυνο καθηγητή κ. Θ.. Παπαδημητρίου για τις πολύτιμες συμβουλές που μας έδωσε.

Επίσης θα ήταν παράλειψη αν δεν ευχαριστούσαμε όλους τους εργαζόμενους στη Διεύθυνση Πρόνοιας Κομοτηνής για τη συμπαράστασή τους στην αναζήτηση Βιβλιογραφίας και την Κοινωνική Λειτουργό κ. Αλεξάνδρα Τσαλίκη για την αναζήτηση και εύρεση βιβλιογραφίας από τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης στην Αθήνα.

Ευχαριστούμε επίσης τον κ. Σπύρο Σπύρου εργαζόμενο στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών για την αποστολή Βιβλιογραφίας.

Τέλος ευχαριστούμε την κ. Μαζαράκη εργαζόμενη στη Ν.Ε.Λ.Ε. Θεσ/νίκης και μέλος της Εθελοντικής ομάδας Drom για τις σημαντικές πληροφορίες που μας έδωσε για τους Τσιγγάνους Θεσ/νίκης και τη δράση του Drom και τους Τσιγγάνους του οικισμού Δενδροποτάμου Θεσ/νίκης για τη συνεργασία τους μαζί μας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ολοένα και περισσότερο ασχολούνται με μειονότητες που υπάρχουν στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Οι Τσιγγάνοι αποτελούν συχνό θέμα στην ελληνική ειδησεογραφία. Ωστόσο όμως λίγοι Έλληνες γνωρίζουν κάποια περισσότερα στοιχεία γι' αυτούς.

Ξεκινώντας από αυτό ως αφορμή θέσαμε ως σκοπό της μελέτης μας να παρουσιάσουμε την ομάδα αυτή και να διερευνήσουμε τα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της.

Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού χρησιμοποιήσαμε τη βιβλιογραφική έρευνα.

Ξεκινήσαμε με μια αναζήτηση της καταγωγής των τσιγγάνων και της ιστορικής πορείας τους μέχρι τον ελλαδικό χώρο. Οι περισσότεροι μελετητές αναζητούν την καταγωγή τους στην Ινδία και στην Αίγυπτο. Στη συνέχεια παρουσιάσαμε στοιχεία για τη σύνθεση και τις αρχές που διέπουν την Τσιγγάνικη οικογένεια. Ο νομαδικός τρόπος ζωής των Τσιγγάνων επηρεάζει τις συνθήκες διαβίωσης. Οι συνθήκες κατοικίας και υγιεινής είναι άθλιες κυρίως για τους τσιγγάνους που διαμένουν σε υποβαθμισμένες περιοχές των αστικών πόλεων όπου γκετοποιούνται.

Αυτό που χαρακτηρίζει την τσιγγάνικη εργασία είναι η αυτοαπασχόληση. Οι Τσιγγάνοι στο μεγαλύτερο μέρος τους ασχολούνται με το εμπόριο. Μεγάλος αριθμός ασχολείται εποχιακά με αγροτικές εργασίες.

Στη συνέχεια παραθέτουμε ένα κεφάλαιο που αναφέρεται στη θρησκεία. Μέσα από τη βιβλιογραφική έρευνα καταλήγουμε στο γεγονός ότι οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα είναι χριστιανοί Ορθόδοξοι και μόνο ένα μικρό μέρος που διαμένει στη Θράκη είναι μουσουλμάνοι.

Όσον αφορά τη γλώσσα η Romani έχει διασωθεί μέσω της προφορικής παράδοσης. Έχει δεχθεί προσμίξεις από κάθε χώρα όπου διαμένουν τσιγγάνοι. Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα είναι δίγλωσσοι. Η τσιγγάνικη γλώσσα λειτουργεί ως άμυνα απέναντι στην αφομοίωση.

Στην ομάδα των τσιγγάνων υπάρχει μεγάλο ποσοστό αναλφαβητισμού. Ο μονοδιάστατος και μονοπολιτισμικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης λειτουργούν ανασταλτικά. Η απάντηση σ' αυτό είναι η διαπολιτισμική εκπαίδευση η οποία σέβεται, προωθεί τη διαφορετικότητα και ενισχύει την αμοιβαία συνύπαρξη των διαφορών. Συμβάλλει στην αντιμετώπιση του ρατσισμού που αποτελεί πλήγμα ενάντια στους τσιγγάνους.

Τέλος κάποιες λύσεις ίσως μπορεί να δώσει η εφαρμογή των παρακάτω προτάσεων.

1. Συγκρότηση κοινωνικών υπηρεσιών σε τοπική βάση.
2. Απογραφή τσιγγανόπουλων και εγγραφή στο σχολείο, δημιουργία τάξεων σε οικισμούς, προκαταρκτικών τάξεων.
3. Διαπολιτισμική εκπαίδευση.
4. Χάραξη κοινωνικής πολιτικής.
5. Εκπαίδευση και κατάρτιση δασκάλων που διδάσκουν σε τσιγγανόπουλα.
6. Ευαισθητοποίηση των Ελλήνων απέναντι στους Τσιγγάνους.
7. Συγκρότηση εθελοντικών ομάδων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Σκοπός Μελέτης

Το θέμα της συγκεκριμένης μελέτης είναι τα χαρακτηριστικά της τσιγγάνικης μειονότητας στην Ελλάδα.

Βασικός σκοπός αυτής της μελέτης αποτελεί η παρουσίαση των χαρακτηριστικών, των προβλημάτων και των αναγκών των τσιγγάνων στην Ελλάδα.

Συγκεκριμένα η μελέτη στοχεύει :

- α. Στο να γίνει ιστορική ανασκόπηση της καταγωγής και του τρόπου εγκατάστασής τους στον Ευρωπαϊκό χώρο και ιδιαίτερα στην Ελλάδα.
- β. Να παρουσιασθούν τα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες των τσιγγάνων όπως αυτά καταγράφηκαν μέσα από τη βιβλιογραφική έρευνα που πραγματοποιήσαμε.
- γ. Να δοθούν στοιχεία για την εκπαιδευτική κατάστασή τους στην Ελλάδα σήμερα και τις επιπτώσεις που αυτή έχει στη ζωή τους.
- δ. Να δοθούν στοιχεία για την πολιτισμική κατάστασή τους στην Ελλάδα.
- ε. Να παρουσιασθούν οι παράμετροι κάτω από τις οποίες εκδηλώνεται ο ρατσισμός - κάτι που αποτελεί μια πραγματικότητα που βιώνουν οι τσιγγάνοι.

Επιχειρήσαμε αυτή την μελέτη και χρησιμοποιήσαμε για τη συγκέντρωση των πληροφοριών ελληνική βιβλιογραφία κυρίως - η οποία πρέπει ν' αναφέρουμε ότι είναι πολύ περιορισμένη όσον αφορά το θέμα των τσιγγάνων. Προβήκαμε στη

συγκέντρωση όσο το δυνατόν περισσότερων πηγών προσέχοντας πάντα την αποφυγή ακραίων και αβάσιμων απόψεων.

Βέβαια σε μια μελέτη με θέμα "Τα χαρακτηριστικά της Τσιγγάνικης Μειονότητας στην Ελλάδα" πολλές είναι οι ενότητες και οι παράμετροι που θα μπορούσαν να μελετηθούν και να καταγραφούν. Η κάθε μια από αυτές θα μπορούσε ν' αποτελέσει από μόνη της θέμα για μελέτη και αυτό το διαπιστώνει εύκολα ο μελετητής του θέματος που διακρίνει τις διαστάσεις τους που είναι κοινωνικές, πολιτικές, ιστορικές.

Πρόκειται για θέμα που οι παράμετροι του θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης πολλών ειδικοτήτων κοινωνικών επιστημών. Η πολυπλοκότητα του θέματος θέτει μεγάλη δυσκολία για μια ολόπλευρη και σε βάθος μελέτη και παρουσίαση.

Αρχική μας πρόθεση ήταν η πραγματοποίηση έρευνας στους Τσιγγάνους της Θεσσαλονίκης. Ο μεγάλος όμως πληθυσμός τους (περίπου 7.500 τσιγγάνοι στο νομό σύμφωνα με στοιχεία της Ν.Ε.Λ.Ε. Θεσσαλονίκης) κατέστησε δύσκολη την πραγματοποίησή της. Ο απαιτούμενος χρόνος για μια τέτοια έρευνα, ώστε τα αποτελέσματα να αγγίζουν την πραγματικότητα, θα ήταν πολύ μεγάλος. Μια τέτοια έρευνα θα υπερέβαινε τις απαιτήσεις μιας πτυχιακής εργασίας.

Στην μελέτη μας προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε την τσιγγάνικη μειονότητα στην Ελλάδα. Στόχος μας υπήρξε η παρουσίαση της ταυτότητας της τσιγγάνικης μειονότητας, του τρόπου που ζει σήμερα και την εκπαιδευτική κατάσταση στην οποία βρίσκεται.

Θελήσαμε να κάνουμε μια γενικότερη παρουσίαση ενός θέματος που, από τη μια, είναι άγνωστο στο μεγαλύτερο μέρος της σπουδαστικής κοινότητας και της

Ελλάδας και από την άλλη, όλο και περισσότερο αγγίζει τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και τη διεθνή κοινότητα.

Ορισμοί Όρων

Πριν αρχίσει η παρουσίαση της μελέτης μας θεωρούμε σκόπιμο να δώσουμε κάποιους ορισμούς που αφορούν την έννοια "μειονότητα" και τα είδη μειονότητας που αναφέρονται από το παρελθόν ως σήμερα.

Μειονότητα : στο Κοινωνικό Λεξικό, της UNESCO (1972 σελ. 540) αναφέρεται: "ο όρος μειονότης χρησιμοποιείται συχνά σαν συνώνυμο των εθνικών - φυλετικών και θρησκευτικών ομάδων. Φαίνεται ότι η τάση είναι να χρησιμοποιείται ο όρος εθνική ομάς όταν δεν ανακύπτει θέμα αντιπαθητικών διακρίσεων και ο όρος μειονοτική ομάς (ή μειονότης) όταν υπονοείται η ύπαρξη αντιπαθητικών διακρίσεων. Και οι δύο όροι υποδηλώνουν, φυσικά, θρησκευτικά, φυλετικά και άλλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ή στοιχεία".

Ο Δ. Τ. Τσαούσης στο έργο "Η κοινωνία του ανθρώπου" (1987, σελ. 266) αναφέρει πως η μειονότητα είναι : "...ένα σύνολο που είναι αντικείμενο δυσμενούς μεταχείρισης εξαιτίας των ιδιαίτερων φυλετικών ή πολιτιστικών χαρακτηριστικών του".

Ο L. Wirth στο έργο του "Η ανθρώπινη επιστήμη στην Παγκόσμια κρίση" (1943, σελ. 347) δίνει τον εξής ορισμό : "μπορούμε να ορίσουμε τη μειονότητα σαν μια ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι εξαιτίας των φυσικών ή πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους έχουν διαχωρισθεί από τους άλλους στην κοινωνία όπου διαβούν, για να αντιμετωπίζονται κατά τρόπο διαφορετικό και άνισο και οι οποίοι, γι ' αυτούς τους λόγους, θεωρούν ότι είναι αντικείμενα συλλογικής διακρίσεως".

Ο όρος μειονότητα (σύμφωνα με τον Ναθαναήλ Μ. Παναγιωτίδη στο έργο του "Μουσουλμανική Μειονότητα και εθνική συνείδηση") αποτελεί έννοια του διεθνούς δικαίου με την οποία προσδιορίζονται πληθυσμιακά τμήματα μιας χώρας, που

διαφέρουν από την πλειονότητα των υπηκόων της είτε ως προς τη γλώσσα είτε ως προς της θρησκεία είτε ως προς τη φυλετική καταγωγή ή την εθνική συνείδηση".

Ο όρος μειονότητα "χρησιμοποιείται για να διαχωρίσει μια κοινωνική κατηγορία η ομάδα, η οποία είναι μικρότερη από το μισό τουλάχιστον του συνολικού πληθυσμού μιας κοινωνίας και να τη διαφοροποιήσει εθνικά, γλωσσικά, εθιμικά, πολιτισμικά, πολιτικά, φυλετικά ή και θρησκευτικά από το σύνολο σε σχέση πάντα με κάποιο ή κάποια από τα παραπάνω επίπεδα" (Βασιλείου Α./ Σταματάκης Ν. , Λεξικό Επιστημών του ανθρώπου, Αθήνα 1992, σ. 258 - 259).

Σύμφωνα με το "Λεξικό των Κοινωνικών επιστημών" (1961, τ.9 σ. 259) "με την έκφραση μειονότητα υποδηλώνονται στη διεθνή πολιτική ορολογία, ομάδες ατόμων που, ενώ έχουν την ιθαγένεια του κράτους στο οποίο είναι εγκαταστημένοι, εν τούτοις διατηρούν τη συνείδηση ότι - είτε εξαιτίας της γλώσσας, θρησκείας, φυλετικής καταγωγής, ιστορικού παρελθόντος - ανήκουν σε άλλο έθνος".

Στο "Λεξικό των Κοινωνικών Επιστημών" (1961, σ. 255) δίνονται, τέλος, τα είδη των μειονοτήτων. Αρχικά, οι Πολωνοί επιστήμονες είχαν χωρίσει τις μειονότητες σε "ισχυρές" και ασθενείς, ανάλογα με τον αριθμό και το ποσοστό του λαού που αντιπροσωπεύει τη δεδομένη μειονότητα σε σύγκριση πάντα με το συνολικό πληθυσμό. Ούγγροι επιστήμονες, αντίθετα, χώρισαν τις μειονότητες, σ' εκείνες που προέρχονται από εδαφικές παραχωρήσεις ή συνοριακές μεταβολές και σ' εκείνες που προέρχονται από μετακινήσεις που έγιναν στο παρελθόν. Οι Γερμανοί όμως το διαχώρισαν σε "μόνιμες" και "τυχαίες". Μόνιμες ήταν εκείνες οι μειονότητες που, είτε εξαιτίας μετακινήσεων, είτε εξαιτίας του τόπου εγκατάστασής τους, δεν έχουν πιθανότητα σύνδεσης με την πατρική τους γη. Στις τυχαίες ανήκαν εκείνες που έχουν σοβαρές ελπίδες επανασύνδεσης με την πατρική τους γη μέσω διπλωματικών ή βίαιων εξελίξεων. Σήμερα, οι μειονότητες χωρίζονται σε : θρησκευτικές, γλωσσικές,

φυλετικές - εθνικές, ανάλογα με πολιτιστικό κριτήριο από τα παραπάνω διαφοροποιούνται από την πλειονότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

2. ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ

2.1. Ρίζες των Τσιγγάνων και διασπορά

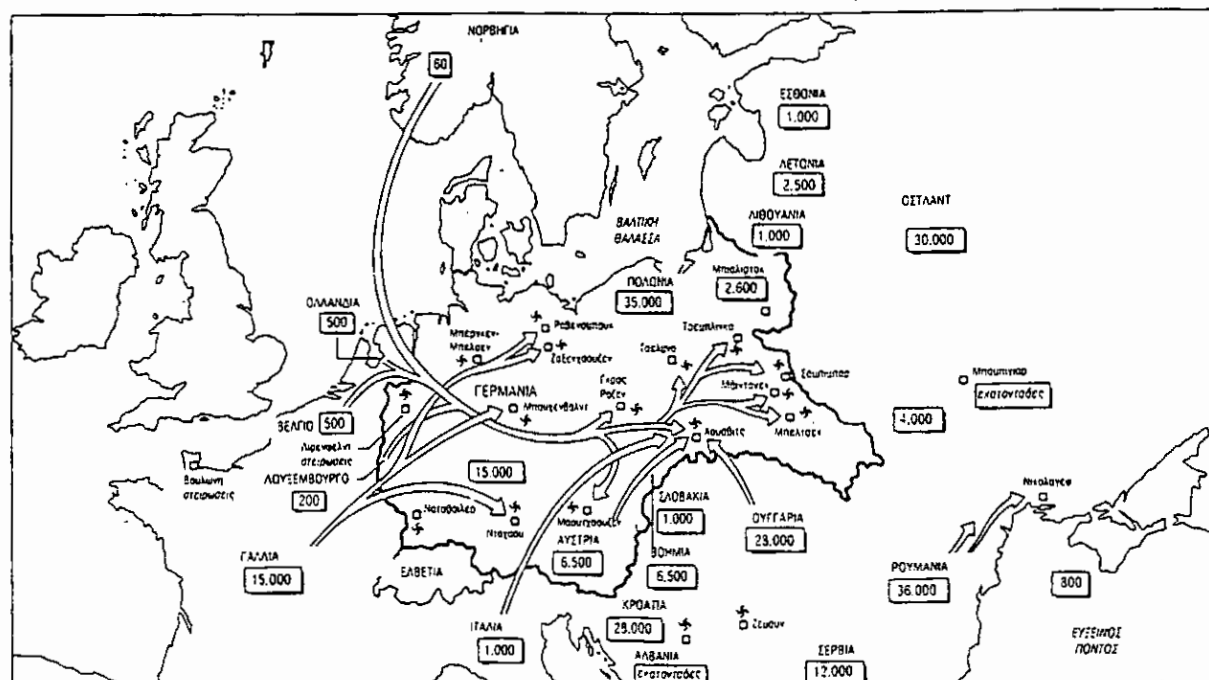
Στα πλαίσια της αυξανόμενης τάσης διεθνοποίησης των Πολιτισμικών, Οικονομικών, Πολιτικών δραστηριοτήτων, η συρρίκνωση διαφορετικών πολιτισμών σε μια κοινωνία δεν μπορούσε να μην αποτελεί μια πραγματικότητα και για την Ελλάδα. Στον αναπόφευκτο πλουραλισμό (Βορειοηπειρώτες, Αλβανοί, Μουσουλμανική Μειονότητα, Ρωσοπόντιοι) της Ελληνικής κοινωνίας, οι Τσιγγάνοι αποτελούν τον λαό, που ο αριθμός τους φαίνεται να κυμαίνεται μεταξύ 100.000 - 200.000 σύμφωνα με το "Atlas des diasporas" των G. Cliliand και J.P. Rageau, 1989. Είναι ο λαός της προφορικής παράδοσης. Το γεγονός αυτό ταυτόχρονα με την επίσημη ιστορία να αγνοεί επί αιώνες τους Τσιγγάνους καθιστά δύσκολη τη μελέτη της ιστορίας και την συμφωνία των απόψεων για την καταγωγή τους. Υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες όσον αφορά την καταγωγή και την ιστορική πορεία των Τσιγγάνων, ωστόσο το πλατύ κοινό ελάχιστα γνωρίζει γι' αυτούς.

Το πρόβλημα της Καταγωγής των Τσιγγάνων απασχόλησε πολλούς ιστορικούς και γλωσσολόγους με αποτέλεσμα να έχουν αναπτυχθεί πληθώρα θεωριών σχετικά με την προέλευσή τους. Η επικρατέστερη θεωρία είναι εκείνη που δέχεται την Ινδική Καταγωγή τους και αναφέρει ότι κατοικούσαν στο Β.Δ. τμήμα της Ινδίας. Σημαντική θέση κατέχει και η άποψη που δέχεται την Αιγυπτιακή Καταγωγή των Τσιγγάνων. Άλλες θεωρίες δέχονται την Θρακική Καταγωγή, μερικές την Παλαιστινιακή και άλλες θεωρίες υποστηρίζουν ότι απόγονοι των Τσιγγάνων είναι οι μικρασιατικές ή βαλκανικές φυλές (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 11).

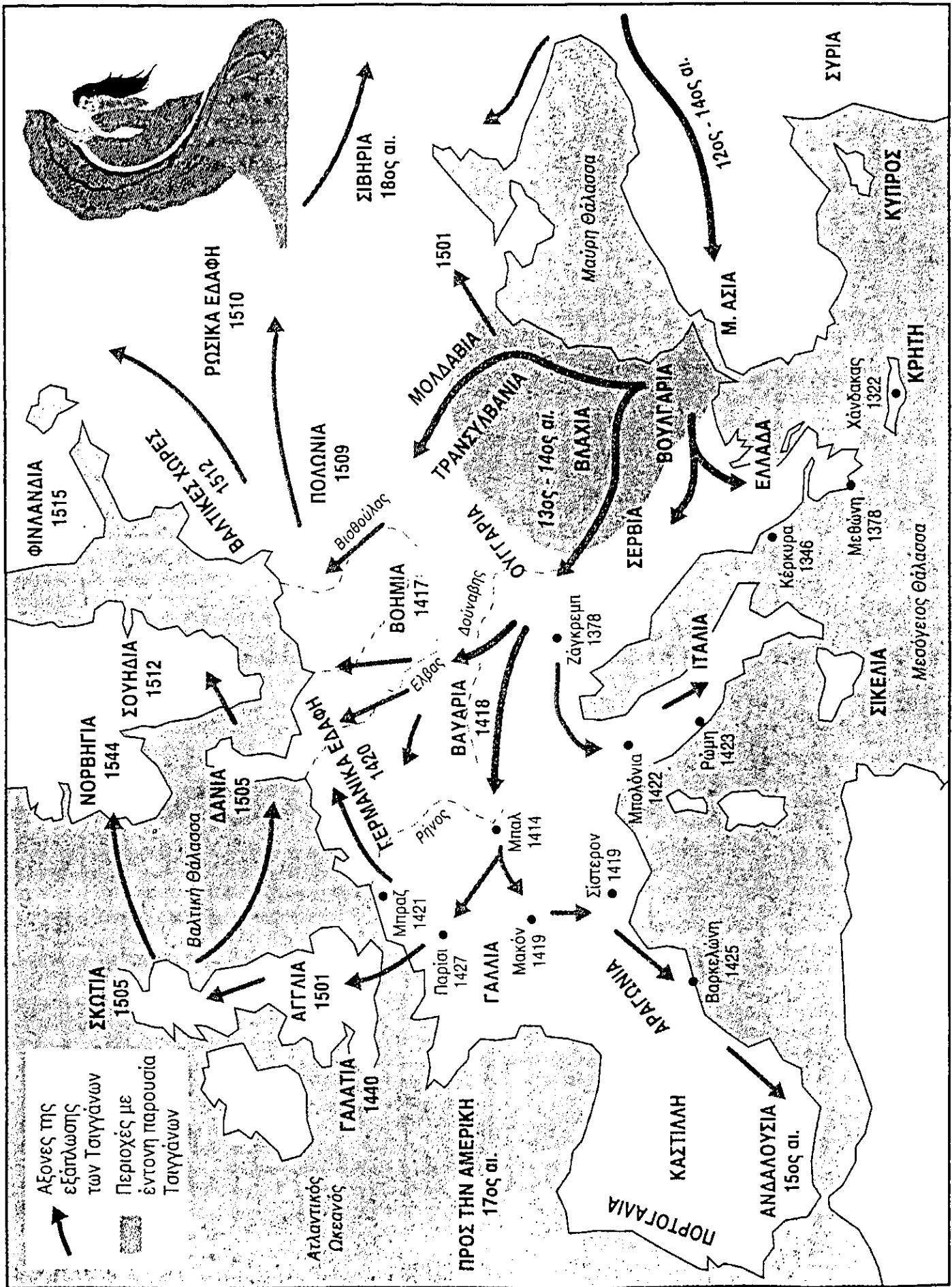

Χάρτης 3: Η Ευρώπη γύρω στο 1417 και οι περιοχές τις οποίες επισκέφθηκαν οι Τσιγγάνοι, 1407-27.

Η ΚΑΘΩΔΟΣ ΤΩΝ ΑΔΗ

Χάρτης 5: Βίαιες μετακινήσεις και σφαγές των Τσιγγάνων, 1939-45 (κατά Martin Gilbert, *The Macmillan Atlas of the Holocaust*, 1982)

Η έλευση των Τσιγγάνων στην Ευρώπη. Σε κάθε περιοχή σημειώνεται η ημερομηνία της πρώτης γραπτής μαρτυρίας περί πα-

Η βιβλιογραφία αναφερόμενη στους ROM χρησιμοποιεί τα ονόματα Γύφτος και Τσιγγάνος ή Αθίγγανος. Ο Κώστας Μπίρης, ο πρώτος Έλληνας μελετητής που επιχείρησε να ερευνήσει το θέμα της Καταγωγής των Τσιγγάνων με επιστημονικό τρόπο υποστηρίζει τη διαφορετικότητα μεταξύ Τσιγγάνων και Αιγυπτίων και γράφει: "Με το όνομα Ρωμ εμφανίζονται μόνο όσοι χαρακτηρίζονται ως Τσιγγάνοι, ενώ οι Γύφτοι μόνο ως Αιγυπτίους εμφανίζουν τους εαυτούς τους και μόνο Γύφτοι ονομάζονται από τους γηγενείς κατοίκους... Οι μελαμψοί αυτοί πάροικοι της Ευρώπης, που πραγματικά έχουν έλθει όλοι από την Αίγυπτο, ενωμένοι σε μια κοινή τύχη, αποτελούνται από δύο λαούς, από τους Ρομ που έχουν ινδική καταγωγή και αποτελούν, κατά πλειονότητα τουλάχιστον, τους Τσιγγάνους, και από τους Γύφτους που είναι αυτόχθονες Αιγύπτιοι". (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 13-14).

Ο λαογράφος Κωνσταντίνος Φαλταΐτς, αμφισβητεί την Ινδική ή Αιγυπτιακή Καταγωγή των Τσιγγάνων. Οι μελέτες του καταλήγουν στην άποψη ότι οι Rom αποτελούν θρακικά φύλα που διασκορπίστηκαν στα Βαλκάνια, την Ουγγαρία, την Μ. Ασία και σε τμήματα της Ρωσίας, Ασσυρίας και Αιγύπτου.

Ο ίδιος σε έρευνές του υποστηρίζει και την άποψη ότι πιθανόν να αποτελούν απογόνους του Κάιν¹, για το λόγο αυτό τους ονομάζει "Καινίτες". (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 12-13).

Ένας ακόμη Έλληνας μελετητής που ασχολήθηκε με το πρόβλημα της καταγωγής των Τσιγγάνων είναι ο Αλέξανδρος Πασπάτης, ο οποίος υποστηρίζει την Ινδική Καταγωγή τους κατόπιν μελέτης της γλώσσας τους. Ο κύριος λόγος που θεωρείται ως τόπος καταγωγής τους η Ινδία είναι η σχέση της τσιγγάνικης γλώσσας

---

¹ Σύμφωνα με μια εκδοχή, που οι υποστηρικτές τη στηρίζουν με εδάφια από την Παλαιά Διαθήκη, ο Κάιν σκότωσε τον αδελφό του Άβελ. Η αμαρτία του ήταν μεγάλη, γι' αυτό και ο Θεός τον τιμώρησε "πλανήτης και φυγός θέλεις είσθαι επί της γης" (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 146).

Romani με τις Ινδικές Διαλέκτους και τα Σανσκριτικά. Αρνείται τη διαφοροποίηση μεταξύ Τσιγγάνων και Γύφτων υποστηρίζοντας ότι οι Γύφτοι και οι Τσιγγάνοι ανήκουν στην ίδια φυλή παρά το γεγονός ότι οι Ευρωπαίοι από άγνοια θεωρούν ότι προέρχονται από διαφορετικές χώρες και χρησιμοποιούν δύο ονομασίες. (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 12).

Ο Σωκράτης Λιάκος συμφωνεί με τον Αλ. Πασπάτη, θεωρώντας ότι οι Γύφτοι ή οι Τσιγγάνοι αποτελούν μια φυλή που εμφανίστηκε στον Μικρασιατικό χώρο γύρω στο 3.000 - 2.000 π.Χ. και από εκεί εξαπλώθηκαν στον Ευρωπαϊκό χώρο. (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 14-15).

Ο Βαγγέλης Μαρσέλος γνωστός γλωσσολόγος που ασχολείται και μελετά τη γλώσσα των Τσιγγάνων, αποδέχεται την Ινδική τους προέλευση. Σύμφωνα με τη δική του θεωρία οι Ντομά που πιθανόν αποτελούν προγόνους των Rom, ανήκαν στην κατώτερη κλίμακα κοινωνικής διαστρωμάτωσης που χαρακτήριζε την Ινδική Αυτοκρατορία. Ως μέλη της Κατώτερης τάξης αντιμετώπιζαν τον Ρατσισμό, την Προκατάληψη και την Απόρριψη από το κοινωνικό σύνολο. Ήταν απόβλητοι και στιγματισμένοι. Κατά ένα παράξενο τρόπο όμως έγιναν αποδεχτοί από τους Ευγενείς γαιοκτήμονες που ήταν γνωστοί με το όνομα Τζατ (JAT) οι οποίοι σε αντίθεση με την επικρατούσα ιδεολογία υποστήριζαν ότι "όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι απέναντι στο Θεό ανεξάρτητα από καταγωγή, θρησκεία, γλώσσα, χρώμα". (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 17-18).

Είχε αρχίσει η ένταξη των Rom στον κοινωνικό χώρο των Jat και καθώς κατά την διάρκεια του 8^{ου} αιώνα μ.Χ. οι επαναστάσεις των τελευταίων καταπνίγονται, παρατηρείται μια μαζική μετανάστευση χωρίς να είναι εμφανή τα πραγματικά της αίτια. Οι Jat συμμετέχουν στην διασπορά και στα μέσα του 9^{ου} αιώνα εμφανίζονται από την Περσία στο Ιράν. Κατά την μετανάστευσή τους δεν αναφέρονται μόνο σαν

Τζατ αλλά τους βρίσκουμε και με άλλες ονομασίες, σαν Νούροι ή Λούροι και σαν Ρομ ή Λομ. Οι πηγές αναφέρουν ότι οι Λούροι ύστερα από μετακινήσεις κατέληξαν στην Δ. Περσία αλλά τους βρίσκουμε κατά τον 14^ο αιώνα στην Αίγυπτο και την Μέση Ανατολή με το όνομα "Γύφτοι" πιθανόν λόγω της ταύτισης με τους Συρίους και του ιδιαίτερου χρώματός τους. Οι Ρομ ή Λομ καταλήγουν στον Καύκασο και την Αρμενία και για πρώτη φορά τον 11^ο αιώνα ονομάζονται "Ατσιγγάνοι" οι οποίοι τον 14^ο αιώνα συσσωρεύονται στα Βαλκάνια αναγκαστικά λόγω των επιδρομών των Σελτζούκων Τούρκων. (ΜΕΛΕΤΗ - Γ.Γ.Λ.Ε., σελ. 12).

Υπάρχουν και πολλοί ξένοι μελετητές οι οποίοι επιδόθηκαν σε έρευνες σχετικά με τη καταγωγή των Τσιγγάνων. Το 1783 ο Γερμανός Γκρέλλμαν με βάση γλωσσολογικά τεκμήρια - μελέτησε τη γλώσσα που μιλούσαν οι Τσιγγάνοι - κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η χώρα προέλευσής τους είναι η Ινδία. (Γ. Έξαρχος, Αθήνα 1996, σελ. 20).

Η άποψη αυτή βρίσκει στα 1841 σύμφωνο τον Άγγλο Γεώργιο Μπάρροου που ταυτόχρονα, ύστερα από την έκδοση μελέτης για τους Τσιγγάνους της Ισπανίας, διαπιστώνει την σχέση της Σανσκριτικής γλώσσας με την Romani. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 20).

Αντίθετα ο Γάλλος Πωλ Μπαταγιάρ το 1848 υποστηρίζει την δεύτερη επικρατούσα άποψη, την Αιγυπτιακή δηλαδή καταγωγή των Γύφτων - Τσιγγάνων και υποστηρίζει ότι η Ουγγαρία αποτέλεσε την πρώτη χώρα της Ευρώπης στη οποία εγκαταστάθηκαν. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 21).

Ο Γάλλος, επίσης, καθηγητής Α. Βαγιάν κατόπιν προσωπικής επαφής και επικοινωνίας με Τσιγγάνους της Ρουμανίας, καταλήγει το 1857 να υποστηρίζει κάτι διαφορετικό. Οι Τσιγγάνοι είναι Φοίνικες, στηριζόμενος σε προσωπικές αφηγήσεις τους. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 21).

Ο Γαλλικής καταγωγής Φρανσουά ντε βο Φολοτιέ σε άρθρο του υποστηρίζει ότι: "οι ειδικοί σήμερα συμφωνούν ότι οι Τσιγγάνοι προέρχονται από την Ινδική υποήπειρο. Την εγκατέλειψαν γύρω στα 1.000 μ.Χ. - η ακριβής χρονολογία είναι άγνωστη - για να μεταναστεύσουν δυτικά και να εξαπλωθούν σ' ολόκληρη την Ευρώπη και μετά σ' ολόκληρο τον κόσμο [...]. Στην Ελλάδα τους αποκαλούσαν Αθίγγανους ή Ατσίγγανους, από το όνομα μιας ομάδας μουσικών ή χειρομαντών. Η Μεθώνη, ισχυρή πόλη και σπουδαίο λιμάνι στην δυτική ακτή της Πελοποννήσου, είναι το μέρος όπου οι δυτικοί ταξιδιώτες παρατηρούν τους περισσότερους Τσιγγάνους. "Μαύροι σαν Αιθίοπες", ήταν κυρίως σιδεράδες και ζούσαν σε καλύβες. Η περιοχή ονομαζόταν Μικρή Αίγυπτος, ίσως γιατί ήταν - όπως το Δέλτα του Νείλου - μια εύφορη περιοχή καταμεσής σ' ένα ξερό έδαφος. Να γιατί οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης ονομάστηκαν Αιγύπτιοι ή Γύφτοι, Gypsies ή Gitanos. Οι αρχηγοί τους αποκαλούνταν συχνά δούκες ή κόμητες της Μικράς Αιγύπτου" (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 21-22).

Ο γλωσσολόγος Μαρσέλος μελετώντας τις θεωρίες που αναπτύχθηκαν από ερευνητές για την καταγωγή των Τσιγγάνων ασκεί την κριτική του για την εγκυρότητα των θεωριών που θέλουν να ταυτίζουν τους Τσιγγάνους με τις αρχαίες φυλές του χώρου μας. Υποστηρίζει την έλλειψη επαρκών στοιχείων που θα έκαναν δυνατή την επιχειρηματολογία των απόψεων αυτών. Το ίδιο ισχύει και για τις θεωρίες που δέχονται τον Κάιν ως πρόγονο των Τσιγγάνων. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 19).

Καταλήγουμε ότι η αποδοχή ή απόρριψη μιας θεωρίας για την ιστορία της καταγωγής των Rom αποτελεί μια δύσκολη υπόθεση λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων. Είναι σαφή η ασυμφωνία μεταξύ των μελετητών στο θέμα αυτό. Ο Φρανσουά ντε βο Φολοτιέ γράφει "η γλωσσολογία είναι ο πιο κατάλληλος επιστημονικός κλάδος για να ορίσουμε καλύτερα την προέλευση των Τσιγγάνων

αλλά βασικό ρόλο παίζουν επίσης η ανθρωπολογία, η ιατρική και η εθνολογία". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 22).

2.2. Οι Τσιγγάνοι στον Ελλαδικό χώρο

Οι διωγμοί των Τσιγγάνων από τους Σελτζούκους ήταν η αιτία για το πέρασμά τους στα δυτικά εδάφη του Βυζαντίου, στην Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη.

Η πρώτη μαρτυρία σχετικά με τη ύπαρξη Τσιγγάνων στην Κωνσταντινούπολη πηγάζει από ένα γεωργιανό αγιογραφικό κείμενο, τον Βίο του Αγίου Γεωργίου του Αθωνίτη, το οποίο γράφτηκε στο μοναστήρι των Ιβήρων, στο Άγιο Όρος, γύρω στο 1068. Το 12^ο αιώνα, ο Θεόδωρος Βαλαμύνης (ο οποίος πέθανε γύρω στο 1204), στον 61^ο Κανόνα της Συνόδου του Τρούλου (692) αναφέρεται στους Τσιγγάνους λέγοντας "...Άλλοι, που ονομάζονται Αθίγγανοι, έχουν φίδια τυλιγμένα γύρω από τον λαιμό τους και σε άλλον λένε ότι γεννήθηκε κάτω από κακό αστέρι και σε άλλον κάτω από τυχερό. Προφητεύουν ακόμη και τη μοίρα την καλή ή την κακή που πρόκειται να 'ρθει". (Angus Fraser, 1998, σελ. 55).

Ο ίδιος επίσης σε ένα σχόλιο του 65^{ου} Κανόνα της Συνόδου γράφει: "εγγαστρίμυθοι και μάγοι είναι όλοι εκείνοι οι οποίοι εμπνέονται από τον Σατανά και προφασίζονται ότι προλέγουν το άγνωστο, όπως για παράδειγμα οι κριτρίαι, οι Αθίγγανοι, οι ψευδοπροφήτες, οι "ερημίτες" και άλλοι" (οι Τσιγγάνοι, 1998, σελ. 55).

Οι Τσιγγάνοι εξαιτίας των επιδρομών των Οθωμανών Τούρκων, τον 14^ο αιώνα είχαν εξαπλωθεί κατά ομάδες από τη Θράκη, μέσω της Μακεδονίας, στην Ηπειρωτική Ελλάδα και τα ελληνικά νησιά.

Σύμφωνα με μαρτυρία Μοναχού, το 1322 παρατηρείται μια ομάδα Τσιγγάνων στην Κρήτη, οι οποίοι είναι απόγονοι της φυλής Χαμ (Ν. Μ. Παναγιωτίδης, σελ. 44)

ενώ συνεχίζοντας τις μετακινήσεις, τους βλέπουμε εγκατεστημένους στις βενετικές αποικίες της Πελοποννήσου (Μ. Παυλή - Α. Σιδέρη, 1990, σελ. 26).

Παρατηρείται το γεγονός της προτίμησης που έδειχναν οι Τσιγγάνοι σε ενετικά εδάφη εξαιτίας της σταθερότητας και ασφάλειας που ενέπνεαν οι κατακτημένες από τους ενετούς περιοχές σε αντίθεση με τις περιοχές που υπέφεραν από τις συνεχείς επιδρομές των Τούρκων (Α. Fraser, 1998, σελ. 58).

Τα, υπό ενετική κατοχή, Ιόνια νησιά δέχθηκαν στους κόλπους τους συνεχή κύματα Τσιγγάνων. Ο Jacques le Saige το 1518, περιγράφει "στη Ζάκυνθο σιδεράδες οι οποίοι εργάζονταν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εργάζονταν οι τσιγγάνοι σιδεράδες στην ηπειρωτική Ελλάδα, κάτι που υποδηλώνει άμεση μετανάστευση από την Πελοπόννησο" (Α. Fraser, 1998, σελ. 59).

Επίσης εγκαθίστανται και στην Κέρκυρα στα μισά του 14^{ου} αιώνα αντιμετωπίζοντας όμως την δουλοπαροικία. Οι Τσιγγάνοι της Κέρκυρας συνιστούν ένα ανεξάρτητο φέουδο, το φέουδο των Ατσιγγάνων (Feudum Aunganoium), επειδή ήταν αναγκασμένοι να καταβάλλουν μεγάλους ετήσιους φόρους, το οποίο διατηρήθηκε μέχρι το 19^ο αιώνα.

Για τις υποχρεώσεις των Τσιγγάνων προς τον ηγεμόνα τους αντλούμε πληροφορίες από ένα βενετσιάνικο διάταγμα του 1470 με το οποίο απονέμεται το φέουδο στον Μιχαήλ Ούγο.

Σύμφωνα με το διάταγμα ο ηγεμόνας κυριαρχεί απόλυτα όχι μόνο επάνω στους Τσιγγάνους της Κέρκυρας αλλά επίσης και σε εκείνους που ζούσαν στην κατεκτημένη από τους ενετούς, ηπειρωτική ακτή. Το φεουδαρχικό σύστημα υποχρέωνε τους δουλοπάροικους να καταβάλλουν χρήματα και να πληρώνουν σε είδος (καταναγκαστικά έργα) στον φεουδάρχη ο οποίος είχε το δικαίωμα να καταφύγει σε δίκη και τιμωρία των υποτελών το για κάθε αδίκημα, να επιβάλλει κάθε

είδους ποινή, εκτός της θανατικής, από βαριά πρόστιμα μέχρι εξορία. (Μ. Τερζοπούλου, Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 9-10)

Στο χώρο της Ηπειρωτικής Ελλάδας, οι Τσιγγάνοι εγκαθίστανται κυρίως στο Ναύπλιο και τη Μεθώνη. Σύμφωνα με ένα βενετσιάνικο έγγραφο, ο Τσιγγάνοι ασχολούνται με την καλλιέργεια της γης και αποτελούν μια καλά οργανωμένη με στρατιωτικό τρόπο ομάδα, αφού στα 1444 το ενετικό Συμβούλιο των Τεσσαράκοντα επανέφερε στη θέση του, τον διοικητή της ομάδας (Α. Fraser, 1998, σελ. 60).

Η παρουσία των Τσιγγάνων γίνεται αισθητή και στην περιοχή της Μεθώνης την οποία αποκαλούσαν Gyre ή "Μικρή Αίγυπτο" η οποία κατά τους ισχυρισμούς ορισμένων Τσιγγάνων αποτελεί τον τόπο καταγωγής τους (Α. Fraser, 1998. Σελ. 63).

Η Μεθώνη αποτελούσε σημαντικό σταθμό των προσκυνητών προς τους Αγίους Τόπους. Αρκετοί προσκυνητές αναφέρουν στα απομνημονεύματά τους ότι εκεί συνάντησαν οικισμούς εξαθλιωμένων Τσιγγάνων. Ο Lionardo di Niccolo Frescobaldi, ο οποίος επισκέφθηκε τη Μεθώνη το 1384, αναφέρει ότι είδε αρκετούς Τσιγγάνους έξω από την πόλη της Μεθώνης να πραγματοποιούν κάποια ποινή που τους τέθηκε με σκοπό την άφεση των αμαρτιών τους. (Α. Fraser, 1998,σελ. 61).

Σύμφωνα με την μαρτυρία του Ελβετού Ludwig Tschudi όταν επισκέφθηκε τη Μεθώνη το 1519 βρήκε μόνο τριάντα καλύβες Τσιγγάνων. Πιθανόν η μείωση των Τσιγγάνικων οικισμών οφείλεται στη σημαντική ύφεση του εμπορίου και της έλευσης των προσκυνητών με αποκορύφωμα την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους, το 1500. (Α. Fraser, 1998, σελ. 63).

Η ολοκλήρωση της Τουρκικής κατάκτησης βρίσκει αρκετούς Τσιγγάνους και στον Ελλαδικό χώρο. Η ανεμπόδιστη όμως περιπλάνησή τους τερματίζει με τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη δημιουργία των εθνικών κρατών. Έτσι οι νομάδες περιορίζονται στο κρατικό έδαφος της κάθε χώρας με αποτέλεσμα η

επικοινωνία ανάμεσα σε μεγάλες φάρες της ίδιας φυλής να είναι αδύνατη γεγονός που έχει τεράστιες αρνητικές συνέπειες. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 10).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

3. ΣΥΓΓΕΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ - ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

3.1. Σχέσεις συγγένειας

Πυρήνας της κοινωνικής ζωής και οργάνωσης των Τσιγγάνων είναι η οικογένεια, η οποία είναι εκτεταμένα πατριαρχική και έχει την τάση να ελέγχει όλη τη διαδικασία κοινωνικοποίησης των μελών της.

Κατά προέκταση, οι σχέσεις συγγένειας συμβάλλουν στην ομαλή κοινωνική συγκρότηση της τσιγγάνικης ομάδας. Οι κοινωνικές δομές αναπτύσσονται πάνω στον άξονα συγγένεια - οικογένεια ο οποίος επηρεάζει και το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Η συγγένεια, ως δομή αλλά και ως ιδεολογία λειτουργεί ως βάση για οικονομικές συναλλαγές, επαγγελματικές κοινοπραξίες, πολιτικές συμμαχίες, γαμήλιες επιλογές και στρατηγικές, επιλογή του τόπου εγκατάστασης, συμμετοχή σε εθιμοτυπικές τελετουργίες κ. α.

Βάση της τσιγγάνικης κοινωνικής συγκρότησης, είναι η οργάνωση σε φάρες ή γένη, δηλαδή οργανωμένες πατρογραμμικές συγγενειακές ομάδες όπου τα μέλη εντάσσονται με βάση την καταγωγή από τον πατέρα. Οι φάρες αποτελούνται από πολλές υποομάδες ή γενιές και αυτές διακλαδώνονται σε περισσότερες διευρυμένες ή πυρηνικές οικογένειες.

Χαρακτηριστικό της τσιγγάνικης κοινωνίας είναι η επικράτηση του αρσενικού φύλου και η έμφαση στην πατρική γραμμή συγγένειας. Η συγγένεια είναι αυτή που εξασφαλίζει από τη μια τις προϋποθέσεις για συνεργασία, συμμαχία και αλληλεγγύη ανάμεσα στις διευρυμένες οικογένειες και συμβάλλει θετικά στην προσπάθεια των τσιγγάνικων σογιών να διατηρήσουν την μεταξύ τους συνοχή ενώ απ' την άλλη

οδηγεί στην αναπαραγωγή της δεδομένης κοινωνικής οργάνωσης και ιδεολογίας. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 17).

3.2. Γάμος

Ο γάμος αποτελεί σταθμό τόσο στη ζωή του ατόμου όσο και στη ζωή της τσιγγάνικης κοινότητας. Γεγονός σημαντικό επειδή μ' αυτόν θα διαιωνιστεί η τσιγγάνικη παράδοση από βιολογική και κοινωνική άποψη. Θα εξασφαλιστεί η συνέχεια της ομάδας και θα επιτευχθούν συναλλαγές εφ' όρου ζωής μεταξύ των δύο εκτεταμένων οικογενειών. Επιπλέον είναι ο χώρος αναπαραγωγής της τσιγγάνικης ιδεολογίας καθώς μέσα σ' αυτόν διδάσκονται, κυρίως οι νέοι, τους κώδικες αξιών και κανόνων συμπεριφοράς της ευρύτερης τσιγγάνικης κοινότητας.

Μέσα στην τσιγγάνικη κοινότητα ισχύει η αρχή της "εθνικής ενδογαμίας" δηλαδή παντρεύονται μεταξύ τους. Σπάνια ένας Τσιγγάνος-α θα παντρευτεί έναν (μία) μη Τσιγγάνο-α. Η ενδογαμία λειτουργεί ως αμυντικός μηχανισμός απέναντι στην κυρίαρχη κοινωνία ενώ παράλληλα συμβάλλει στη διατήρηση της εθνολογικής τους συνοχής και της πολιτιστικής τους ταυτότητας. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 17-18).

Η εκλογή του συντρόφου, είναι κυρίως θέμα της οικογένειας και όχι καθαρά ατομικό θέμα.

Δύο κυρίως τρόποι γάμοι επικρατούν:

A. Εξαγορά της νύφης ή *baba hakki*, που ορίζεται ως καταβολή χρηματικού ποσού είτε ως κάποια άλλη συμβολική παροχή από τον πατέρα του γαμπρού στον πατέρα της νύφης. Δεν πρόκειται για αγοραπωλησία, με την εμπορική έννοια του όρου. Με τα λεφτά, "ο γαμπρός εξαγοράζει το γάλα της μάνας που γέννησε και

γαλούχησε την κόρη" και υποψήφια σύζυγο. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 60). Και όσο πιο "προκομμένη" είναι η κόρη τόσο περισσότερο ανεβαίνει το αντίστοιχο χρηματικό ποσό "εξαγοράς" της, γύρω στα 2-7 εκατομμύρια ανάλογα με την οικονομική του δυνατότητα. Κάποια όμως απ' αυτά χρησιμοποιούνται για το γαμήλιο γλέντι και κάποια για τη βοήθεια του ζευγαριού στη δημιουργία του νέου νοικοκυριού του.

B. Απαγωγή της νύφης. Οι γονείς ελέγχουν με αυστηρότητα την επιλογή συζύγου με αποτέλεσμα ο γάμος με αρπαγή να αποτελεί αντιστάθμιση στην αυστηρότητα των κοινωνικών επιταγών. Διατηρείται και σήμερα άλλοτε επειδή οι γονείς αρνούνταν να δώσουν την συγκατάθεση τους για την σύναψη του γάμου και άλλοτε σαν έκφραση γάμου από έρωτα. Έτσι όταν δύο νέοι "κλέβονται" και περνούν μια νύχτα μαζί, αυτή η νύχτα είναι σύμβολο γάμου. Τις περισσότερες φορές ακολουθεί θρησκευτικός γάμος (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 41).

Η απόφαση "να κλεφτούν" τους οδηγεί αυτομάτως έξω από τη ζωή της ομάδας γιατί θεωρείται - η πράξη της αλληλοκλεψιάς δύο νέων για λόγους ερωτικούς - πράξη προσβλητική, που μπορεί να λάβει διαστάσεις βεντέτας. Αυτός είναι ο λόγος που πολλές φορές νέοι Τσιγγάνοι που αλληλοκλέβονται για να δημιουργήσουν δική τους οικογένεια, οδηγούνται στην αυτοκτονία. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 62).

"Όταν γίνεις άντρας στη φυλή μας, και άντρας σημαίνει όταν μπορείς να πας με γυναίκα, τότε παίρνεις μοναχός το δρόμο σου. Κανείς δεν μπορεί να σε επηρεάσει, κανείς δεν μπορεί να σου επιβάλλει τίποτε. Τίποτε, εκτός από το να παντρευτείς την πρώτη κοπέλα που φίλησες. Εκτός αν θες να φύγεις απ' τη φυλή σου. Είναι νόμος απαράβατος και δεν το αγνοείς". "Σκοκάρι λέμε εδώ την κοπέλα που περνά τα δεκαεφτά και είναι ακόμη ανύπαντρη..." (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 215).

"Οι γάμοι μας γίνονται συνήθως με προξενιά ή με κλεψιά, αν αγαπιούνται ο νέοι και δεν θέλουν οι δικοί τους. Αν τα ψήσουν μεταξύ τους, πρέπει να παντρευτούν.

Σοί καθισμένο στο τραπέζι. Οι Rom γλεντούν για τη χαρά της ζωής και απολαμβάνουν τη συνεύρεση της ομάδας (φωτ. Α. Μουχελή)

Βχαγιά, 1983. Στάλιμα νύφης με τα «τέλια» (χρυσοκλωστές), πριν από το σκέπασμα με τα πέπλο. Ο τσιγγάνικος γάμος διατηρεί έντονα τον παραδοσιακό χαρακτήρα. Περιέχει πολλά στοιχεία από τα γαμήλια τελετουργικά των διαφορετικών ομάδων με τις οποίες η κάθε τσιγγάνικη ομάδα ήρθε κάποτε σε επαφή. (Φωτ. Μ. Τερζοπούλου)

Σ' εμάς η κοπέλα που πάει με κάποιον και δεν του πάρει είναι δαχτυλοδεικτούμενη. Άλλωστε ο προορισμός της είναι να παντρευτεί και να κάνει παιδιά". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 214).

Ο αρραβώνας των δύο νέων κρατάει συνήθως έως και δύο χρόνια, χωρίς να τους επιτρέπεται αυτό το διάστημα να έχουν σεξουαλικές ή άλλες ιδιαίτερες μεταξύ τους σχέσεις.

Ο γάμος αποτελεί σημαντική κοινωνική εκδήλωση στην οποία συγκεντρώνονται όλοι οι συγγενείς και οι φίλοι. Οι γαμήλιες γιορτές συνήθως διαρκούν 3 ημέρες κατά τις οποίες πραγματοποιείται ένα πλούσιο εθιμικό τελετουργικό και μεγάλο γλέντι στη ύπαιθρο. (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 41).

Μετά το γάμο "Την ώρα του γλεντιού το ζευγάρι αποσύρεται και η νύφη παρουσία της μητέρας της βγάζει τη ζώνη αγνείας της που στη γλώσσα τους ονομάζεται ζώνη του νικλό (του σκαντζόχοιρου)". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 215).

Σύμφωνα λοιπόν με τον εθιμικό πολιτισμό των Τσιγγάνων η νύφη οφείλει να είναι "αγνή" και την αγνότητά τους πρέπει να πιστοποιήσουν οι γεροντότερες Τσιγγάνες, που μετά τη νύχτα του γάμου αναζητούν στα σεντόνια των νεονύμφων την "απόδειξη" της αγνότητας (Παυλή - Σιδέρη, 1940, σελ. 41). Εάν μετά τον έλεγχο της παρθενίας δεν βρεθεί αγνή, ακολουθεί η εκδίωξη ή διαπόμπευσή της.

Η "τιμή" της κοπέλας, από μεριάς του κυρίου της λέγεται "Μπαμπασάκ".

Οι Τσιγγάνοι παντρεύονται σε μικρές ηλικίες, σχεδόν έφηβοι και παιδιά. Τα παντρεμένα αρσενικά παιδιά συμβιώνουν για κάποιο διάστημα με την οικογένεια του πατέρα κυρίως για επαγγελματικούς λόγους και η νύφη έχει την υποχρέωση υποταγής της στην πεθερά.

Δημιουργούν οικογένειες με τέσσερα έως έξι ή και περισσότερα παιδιά. Το θέμα της εγκυμοσύνης, σύμφωνα με τα έθιμα και τις προλήψεις των Τσιγγάνων,

θεωρείται προσωπικό "μυστικό" και δεν πρέπει η μητέρα να μιλήσει σε κανέναν γι' αυτό το γεγονός, μέχρι την ημέρα της γενιάς και τη στιγμή του τοκετού. Υπάρχει ο φόβος να "ματιαστεί το παιδί" (το έμβρυο) από κακό μάτι και να γεννηθεί πεθαμένο. Ή υπάρχει ο φόβος να κάνουν "μάγια" στο παιδί και έτσι, αν δεν γεννηθεί πεθαμένο, θα είναι "κακοχρονισμένο"! Αυτός είναι ο λόγος που η έγκυος τσιγγάνα εξακολουθεί να βοηθάει τον άντρα της στις δουλειές τους και στη διάρκεια της προχωρημένης εγκυμοσύνης. Ακόμα δεν φροντίζει ιδιαίτερω τον εαυτό της, για να μην καταλάβουν οι άλλοι πως είναι έγκυος!

Πλήθος δεισιδαιμονικών πράξεων και τελετουργιών συνοδεύουν τις φροντίδες των ομόφυλων γυναικών για το νεογέννητο μωρό ενώ η μητέρα μετά τη πρώτη εβδομάδα της λοχείας της που αναπαύεται επανέρχεται στις συνηθισμένες εργασίες της. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 58-59).

Οι Τσιγγάνοι κάνουντας πολλά παιδιά, τα οποία θεωρούν ευτυχία, δικαιώνουν την ύπαρξή τους στην κοινωνία αλλά ο κύριος λόγος των πολυμελών οικογενειών τους είναι κυρίως ο χαμηλός μέσος όρος ζωής τους και η αυξημένη παιδική θνησιμότητα που παρατηρείται σ' αυτούς εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών διαβίωσής τους. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 61).

Ενώ στην τσιγγάνικη κοινότητα παρατηρείται μια έντονη διάκριση υπέρ των αρσενικών παιδιών σε αντίθεση απουσιάζουν οι διακρίσεις κατά ηλικία. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών πραγματοποιείται σε πολύ μικρή ηλικία χωρίς καταναγκαστικούς περιορισμούς -φυσικά υπάρχει μια επαγρύπνηση που επαρκεί για την ασφάλειά τους- τόσο στα πλαίσια της οικογένειας όσο και στον ασφαλή, λόγω των κατάλληλων και επιλεγμένων επαφών, δημόσιο χώρο του οικισμού.

Τα παιδιά με την ανεμπόδιστη συμμετοχή τους στην κοινωνική ζωή και τα ταξίδια διδάσκονται τις οικονομικές σχέσεις και τα επαγγέλματα τα οποία θα

ακολουθήσουν και επιδίδονται στην εκμάθηση των αρχών και κανόνων επικοινωνίας μέσα στα ενδοοικογενειακά και κοινωνικά πλαίσια. Με την εμπλοκή τους στη εργασία και τη διατήρηση της οικογενειακής συνοχής και ισορροπίας από πολύ νωρίς αναλαμβάνουν ρόλους τους οποίους θα πρέπει αργότερα να παίξουν με επιτυχία και προς όφελος ολόκληρης της τσιγγάνικης ομάδας. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 18-19).

Στους κόλπους της οικογένειας τα άτομα που κατέχουν θέσεις επιρροής και αρχηγίας δεν είναι απαραίτητα οι πιο ηλικιωμένοι. Ο γέροντας που έχει ως προσόν μόνο την ηλικία δεν θεωρείται αρχηγός αλλά θα πρέπει να έχει κερδίσει τον σεβασμό και την εκτίμηση με την "καλή σκέψη" όλων των μελών της οικογένειας. Η ηλικία δηλαδή λειτουργεί πάντα ενισχυτικά, όμως δεν είναι η μόνη προϋπόθεση (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 48)

Τέλος, παρά την πατριαρχική δομή της οικογένειας, ο ρόλος της γυναίκας είναι πολύ σημαντικός σε όλους τους τομείς της τσιγγάνικης ζωής επειδή δίνει πνοή στην οικογένεια και κρατάει στα χέρια της, την ενότητα και συνοχή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

4. ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ - ΥΓΕΙΑ

4.1 Κατοικία

Οι Τσιγγάνοι ακολουθώντας το ρεύμα της αστυφιλίας συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα και εγκαθίστανται συνήθως στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές κάτω από άθλιες συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης.

Η εγκατάσταση τους όμως δεν αποπνέει την αίσθηση της οριστικότητας αφού βασικό χαρακτηριστικό του τσιγγάνικου τρόπου ζωής είναι η συνεχής μετακίνηση. Ο νομαδισμός επηρεάζει κάθε εκδήλωση της ζωής τους και κατά προέκταση έχει επίπτωση στην μορφολογία της κατοικίας και του τρόπου κατοίκησης. Οι περισσότεροι διαμένουν ακόμα και το χειμώνα σε σκηνές ή παραπήγματα που κατασκευάζουν οι ίδιοι με πρόχειρα υλικά όπως ξύλα, πλαστικά, λαμαρίνες ή το πολύ σε νοικιασμένα σπίτια χωρίς τις αναγκαίες παροχές και προϋποθέσεις. Εκείνοι που χαρακτηρίζονται από οικονομική ευρωστία κατοικούν σε δικά τους σπίτια τα οποία είναι επιπλωμένα και πλήρως εξοπλισμένα ικανοποιώντας έτσι τις στοιχειώδεις ανάγκες τους. Η ιδιόκτητη κατοικία συνήθως αντιπροσωπεύει τους μόνιμα εγκατεστημένους Τσιγγάνους, όμως στις περισσότερες περιπτώσεις η χρήση του ιδιωτικού χώρου είναι τέτοια που προσδίδει μια εφήμερη αντίληψη της κατοικίας.

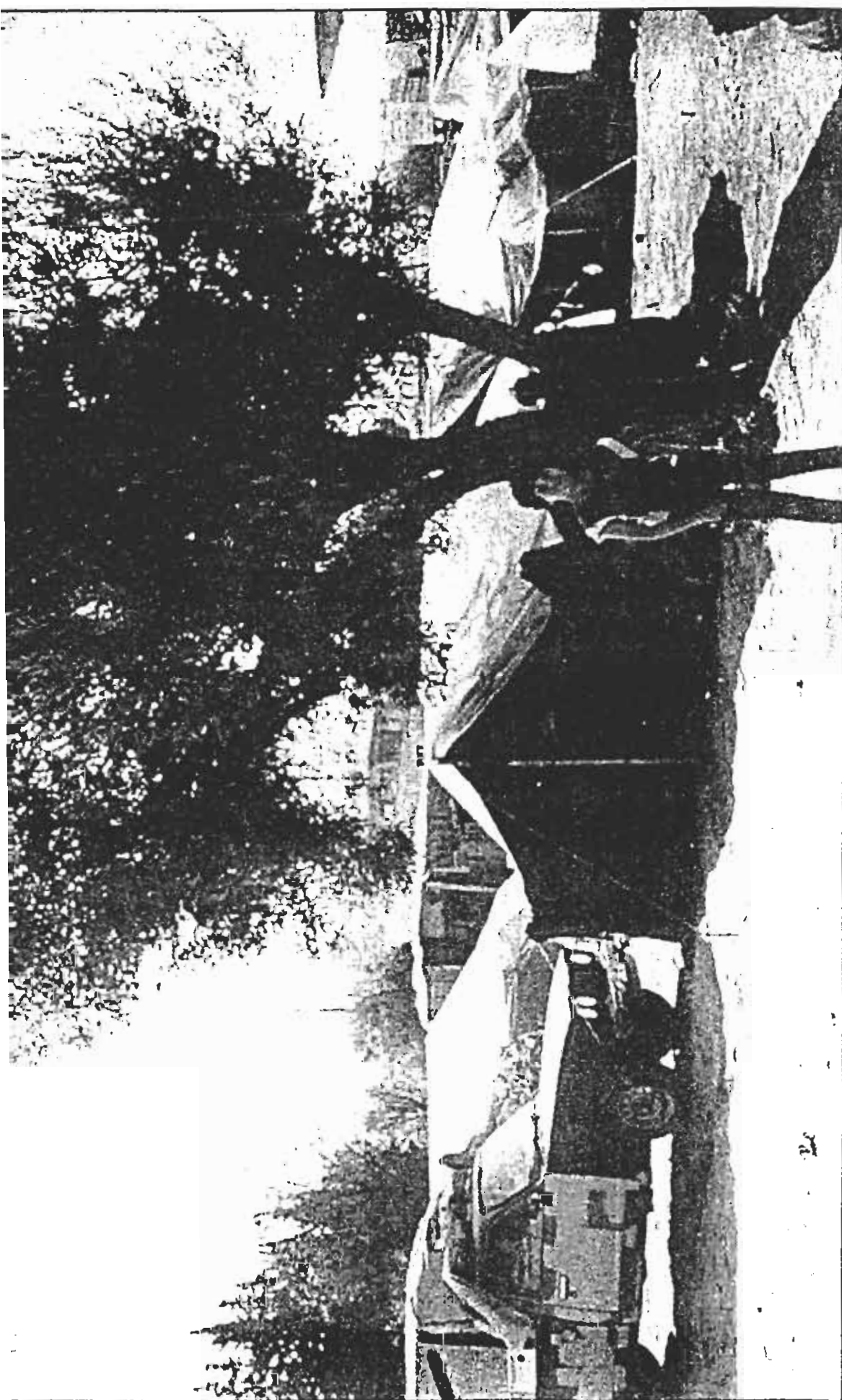
Το σπίτι αναπαράγει το τσαντίρι. Κατά προτίμηση, ισόγειο, με ελάχιστα έπιπλα αλλά με στρωσίδα - χαλιά τα οποία χρησιμεύουν χειμώνα - καλοκαίρι αφού πολλές οικιακές δουλειές γίνονται στο πάτωμα π.χ. στρώνουν για φαγητό στο πάτωμα, συνεχίζουν το παραδοσιακό τους τρόπο καθίσματος κάτω "το σταυροπόδι" διατηρώντας έτσι στοιχεία της νομαδικής ζωής. Είναι "ανοιχτό" από παντού και έχει

για προέκταση τις βεράντες, την αυλή, το δρόμο. Για τους Τσιγγάνους δεν υπάρχουν όρια ανάμεσα στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο, ανάμεσα στις κοινωνικές δραστηριότητες και την επαφή με το φυσικό περιβάλλον (ξυπολησιά, επαφή με το χώμα, τη λάσπη κλπ). Η ανυπαρξία ορίων όμως υπάρχει και ανάμεσα στις κοινωνικές και βιολογικές δραστηριότητες (ύπνος, φαγητό, συναναστροφή, μαγείρεμα, θηλασμός, ανατροφή παιδιών κλπ) οι οποίες είναι δυνατόν να πραγματοποιούνται δημόσια με απόλυτη ελευθερία και χωρίς καθορισμένα ωράρια. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 25-26).

Η κατοικία αποτελεί για τους Τσιγγάνους παράγοντα αποφασιστικής σημασίας. Όσοι επιλέγουν να εγκατασταθούν σε συνοικίες των πόλεων χάνουν την κοινωνική οργάνωση, οι οικογένειες - "σόγια" διαλύονται, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει η δυνατότητα κοινωνικοποίησης και ελέγχου των ατόμων.

Όσοι, στην προσπάθεια τους να διατηρήσουν την οργάνωση και συνοχή της ομάδας, αποφασίζουν να εγκατασταθούν σε υποβαθμισμένες περιοχές γύρω από τα αστικά κέντρα ή σε κάμπινγκ πολύ γρήγορα γκετοποιούνται και αντιμετωπίζουν το πιο σκληρό κοινωνικό αποκλεισμό (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 19).

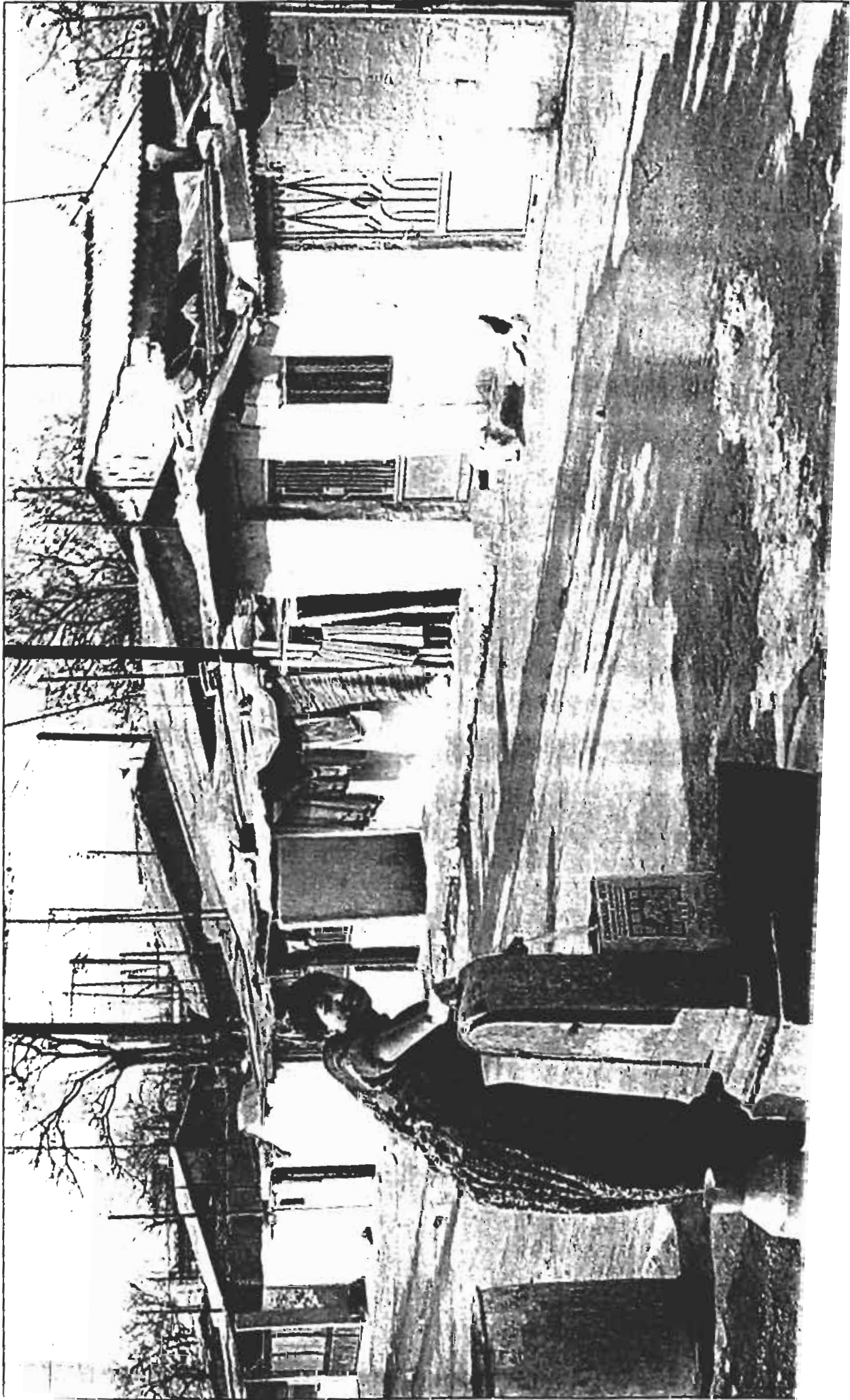
Καθώς λοιπόν δεν έχουν προβλεφθεί τόπο κατασκήνωσης για τους Τσιγγάνους στην Ελλάδα, συνήθως οι συνθήκες κατοικίας είναι απαράδεκτες χωρίς να πληρούν στοιχειώδεις προδιαγραφές υγιεινής και ευπρεπούς διαβίωσης π.χ. υποβαθμισμένα σπίτια χωρίς ύδρευση, αποχέτευση ή παροχή ηλεκτρικού ρεύματος κλπ. Οι κοινωνικές συνθήκες από την άλλη είναι εξ ίσου δυσμενείς : απόρριψη, στιγματισμός, περιθωριοποίηση, αποκλεισμός.

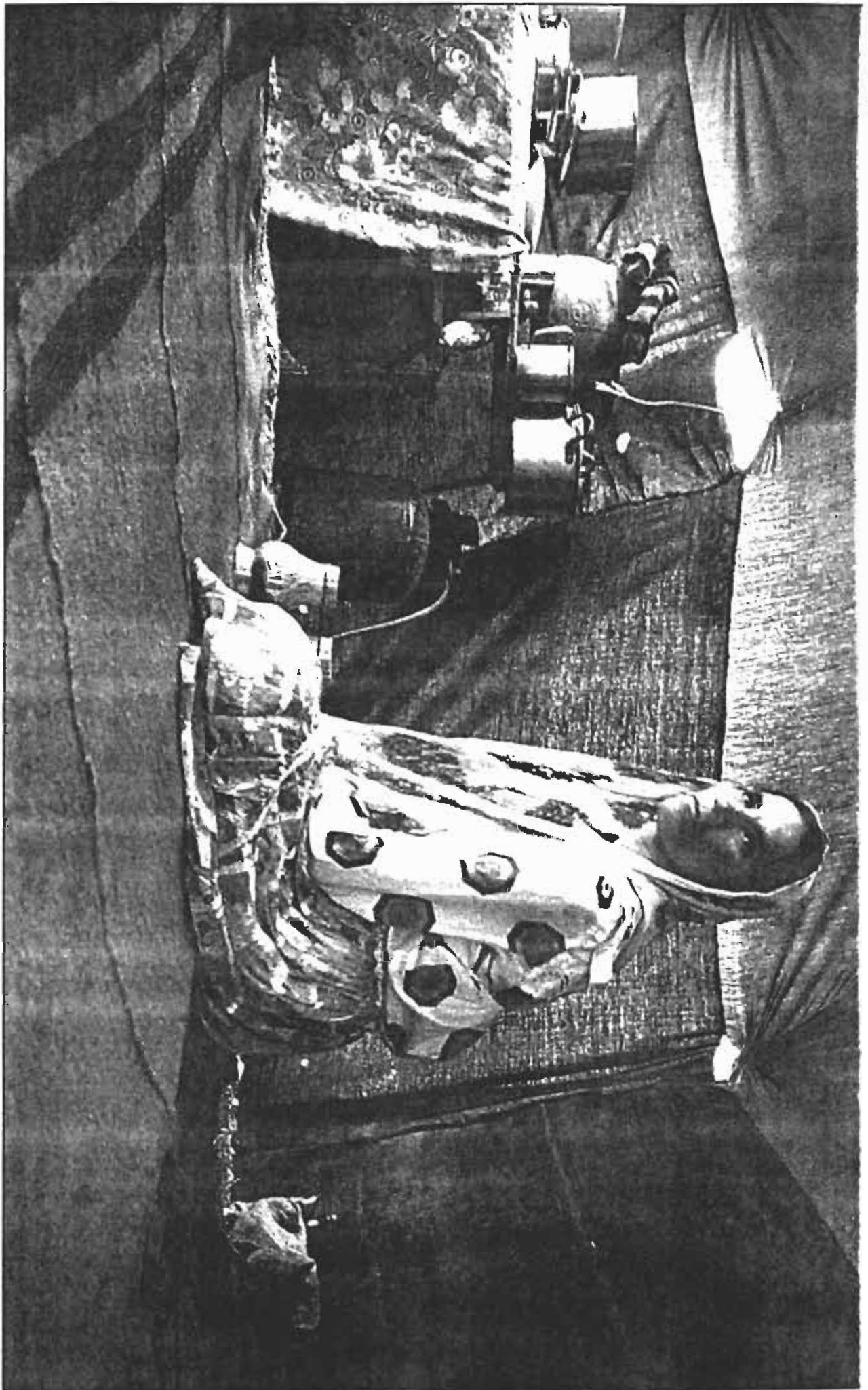

Σκηνές Τσιγγάνων στη Θήβα. Οι μετακινούμενοι Τσιγγάνοι ζουν συχνά υπό άθλιες συνθήκες, χωρίς νερό, ηλεκτρικό, χωρίς τις στοιχειώδεις συνθήκες υγιεινής διαβίωσης, σε σκηνές δίπλα ή και μέσα στα μικρά φορτηγά τους. (Φωτ. Ε. Καραθανάση)

Τα παιδιά των Τσιγγάνων που ζουν σε παράγκες από πλαστικό, στις παρυφές των πόλεων, δεν είναι εμβολιασμένα. Για τον λόγο αυτό, ορισμένοι διευθυντές σχολείων το διώχνουν όταν πηγαίνουν να εγγραφούν, με αποτέλεσμα ένα μέτρο που έχει ως σκοπό την προστασία των παιδιών να μετατρέπεται σε όπλο εναντίον τους. (Φωτ. Κ. Καλούδη)

4.2 Υγεία

Τόσο οι συνθήκες διαβίωσης όσο και οι κοινωνικές συνθήκες παίζουν σημαντικό ρόλο στο θέμα της υγείας των Τσιγγάνων.

Σύμφωνα με τα πορίσματα της κοινωνικής ιατρικής και της κοινωνιολογίας της υγείας, οι δείκτες υγείας των μειονοτήτων εξαρτώνται σε μεγάλο ποσοστό από κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες όπως οι συνθήκες διαβίωσης, εργασίας και διατροφής και λιγότερο από την ιατρική και το υγειονομικό σύστημα της χώρας.

Υπογραμμίζεται επιπλέον πως οι ομάδες αυτές είναι ιδιαίτερα ευαίσθητες και απροστάτευτες απέναντι σε ασθένειες που βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με κοινωνικά προβλήματα όπως η ανεργία, ο κοινωνικός ρατσισμός, η φτώχεια, η έλλειψη εκπαίδευσης.

Εξετάζοντας το θέμα της υγείας των Τσιγγάνων αποκαλύπτονται το μέγεθος του κοινωνικού αποκλεισμού και ρατσισμού που υφίστανται, την αναληγσία του κράτους και την κατ' όνομα μόνο ύπαρξη του κράτους πρόνοιας που θα έπρεπε να μεριμνά για την βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών.

Η ιατρική βοήθεια και η νοσοκομειακή περίθαλψη δεν προσφέρεται απλόχερα στην ομάδα των Τσιγγάνων. Σε πολλά κράτη της Ευρώπης οι γιατροί αρνούνται να εξετάσουν Τσιγγάνους ή δέχονται με απροθυμία. Συχνά όμως και οι διοικητικές υπηρεσίες των νοσοκομείων προβάλλουν αντίσταση. Δεν γίνονται δεκτοί είτε γιατί δεν έχουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά είτε επειδή ανοικτά πλέον απορρίπτονται.

Μέσα σε ένα τέτοιο αρνητικό περιβάλλον οι Ρομ διαμορφώνουν διαφορετικούς κανόνες υγιεινής από αυτούς της περιβάλλουσας κοινωνίας και συχνά αντιμετωπίζουν τις ιατρικές υπηρεσίες με καχυποψία θεωρώντας τα νοσοκομεία

μολυσμένους χώρους όπου συγκεντρώνονται μικρόβια και ασθένειες από τους μη Τσιγγάνους.

Αυτή η ιδεολογία της μόλυνσης είναι ένας τρόπος να διατηρήσουν την διαφορετικότητά τους, υπογραμμίζοντας μια στάση υγιεινής προς τον κόσμο, τους ίδιους και τους άλλους. Για τους Τσιγγάνους η διάκριση του έξω και του έσω-σώματος είναι πολύ βασική. Το έξω-σώμα συμβολίζει την εικόνα που προβάλλουν στους μη-Τσιγγάνους και προστατεύει το έσω-σώμα το οποίο πρέπει να διατηρηθεί αγνό και απαραβίαστο, επειδή αντιπροσωπεύει την ταυτότητα που ο καθένας διατηρεί προσωπικά και χάρη στην βοήθεια της Τσιγγάνικης ομάδας. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 43-44).

Τα παιδιά τα εμπιστεύονται περισσότερο στους γιατρούς ενώ πολλοί αποφεύγουν τον εμβολιασμό νομίζοντας ότι θα δηλητηριασθούν και τις σπλαχνικές εγχειρήσεις.

Ενώ θεωρούν τα νοσοκομεία εστίες μόλυνσης εν τούτοις τα έχουν αποδεχθεί ως κατάλληλους χώρους για τη γέννηση και το θάνατο. ("Για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των τσιγγάνων " Γ.Γ.Λ.Ε. σελ. 18).

Στη χώρα μας, το θέμα της υγείας των Τσιγγάνων δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Από τις ελάχιστες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν ενδιαφέρον παρουσιάζουν αυτές που επιτεύχθηκαν στον Δενδροπόταμο της Θεσσαλονίκης το 1977 και το 1992 και είχαν ως αντικείμενο μελέτης τις συνθήκες κατοικίας και εξοπλισμού, εγκυμοσύνης και τοκετού καθώς και τις συνθήκες προληπτικής ιατρικής.

Σύμφωνα με την πρώτη έρευνα (1977) με δείγμα 58 οικογένειες, οι συνθήκες κατοικίας των Τσιγγάνων ήταν κάκιστες. Ο εξοπλισμός του σπιτιού ήταν ανύπαρκτος ή υποτυπώδης. Μπάνιο και θερμοσίφωνα δεν διαθέτε καμία κατοικία, κουζίνα με

τρεχούμενο νερό και WC μέσα στο σπίτι είχε ένα ποσοστό 15,7%. Αντίθετα τν είχαν 18 κατοικίες, το 50% από αυτές συχνά σε δωμάτια γυμνά από έπιπλα.

Σχετικά με την εγκυμοσύνη και τον τοκετό, καμία έγκυος δεν είχε ιατρική παρακολούθηση στη διάρκεια της κύησης ούτε έπαιρνε φάρμακα ή άλλου είδους προφυλάξεις.

Οι συνθήκες της προληπτικής ιατρικής ήταν άθλιες. Εντύπωση έκανε η απουσία προληπτικής ιατρικής σε όλο τον παιδικό πληθυσμό. Κανένα παιδί δεν είχε κάνει εμβόλιο και δεν είχε μόνιμο παιδίατρο. Ελάχιστα πήγαιναν στο σχολείο. Αποτελεί όμως σημάδι προόδου η αύξηση του ποσοστού των τοκετών στα δημόσια μαιευτήρια και η προσέλευση στα ιατρεία των παιδιατρικών κλινικών.

Η κατάσταση της υγείας των Τσιγγάνων από το 1977 έως το 1992 παρουσίασε θεαματική βελτίωση. Διαπιστώθηκε ότι όλες οι επίτοκες παρακολουθούνται κατά την εγκυμοσύνη τους, όλες γενούν στο νοσοκομείο και όλα τα παιδιά παρακολουθούνται από παιδίατρο. Η πρόοδος αυτή οφείλεται στην ίδρυση κοινοτικού ιατρείου και γραφείου υποστήριξης των Τσιγγάνων. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 45-46).

Ενώ όμως η υγεία των μόνιμα εγκατεστημένων έχει βελτιωθεί, το πρόβλημα παραμένει οξύ γι' αυτούς που δεν έχουν ακόμη μόνιμη κατοικία.

Το πρόβλημα όμως δεν είναι μόνο ιατρικής υφής αλλά κυρίως κοινωνικό και πολιτικό θέμα που απαιτεί την ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση της πολιτείας για την επίλυσή του.

Με βάση τις δύο έρευνες και τη σημαντική βελτίωση που πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο υγείας και διαβίωσης αντιλαμβανόμαστε ότι το καλύτερο φάρμακο για τους Τσιγγάνους είναι η αποδοχή τους από την ευρύτερη κοινωνία.

Επομένως είναι ανάγκη, τόσο η πολιτεία όσο και εμείς οι ίδιοι, να αποδεχτούμε τους Τσιγγάνους με τις ιδιαιτερότητές τους και παράλληλα να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα ώστε να βελτιωθούν ακόμη περισσότερο οι συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης γιατί δεν επιτρέπεται στον αιώνα που ζούμε να αντικρίζουμε καθημερινά ομάδες ατόμων που με τεράστιες δυσκολίες εξασφαλίζουν τα προς το ζην και διαβιώνουν, φέροντας ποικίλες ασθένειες μέσα σε συνθήκες κοινωνικού ρατσισμού και ανταγωνισμού. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 43-46).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

5. Οικονομική Οργάνωση - Απασχόληση - Νομαδισμός

5.1 Οικονομική Οργάνωση

Οι Τσιγγάνοι καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας τους, υπήρξαν απόλυτα ταυτισμένοι με ορισμένες "τέχνες" και κυρίως με τη μαγεία και τη μαντική. Αμέσως, μετά το πέρασμά τους στο Βυζάντιο, τον 11^ο αιώνα, αντιλαμβάνονται την αμάθεια και την δεισιδαιμονία που επικρατούν ακόμη και στα ανώτατα κοινωνικά στρώματα και τις εκμεταλλεύονται στο έπακρο, επιδιδόμενοι στη μαντική και τη μαγεία καθώς και στις τέχνες της μουσικής και του τσίρκου. Παράλληλα, ως σιδεράδες και χαλκουργοί, ήταν ταυτισμένοι με τις υπερφυσικές δυνάμεις, αφού οι τεχνικές της φωτιάς, συνδέονταν ανέκαθεν στη λαϊκή φαντασία με τη μαγεία και τους δαίμονες (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 5).

Μέχρι τη στιγμή της Βιομηχανικής Επανάστασης οι Τσιγγάνοι ήταν περιζήτητοι αυτοαπασχολούμενοι τεχνίτες αφού εξυπηρετούσαν τις οικιακές και γεωργικές ανάγκες της αγροτικής κοινωνίας. Οι τέχνες και οι υπηρεσίες που προσέφεραν στα απομονωμένα χωριά, ως μεταλλουργοί - κατασκευαστές και επισκευαστές εργαλείων και σκευών, πραγματευτάδες και ζωέμποροι, αποκτούν ιδιαίτερη ισχύ και αξία εξαιτίας του αγροτικού χαρακτήρα της Οικονομίας. Προικισμένοι πλούσια με μουσικό ταλέντο το οποίο εκδηλωνόταν στις οικογενειακές γιορτές και τα πανηγύρια καθώς και η ενασχόληση με την "μαντική" συνέβαλαν ώστε να αποτελούν σημαντικό κομμάτι της ζωή των κλειστών κοινωνιών και να αναπτύσσουν δεσμούς με βάση τη "γνώση" και τον αλληλοσεβασμό (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 20).

Με την πληθώρα των δεξιοτήτων τους είναι ικανοί στο να προσαρμόζονται σε κάθε μεταβολή των συνθηκών με αποτέλεσμα να μην χάνουν ποτέ τον έλεγχο της εργασίας τους. Τα παραδοσιακά τους επαγγέλματα από τη μια ανταποκρινόταν στους νόμους της ζήτησης και από την άλλη παρείχαν τη δυνατότητα απασχόλησης σε περισσότερα μέλη της ίδιας οικογένειας ή ομάδας, ικανοποιώντας έτσι τις ανάγκες τους. Η γεωγραφική κινητικότητα, τους έδινε τη δυνατότητα να εξυπηρετούν ευρύτερες περιοχές αφού τα μικρά χωριά αδυνατούσαν να συντηρήσουν μόνιμα τεχνίτες της ειδικότητάς τους, αντίθετα με τις πόλεις και κωμοπόλεις, όπου από νωρίς παρατηρούνται μόνιμες εγκαταστάσεις Τσιγγάνων μια που η αγορά εργασίας ήταν ικανή να τους απορροφήσει (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 21).

Τα επαγγέλματά τους, όμως, πρέπει να δει κανείς κάτω από το πρίσμα των σχέσεων Τσιγγάνων - μη Τσιγγάνων. Θεωρούν θεμιτό να "κερδίζουν" χρήματα από τους μη - Τσιγγάνους ενώ μεταξύ τους επικρατεί η συνεργασία, η αλληλοβοήθεια και αλληλοϋποστήριξη. Οι "GAJE" (μη Τσιγγάνοι) που έχουν αποκλειστικά τον έλεγχο της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης αποτελούν τη μόνη "λογική" πηγή εισοδημάτων των ROM και στα πλαίσια αυτά η οικονομική επιτυχία προσδίδει ιδιαίτερο κύρος στα μέλη της τσιγγάνικης κοινότητας. Έτσι, οι επιλογές απασχόλησης των Τσιγγάνων βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις οικονομικές σχέσεις ROM - GAJE (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 55).

5.2 Αυτοαπασχόληση

Στην Τσιγγάνικη απασχόληση, δύο στοιχεία κυριαρχούν : η αυτοαπασχόληση και ο νομαδισμός.

Σχετικά με το πρώτο στοιχείο, ο Okely (1983) υποστηρίζει ότι η τσιγγάνικη ιστορία είναι μια ιστορία άρνησής τους να προλεταριοποιηθούν, με την έννοια ότι δεν εντάσσονται στενά στη παραγωγική διαδικασία πουλώντας την εργατική τους δύναμη. Γι' αυτό η αυτοαπασχόληση είναι αναπόσπαστο μέρος της τσιγγάνικης ταυτότητας.

Η αυτοαπασχόληση δίνει το αίσθημα της ανεξαρτησίας απέναντι στους μη - Τσιγγάνους ενώ ταυτόχρονα προσφέρει μια μεγαλύτερη ευελιξία στην επιλογή εργασίας για κάθε χρονική περίοδο, γίνονται οι ROM περισσότερο προσαρμόσιμοι στις εκάστοτε συνθήκες της αγοράς. Επιλέγουν την αυτοαπασχόληση επειδή το καθιερωμένο δωρο και η υποχρεωτική παρουσία σε ένα συγκεκριμένο χώρο εργασίας, περιορίζουν τις ευκαιρίες για εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες και στη διάρκεια της ημέρας αλλά και του χρόνου ολόκληρου.

Οι Τσιγγάνοι έχουν ως στοιχείο της ζωής τους το ύπαιθρο και ως ιδανικό τους την ανεξαρτησία και την περιπλάνηση. Για το λόγο αυτό δεν αντέχουν τη μονοτονία των συνθηκών π.χ. το εργοστάσιο. Κυρίως, οι νέοι, βλέπουν την δουλειά σαν διασκέδαση, σαν αλλαγή παραστάσεων και σαν επαφή με κόσμο. Έτσι πολλές φορές πηγαίνουν μαζί με φίλους στη δουλειά (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 55).

Η εργασία για τους Τσιγγάνους δεν είναι αυτοσκοπός. Η επιλογή της γίνεται με βάση το αν μπορεί να προσαρμοστεί στον εργασιακό τους τρόπο. Δεν αποτελεί κριτήριο αξιολόγησης των ατόμων αλλά ανάγκη βιοπορισμού και μέσο που εξασφαλίζει την ποθητή ανεξαρτησία και παρέχει τη δυνατότητα εξασφάλισης των δεξιοτήτων τους. Με αυτό το σκεπτικό, τα όρια ανάμεσα στη δουλειά, την ανάπαυση, την ψυχαγωγία είναι πολύ χαλαρά. Καθώς τα οικονομικά οφέλη δεν αποτελούν κριτήριο αξιολόγησης είναι αυτονόητο ότι ο δρόμος ανάμεσα στην εργασία και τη διασκέδαση είναι διαρκώς ανοιχτός, άλλωστε αυτά ανήκουν σε όλα τα μέλη της

οικογένειας, ικανά και ανίκανα για εργασία, εργαζόμενα και μη εργαζόμενα. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 26-27).

Ακόμα και στις περιπτώσεις που έλκονται προς τα αστικά κέντρα και διαβιώνουν εκεί ως μόνιμοι κάτοικοι ή έχουν πιο σταθερή εργασία, χαρακτηριστική είναι η αυτοαπασχόληση π.χ. πολλοί διατηρούν στην Αγία Βαρβάρα, εμπορικά καταστήματα (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 56).

Αποφεύγοντας τη μόνιμη μισθωτή εργασία έξω από την οικογένεια, παραμένουν έξω από τη δομή της δουλειάς που επικρατεί καταμερισμός της εργασίας, η επιβαλλόμενη πειθαρχία και μακροχρόνια ειδίκευση. Η Okely πιστεύει ότι αυτή η έλλειψη εξειδίκευσης και εκπαίδευσης στα πλαίσια των προτεραιοτήτων της κυρίαρχης κοινωνίας είναι η μεγάλη τους δύναμη. Έτσι έχουν πολλαπλές απασχολήσεις κατά περιόδους.

Η εκπαίδευση, η μόρφωση δεν θεωρείται πλεονέκτημα για τους Τσιγγάνους που οδηγεί στην επιτυχή εξασφάλιση των αγαθών για την επιβίωσή τους. Μόνο ένα μικρό ποσοστό από αυτούς είναι μορφωμένο με αποτέλεσμα να μην είναι ικανοί να ανταποκριθούν στην καινούρια ζήτηση καθώς είναι ανειδίκευτοι και τα παραδοσιακά επαγγέλματά τους θεωρούνται πλέον ξεπερασμένα. Η ειδίκευση για τους Ρομ δεν επιτυγχάνεται με τη βοήθεια του σχολείου ή κάποιας ανώτατης σχολής αλλά μαθαίνουν μέσα στους κόλπους της οικογένειας. Η απόκτηση της γνώσης του επαγγέλματος δεν είναι προϊόν ορισμένων τυπικών οργανισμών ή θεσμών όπως το σχολείο αλλά της οικογένειας. Από την παιδική ακόμη ηλικία οι Τσιγγάνοι μαθαίνουν εμπειρικά, παρακολουθώντας τον πατέρα, την μητέρα, τα μεγαλύτερα ίσως αδέρφια να δουλεύουν και συχνά κληρονομούν τα επαγγέλματα των γονιών τους.

Ο Τσιγγάνος ερχόμενος να δουλέψει πρέπει να προσαρμοστεί σε μια ποικιλία συνθηκών, χρησιμοποιώντας ένα "πακέτο" από γενικές ικανότητες - επιδεξιότητες, όπως:

- γνώση της τοπικής οικονομίας και των δυνατοτήτων όπου η ζήτηση και η προσφορά είναι ακανόνιστη,
- γνώση των GAJE - πελατών και εντοπισμός των ψυχολογικών αναγκών και αδυναμιών τους,
- εφευρετικότητα στην επιλογή επαγγελμάτων και προϊόντων για κάθε τόπο,
- ευελιξία στο επάγγελμα σε δεδομένο χρόνο,
- "πρόσωπο με πρόσωπο" επαφή με τον πελάτη που απαιτεί ικανότητα στο να πείθεις και θάρρος στο να αντιμετωπίζεις ξένους στις πόρτες τους και να "ριψοκινδυνεύεις" απόρριψη και βλασφημίες,
- ευελιξία στις αλλαγές ρόλων κατά περίπτωση (πολλές φορές προσαρμόζεται η ενδυμασία, οι τρόποι κλπ π.χ. οι Τσιγγάνες φορούν "ευρωπαϊκά" ρούχα όταν βγαίνουν για γυρολογικό εμπόριο ενώ ντύνονται παραδοσιακά οι Τσιγγάνες που λένε τη μοίρα, προσαρμοσμένες στην ανάγκη του εξωτερικού στερεοτύπου),
- αναπτυγμένη μνήμη,
- φυσική δύναμη και αντοχή, καθώς δουλεύουν έξω μ' όλες τις καιρικές συνθήκες. (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 56-57).

5.3. Νομαδισμός

Σε σχέση με το δεύτερο στοιχείο της τσιγγάνικης απασχόλησης, ο Acton (1974) υποστηρίζει ότι η διαφορά στη ζήτηση εργασίας, η διαφορά στις τιμές και η

διαφορά στη διαθεσιμότητα των προϊόντων και πρώτων υλών μεταξύ διαφορεών περιοχών της χώρας, δίνει σημαντικά πλεονεκτήματα στο γεωγραφικά ευέλικτο εργάτη - έμπορο. Ονομάζει τους Τσιγγάνους οικονομικούς νομάδες, γιατί πιστεύει ότι ο νομαδισμός τους είναι κύρια οικονομικός. Λέει ότι οι Τσιγγάνοι τείνουν να είναι εμπορικοί και ότι έχουν ζώα που σχετίζονται με μεταφορά ή διασκέδαση π.χ. άλογα, γαϊδούρια, μαιμούδες, αρκούδες (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 57).

Η μόνιμη εγκατάσταση σε μια περιοχή εναντιώνεται στην ελεύθερη κίνηση εργασίας, παρεμποδίζει την ελεύθερη κίνηση αγαθών και περιορίζει τη γνώση της ευρύτερης αγοράς.

Για την αποφυγή όλων αυτών, οι Τσιγγάνοι επιλέγουν τον νομαδικό τρόπο ζωής. Το ταξίδι σφραγίζει κάθε εκδήλωση της ζωής τους και εξυπηρετεί πολλαπλές οικονομικές ανάγκες. Αρχικά εξυπηρετεί τη ανάγκη αναζήτησης πελατείας κυρίως σε περιοχές όπου τα επαγγέλματά τους βρίσκουν ανταπόκριση. Παρέχει τη δυνατότητα ενασχόλησης με ποικίλες δραστηριότητες ανάλογα με το χρόνο, την συγκυρία ή την ευκαιρία και δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για τη δοκιμασία των πιο γοητευτικών ίσως πλευρών της συναλλαγής που είναι η πειθώ, το "παζάρεμα", ενδεχομένως το ξεγέλασμα του πελάτη με σκοπό το μεγαλύτερο και πιο εύκολο κέρδος. Αναπτύσσει την ικανότητα ευελιξίας και προσαρμογής σε κάθε τι καινούργιο και απρόβλεπτο παρά την εξειδίκευση σε κάτι συγκεκριμένο (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 21).

Πέρα όμως από την Οικονομική χρησιμότητα, οι συχνές μετακινήσεις ικανοποιούν και τις απαιτήσεις της κοινωνικής οργάνωσης των Τσιγγάνων. Κατά τη διάρκεια ταξιδιών οι διασκορπισμένες φάρες συναντιούνται και έχουν την ευκαιρία να οργανώσουν τις οικονομικές ή "γαμήλιες στρατηγικές" τους, να συσφίξουν και να ενισχύσουν τους κοινωνικούς και πολιτιστικούς δεσμούς τους, να αναγεννηθούν

ψυχικά και πνευματικά με βάση τις κοινές αξίες και τους ιεραρχικούς τους ρόλους. Επομένως, ο νομαδισμός, στους κόλπους της φυλής που δίνει πρωταρχική σημασία στην ενότητα και διάσωση της ευρύτερης οικογένειας - συγγένειας, λειτουργεί ως θεμελιώδης παράγοντας της κοινωνικής συγκρότησης των Τσιγγάνων.

Οι λειτουργίες τους, όμως, επεκτείνονται και περιλαμβάνουν επιπλέον την διαμόρφωση του συστήματος αξιών και της κουλτούρας τους. Ταξιδεύοντας συνεχώς έρχονται σε επαφή με πολλούς διαφορετικούς πληθυσμούς και έχουν την ευκαιρία όχι μόνο να γνωρίσουν τον πολιτισμό τους αλλά να υιοθετήσουν και εκείνα τα πολιτισμικά στοιχεία που τους ταιριάζουν και τους εξυπηρετούν. Το πιο σημαντικό είναι ότι ενισχύουν το αίσθημα της δικής τους εθνικής ταυτότητας καθώς βρίσκονται συνεχώς, κάτω από απρόβλεπτες συνθήκες, μέσα σ' ένα ασταθές περιβάλλον που απαρτίζεται από ξένους (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 21-22).

5.4 Επαγγέλματα στην Ελλάδα σήμερα

Οι κυριότερες εργασίες με τις οποίες ασχολούνται οι Τσιγγάνοι σε όλη την Ελλάδα είναι: παραδοσιακά επαγγέλματα, πώληση αγαθών, εποχιακή εργασία, υπηρεσίες και μισθωτή εργασία.

Οι παραδοσιακές απασχολήσεις, εκτός από τη μουσική, ήταν η καλαθοπλεκτική, η χαλκουργική, το γάνωμα και το ακόνισμα, το να λένε τη μοίρα, η κατασκευή ξύλινων εργαλείων και οι σιδηροκατασκευές (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 57 - 58).

Η παραδοσιακή τους τέχνη "χαλκοτεχνία" ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την επαγγελματική τους απασχόληση. Έφτιαχναν από απλά αδιακόσμητα σκεύη μέχρι σύνθετα χαλκοτεχνήματα. Σαν χαλκιάδες τους συναντάμε σχεδόν σε κάθε χωριό! Το

κάθε χωριό έκτιζε ένα κοινοτικό σπίτι, το γύφτικο. Όταν ο Γύφτος δεν έμενε μόνιμα στο χωριό, ερχόταν για να τους φτιάξει ή να διορθώσει γεωργικά σκεύη και εργαλεία οπότε εργαζόταν και έμενε στο γύφτικο ή αργαστήρι ή χαλκιάτικο. Τα σύνεργά του ήταν το φουσερό, βαρειά, σφυρί, αμόνι, άμπολι, μέγγενη και βρεχτούρα. Το σπουδαιότερο όμως απ' όλα είναι το καμίνι. Έτσι πολλές φορές τ' αργαστήρι το ονόμαζαν και μανίνι.

Σήμερα, η χαλκοτεχνία σαν επαγγελματική απασχόληση όλο και φθίνει. "Οι παραδοσιακές τέχνες παρουσιάζουν γενικά μια ταχύτατη φθίνουσα πορεία καθώς η βιομηχανοποίηση, αστικοποίηση και μηχανοκίνηση της εποχής μας έχουν καταστείλει τη ζήτησή τους και ως εκ τούτου οι Τσιγγάνοι έχουν προσανατολισθεί σχεδόν ολοκληρωτικά στο εμπόριο. Αυτό είναι καταφανές όσο αφορά τη χαλκοτεχνία την οποία σχεδόν κανένας νεαρός Τσιγγάνος δεν ενδιαφέρεται να μάθει". (Γ.Γ.Λ.Ε. 1987). Τα προϊόντα δεν είναι συναγωνίσιμα εμπορικά και όσα φτιάχνονται πουλούνται σαν διακοσμητικά κυρίως σε τουριστικά μαγαζιά. (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 40).

Η βιομηχανοποίηση και το φαινόμενο της αστυφιλίας οδήγησαν σε σημαντικές αλλαγές τόσο στον οικονομικό τομέα όσο και στον τρόπο και τις συνθήκες της διαβίωσης και των ταξιδιών των Τσιγγάνων. Σταδιακά, με την μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού, οι Τσιγγάνοι χάνουν την πελατεία τους με αποτέλεσμα τα επαγγέλματά τους να περιοριστούν και πολλά από αυτά να καταργηθούν αφού δεν απέδιδαν ικανοποιητικούς πόρους. Οι Τσιγγάνοι προσανατολίζονται και αυτοί προς τα αστικά κέντρα καταφεύγοντας σε νέες τεχνικές επιβίωσης που συχνά τους ωθούν στην εξαθλίωση και την περιθωριοποίηση (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 58).

Με σκοπό να επιβιώσουν στρέφονται προς την πώληση αγαθών. Ασχολούνται κυρίως με το γυρολογικό εμπόριο όπως είδη προικός, στέρεο, ρολόγια, δερμάτινα, χαλιά, κουβέρτες, ρουχισμός, μαχαιροπήρουνα κλπ (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 58).

Η μαζική όμως παραγωγή και η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη είχε ως αποτέλεσμα ορισμένα επαγγέλματα να θεωρούνται απαρχαιωμένα π.χ. χαλιά, μπακίρια (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 59)

Ως πλανόδιοι έμποροι, που είναι η πιο ευνοημένη επαγγελματική ομάδα, δέχονται συνεχείς πιέσεις και περιορισμούς που πηγάζουν από νέου τύπου προβλήματα. Οι δυσκολίες που εντοπίζονται είναι για παράδειγμα η μορφή των σύγχρονων κατοικιών που κάνει δύσκολη την πρόσβαση στους γυρολόγους, με τη δυνατότητα μηχανοκίνησης ακόμα και ο αγροτικός πληθυσμός έχει άμεση πρόσβαση στα εμπορικά καταστήματα των αστικών κέντρων, τα οποία γίνονται όλο και πιο αποτελεσματικός μηχανισμός διανομής συγκριτικά με τον πλανόδιο γυρολόγο. Τα μέτρα οικονομικού ελέγχου και έκδοσης αδειών γίνονται ολοένα και αυστηρότερα ενώ παράλληλα έχουν κάνει την εμφάνισή τους στα καλοκαιριάτικα παζάρια και πανηγύρια πολλοί ανταγωνιστές όπως ξένοι μετανάστες και παλιννοστούντες ομογενείς οι οποίοι επιδίδονται σ' αυτό το είδος εμπορίου, περιορίζοντας έτσι την έκταση και την ελευθερία δράσης των Τσιγγάνων (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 23).

Η βιομηχανοποίηση λοιπόν συνέβαλλε ώστε ορισμένες απασχολήσεις των Τσιγγάνων (χαλκουργοί, σιδεράδες, καλαθοπλέκτες) να γίνονται όλο και λιγότερο ανταγωνίσιμες. Παλαιότερα οι γυρολόγοι αποτελούσαν για τους υπόλοιπους κατοίκους την εύκολη πρόσβαση σε αγαθά που λόγω έλλειψης συγκοινωνίας δεν ήταν προσιτά. Με την πρόοδο της τεχνολογίας και κατά πρόέκταση της συγκοινωνίας, οι Τσιγγάνοι έχουν παραμεριστεί. Για το λόγο αυτό παρατηρείται μια σημαντική αλλαγή των προϊόντων του γυρολογικού εμπορίου με σκοπό να προσαρμόσουν το αντικείμενο των συναλλαγών τους στις μεταβολές της ζήτησης. Έτσι συνεχίζουν να είναι γυρολόγοι (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 59).

Ασχολούνται εκτός από το γυρολογικό εμπόριο, με την πώληση φρούτων και λαχανικών και συναντούμε μερικούς παλιατζήδες και ζωέμπορους. Προκειμένου να επιβιώσουν, μέσα σ' ένα κλίμα οικονομικού και κοινωνικού αποκλεισμού και να μην πλησιάσουν το όριο της έσχατης φτώχειας, ασχολούνται με αγροτικές εργασίες και κυρίως με τη συγκομιδή φρούτων και λαχανικών.

Ως εργάτες γης εξασφαλίζουν μεν κάποιες συνθήκες εργασίας που ανταποκρίνονται στον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους π.χ. να δουλεύουν στο ύπαιθρο, να δουλεύουν όλοι μαζί, να δουλεύουν εποχιακά, να μετακινούνται συχνά κλπ ωστόσο βρίσκονται σε διαρκή ανασφάλεια, ιδίως λόγω του ανταγωνισμού από τους ξένους εργάτες που αποτελούν φθηνότερα εργατικά χέρια και τους παίρνουν τις δουλειές (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 23).

Είναι τόσο δύσκολες οι συνθήκες επιβίωσής τους που αρκετοί προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως μουσικοί και τραγουδιστές γνωρίζοντας από παλιά τις τεχνικές με τις οποίες επιτυγχάνουν την διασκέδαση του κοινού και άλλοι ασχολούνται με την καθαριότητα (καθαρίζουν τζάμια, σκάλες, δρόμους κλπ).

Οι Τσιγγάνοι, σήμερα, προσαρμοσμένοι στην εξέλιξη της τεχνολογίας, εγκατέλειψαν τις μετακινήσεις τους με το κάρο και χρησιμοποιούν πλέον αυτοκίνητο.

Η μηχανοποίηση έδωσε τη δυνατότητα στους Τσιγγάνους μιας ημιμόνιμης εγκατάστασής τους έτσι ώστε π.χ. στην Αγία Βαρβάρα κάποια μέλη της οικογένειας να δουλεύουν όλη την ημέρα στην περιφέρεια της Αττικής και να μην κάνουν μακροχρόνια ταξίδια σε άλλες περιοχές. Η εκμηδένιση των αποστάσεων λόγω ανάπτυξης της συγκοινωνίας τους δίνει τη δυνατότητα να είναι μόνιμα εγκατεστημένοι (Αγία Βαρβάρα) και η αγορά που δουλεύουν -μετακινούμενοι- να είναι αλλού.

Η μόνιμη εγκατάσταση λειτούργησε θετικά ώστε αρκετοί Τσιγγάνοι με καλή οικονομική επιφάνεια να διατηρούν δικά τους καταστήματα με δερμάτινα είδη, είδη προικός, γενικό εμπόριο κλπ.

Ο Acton (1974) υποστηρίζει ότι με τη διαδικασία αστικοποίησης και βιομηχανοποίησης έχουν αλλάξει οι ρόλοι των φύλων και αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ελάττωση της δύναμης των γυναικών. Έτσι ένα σημαντικό αποτέλεσμα μπορεί ν' ανιχνευθεί στο ότι το σημερινό εμπόριο των Τσιγγάνων γίνεται περισσότερο από άντρες παρά από γυναίκες. Σε σχέση με παλαιότερα είναι σημαντικά μειωμένος ο αριθμός των γυναικών που εργάζεται. (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 58-59).

Ευνοημένοι είναι όχι μόνο οι καταστηματαρχές αλλά και αυτοί που εργάζονται ως μισθωτοί υπάλληλοι σε διάφορες υπηρεσίες.

Επιστήμη για τους Τσιγγάνους είναι μια ευρεία έννοια που μπορεί να αρχίζει από αποφοίτηση γυμνασίου μέχρι και πανεπιστημίου.

Η μεγάλη αυτή επιθυμία για την επιστήμη είναι άμεσα συνδεδεμένη με όσα αντιπροσωπεύουν γι' αυτούς διαφορετικό κοινωνικό status, διαφορετική κοινωνική ζωή, διαφορετική πρόσβαση στη ζωή της πλειονότητας, στοιχεία που βρίσκουμε σχεδόν σ' όλα τα κοινωνικό - οικονομικά χαμηλά στρώματα είτε αυτά είναι μειονότητες είτε πλειονότητες (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 65).

Έμποροι και υπάλληλοι αποτελούν όμως μια μικρή ομάδα ενώ το βάρος της προσοχής μας είναι ανάγκη να συγκεντρωθεί στους πολλούς μη ευνοούμενους Τσιγγάνους που με δυσκολία κερδίζουν τα αγαθά της επιβίωσής τους.

Ως αποτέλεσμα των παραγόντων που αναφέρθηκαν - βιομηχανοποίηση, αστικοποίηση, μηχανοκίνηση, - όλο και περισσότεροι Τσιγγάνοι οδεύουν προς τη φτώχεια και την εξαθλίωση. Παρατηρούνται συγκρούσεις με ξένους εργαζόμενους

που απειλούν τα συμφέροντά τους και παράλληλα συνειδητοποιούν ότι στενεύουν τα περιθώρια ελιγμού και προσαρμογής των επαγγελματιών τους.

Η πιο επικίνδυνη όμως επίπτωση φαίνεται να είναι εκείνη που απειλεί τις σχέσεις μεταξύ των ίδιων των Τσιγγάνων, τους ίδιους τους κοινοτικούς δεσμούς και την ενότητά τους αφού η μερίδα γης και δουλειάς που πρέπει να μοιραστούν ολοένα λιγοστεύει (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 23-24).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

6. ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Σημαντική απόρροια της πολύχρονης συνύπαρξης και συμβίωσης των Τσιγγάνων, κατά την ιστορική τους πορεία προς τον Ελλαδικό χώρο, με τους άλλους λαούς της Βαλκανικής αποτελεί η υιοθέτηση διαφόρων θρησκευτικών πεποιθήσεων, εθίμων και δοξασιών. Η υιοθέτηση αυτή είχε ως συνέπεια την έλλειψη μιας επίσημης θρησκείας που να αποδέχονται όλοι οι Τσιγγάνοι. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην δημιουργία ενός πλαισίου με χαρακτηριστικό γνώρισμα τις συχνές αλληλοσυγκρουόμενες θρησκευτικές στάσεις και δοξασίες.

Στην Δυτική Ευρώπη, τα τσιγγάνικα φύλα παρουσιάζονται ως Ρωμαιοκαθολικοί ή Προτεστάντες ενώ στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη εμφανίζονται ως Χριστιανοί Ορθόδοξοι ή Μουσουλμάνοι. Οι Μουσουλμάνοι ήρθαν σε επαφή με τον ισλαμισμό στην Τουρκία κατά τη διάρκεια της ιστορικής τους πορείας και θεωρούν το Ισλάμ ως το βασικό συστατικό της κουλτούρας τους απορρίπτοντας το βάπτισμα του Χριστιανικού θρησκεύματος, θεωρώντας ότι δεν ανήκει στην τσιγγάνικη πρακτική και κουλτούρα (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, "Οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα", Αθήνα, 1996, σελ. 28).

Στην Ελλάδα, οι περισσότεροι Τσιγγάνοι ασπάζονται τον Χριστιανισμό υπάρχουν όμως και ο Μουσουλμάνοι. Στην Μουσουλμανική μειονότητα ανήκει ένα μικρό ποσοστό από τους Τσιγγάνους που διαμένουν στην περιοχή της Θράκης αλλά πρόσφατα παρατηρούμε να κατοικούν και μουσουλμάνοι σε περιοχές της Ν. Αττικής. Οι Τσιγγάνοι αυτοί διακρίνονται από θρησκευτική άποψη σε σουνίτες και σε μουσουλμανοφανείς. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν όσοι συμβαδίζουν με την

ορθόδοξη μουσουλμανική παράδοση ενώ στην δεύτερη περίπτωση ανήκουν οι Τσιγγάνοι οι οποίοι παραβιάζουν την επίσημη σουνιτική διδασκαλία και ονομάζονται Μπεκτασήδες επειδή από πολύ παλιά έχουν γίνει οπαδοί κυρίως του τάγματος των Μπεκτασήδων (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, "Οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα", Αθήνα, 1996, σελ. 29).

Ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους, ο τσιγγάνικος πληθυσμός διατηρεί ακόμη και σήμερα πολλά έθιμα, προλήψεις και δοξασίες. Ωστόσο η λειτουργία της θρησκείας στην ζωή τους είναι σημαντική και ο ρόλος της φαίνεται ότι χαρακτηρίζεται από ποικιλία. Η θρησκεία η οποία εκδηλώνεται με τη πρακτική της λατρείας απέναντι σε ένα ιερό πρόσωπο με ή χωρίς ανθρωπίνη υπόσταση έχει ανυπολόγιστη αξία για την ομάδα των Τσιγγάνων, επειδή διαμέσου αυτής αντλούν δύναμη και ξεπερνούν τα πολύπλοκα και τεράστια προβλήματά τους. Η θρησκεία δεν αποτελεί γι' αυτούς μόνο μέσο εκδήλωσης το πολιτισμού τους αλλά και έκφραση της προσαρμογής τους στο εχθρικό συχνά κοινωνικό πλαίσιο που τους περιβάλλει. Οι Τσιγγάνοι υιοθετούν τις ισχύουσες θρησκευτικές αντιλήψεις και πρακτικές και αποφεύγουν μ' αυτόν τον τρόπο τους διωγμούς την καταδίωξη και την καταπίεση. Παρατηρείται λοιπόν μια αναγκαστική αποδοχή από την πλευρά των Τσιγγάνων της κυρίαρχης θρησκείας έτσι ώστε να εξασφαλίσουν στο μέγιστο δυνατό βαθμό την ήρεμη και σταθερή διαβίωσή τους στην χώρα υποδοχής. Σημαντική είναι και η λειτουργία της θρησκείας ως παράγοντας ισορροπίας σε περιόδους κρίσης της ψυχο-κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής τους. Σε κρίσιμες δηλαδή καταστάσεις η θρησκευτική πρακτική οδηγεί σε αναδιοργάνωση των λειτουργιών που απειλούνται και αποτρέπει την καταστροφή ή απώλειά τους, έτσι ώστε να επικρατεί η συνοχή που χαρακτηρίζει την κοινότητα των Τσιγγάνων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Τσιγγάνικης Ευαγγελικής Εκκλησίας η οποία ενέπνευσε τους Ρομ στις προσπάθειές τους να

αγωνιστούν και να καταστείλουν τον ρατσισμό και την περιθωριοποίηση διαμέσου μιας συγκεκριμένης θρησκευτικής νοοτροπίας και συμπεριφοράς. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 28).

Ανεξάρτητα από το θρήσκευμα το οποίο δηλώνουν επίσημα, διατηρούν οι Τσιγγάνοι σε μεγάλο βαθμό τα έθιμα και τις τελετουργίες, τις οποίες μεταφέρουν αναλλοίωτες σε κάθε χώρα όπου εγκαθίστανται και εμπλέκονται στην έκφραση της πίστεώς τους. Παρά το γεγονός ότι είναι χριστιανοί ορθόδοξοι δεν παρακολουθούν τα μυστήρια της ορθοδοξίας, ιδιαίτερη έμφαση δίνουν συνήθως μόνο στο μυστήριο της βαπτίσεως ως μέσο της πνευματικής τους ένταξης στο χώρο της εκκλησίας, ούτε γνωρίζουν τα δόγματα του Χριστιανισμού, ή της πατερικής διδασκαλίας. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 30).

Η ευθύνη για τα αίτια του παραπάνω φαινομένου ίσως δεν βαραίνει μόνο τους ίδιους τους ενδιαφερομένους αλλά και την επίσημη Εκκλησία η οποία από την πλευρά της δεν ενδιαφέρθηκε αρκετά ώστε να εντάξει τους Τσιγγάνους, στους κόλπους της. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 30).

Η έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους της επίσημης εκκλησίας αλλά και της Πολιτείας επιβεβαιώνεται κυρίως από το γεγονός κατά το οποίο "οι Τσιγγάνοι όταν μπήκαν στη Ευρώπη ο κόσμος τους αντιμετώπισε με το θρύλο ότι εκείνοι κατασκεύασαν τα καρφιά που οι Εβραίοι σταύρωσαν το Χριστό. Χαρακτηρίστηκαν σαν "παιδιά του ανέμου" με βασική τους απασχόληση το τραγούδι, το χορό, τη μαγεία (άσπρη, μαύρη) και κυρίως τη Μοίρα.

Πλάι στο θρύλο για το καρφί του Χριστού αναπτύχθηκε στην Ευρώπη ένας δεύτερος θρύλος που ισχυρίζεται ότι την εποχή που η Παναγία είχε καταφύγει στην Αίγυπτο για να γλιτώσει το Χριστό απ' τον Ηρώδη, οι Τσιγγάνοι της εποχής, που ήταν πολυάριθμοι αρνήθηκαν να της προσφέρουν καταφύγιο και βοήθεια. Εκείνη

τους καταράστηκε να περιπλανούνται σ' ολόκληρη τη ζωή τους χωρίς να βρίσκουν πουθενά καταφύγιο και ησυχία. Η ίδια φυσικά "κατάρα" βάραινε και τους Εβραίους (Τ. Γιαννακόπουλος, Τσιγγάνικα Λαϊκά Τραγούδια και Μπαλάντες, 1982, σελ. 12-13).

"Όσον αφορά την πατρίδα μας, χώρα που οι τσιγγάνοι ήσαν πολλοί κάθε εποχή, με πλούσια ιστορία και παράδοση, τίποτα σχεδόν δεν φυλάχτηκε από το διάβα τους. Και η δική μας Εκκλησία βασάνισε τους τσιγγάνους στην προσπάθειά της να τους κάμει τάχα Χριστιανούς. Η ανάπτυξη της Εθνικής μας κουλτούρας, άφησε έξω από κάθε έρευνα το ιδιαίτερο αυτό, κεφάλαιο". (Τ. Γιαννακόπουλος, 1982, σελ. 15).

Δεν δόθηκαν στους Τσιγγάνους λοιπόν τα κατάλληλα ερεθίσματα και οι ευκαιρίες ώστε να αποκτήσουν τη γνώση των Χριστιανικών δογμάτων και να αναπτύξουν την πίστη τους απέναντι στα πρόσωπα που λατρεύουν οι πιστοί που ασπάζονται στον Χριστιανισμό.

Το φαινόμενο αυτό της μη συμμετοχής στα μυστήρια της Εκκλησίας παρουσιάζει ο Τάκης Γιαννακόπουλος στο παρακάτω απόσπασμα που εμπεριέχεται στο βιβλίο του "Τσιγγάνικα Λαϊκά Τραγούδια και Μπαλάντες", "από θρησκευτική άποψη οι Τσιγγάνοι πιστεύουν απaráλλακτα όπως και οι Ινδοί σε δύο δυνάμεις, στο Θεό και στο Διάβολο. Υπάρχει, λένε, στον άνθρωπο η ψυχή που ύστερα από το θάνατό του μετεμψυχώνεται σε κάποιο άλλο ζώο ανάλογα με τον χαρακτήρα του ατόμου. Λόγου χάρη ο υπομονετικός άνθρωπος μετεμψυχώνεται σε γάιδαρο, ο πονηρός σε αλεπού και ούτω καθ' εξής. Ο Θεός τους σαν έννοια και υπόσταση είναι τελείως διαφορετικός από εκείνον που πιστεύουν οι Χριστιανικοί λαοί για τον δικό μας Θεό. Οι Τσιγγάνικες αυτές αντιλήψεις σχετίζονται με τις πρώτες θεότητες που λάτρευαν οι πρωτόγονοι λαοί της ινδιάνικης ζούγκλας. Ειδικότερα για την Αγία Μαρία

όχι φυσικά την μητέρα του δικού μας Χριστού, πιστεύουν ότι εκείνη είναι πάνω - κάτω η παλιά θεά Καλή, γυναίκα του Θεού Σίβα" (Τ. Γιαννακόπουλος, 1982, σελ. 41).

Όσον αφορά τον διάβολο (Beng) αυτός είναι εντελώς άσχετος με τον Σατανά. Απλούστατα είναι ο Κακός που μπερδεύεται σε όλες τις αντιξοότητες. Ο παράδεισος και η κόλαση δεν υφίσταται για τους Τσιγγάνους.

Οι Χριστιανικές θεωρίες ότι οι ιερείς είναι αντιπρόσωποι του Θεού πάνω στη γη δεν έχουν καμία σχέση και καμία αξία για τους Τσιγγάνους που δεν πιστεύουν σε τίποτε τελετουργικό.

Ο Τ. Γιαννακόπουλος συνεχίζει: "δίνουν κάποια αξία στο βάπτισμα που γίνεται όχι σε κολυμβίθρα αλλά σε ποτάμι είτε σε λίμνη, οπωσδήποτε σε τρεχούμενο νερό. Το βάπτισμα το ακολουθεί γενναίο φαγοπότι πάντοτε. Τα παιδιά τους τα δίνουν κατά κανόνα να τα βαπτίζουν και μη Τσιγγάνοι. Έτσι ένα παιδί μπορεί να βαφτισθεί πολλές φορές σε κολυμβίθρα παίρνοντας κάθε φορά και ένα όνομα. Αυτό γίνεται ακριβώς για το φαγοπότι. Το αληθινό τους όνομα το παίρνουν μονάχα την πρώτη φορά στο βάπτισμα στη λίμνη ή το ποτάμι και το όνομα που είναι πια ταμπού το ξέρει μονάχα η μάνα και το πολύ πολύ η γιαγιά. Αυτό το όνομα το μυστικό φανερώνεται στο παιδί άμα φθάσει στα 12-13 χρόνια οπότε και παντρεύεται" (Τ. Γιαννακόπουλος, 1982, σελ. 40-41).

Μπορεί να χρησιμοποιούν οι Ρομ τον Χριστιανισμό για ποικίλους σκοπούς ή να υπάρχουν πολλοί άθεοι και άθρησκοι για την πλειοψηφία όμως των Τσιγγάνων, ο ασπασμός της Ορθόδοξης Χριστιανικής Πίστης αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο της ταυτότητας και του πολιτισμού τους.

Προκειμένου να διαφυλάξουν την ταυτότητά τους πιστεύουν σε μια δύναμη, "Devel" που στην Ρομανί σημαίνει Θεός και Ουρανός ταυτόχρονα. Κυρίως οι Τσιγγάνες λατρεύουν το πρόσωπο της Παναγίας την οποία αποκαλούν μάλιστα και

Θρησκευτικότητα και Λατρεία

Βαφτίσια στον Άη Σωμίο, στο Μεσολόγγι. Αποτελεί σημαντικό γάμο προσκλήματος για τους Τσιγγόγους και χώρο μαζικών βαπτίσεων για τα μικρά Τσιγγανόπουλα, κυρίως από μη-Τσιγγανούς νομούς. (Φωτ. Σ. Καπελούζας).

"βασίλισσα των Τσιγγάνων". Στο πρόσωπό της βλέπουν την Μητέρα - Θεά η οποία παρέχει προστασία και εξασφαλίζει υγεία και γονιμότητα. Επειδή στα πλαίσια της τσιγγάνικης κοινότητας, η γονιμότητα των γυναικών θεωρείται ύψιστη αξία για το λόγο αυτό το εικόνισμα της Παναγίας δεν απουσιάζει από κανένα τσιγγάνικο σπίτι αφού χαρίζει την χαρά της γονιμότητας στις Τσιγγάνες. Προσφέρουν με ευλάβεια τάματα στο πρόσωπό της και με ιδιαίτερη ευσέβεια και αφοσίωση γιορτάζουν οι περισσότεροι Ρομ την Κοίμησή της, το Δεκαπενταύγουστο (Μπογκοραντίσα). Η έντονη θρησκευτικότητα τους εκφράζεται με την μαζική προσέλευσή τους κυρίως στο πανηγύρι της Τήνου προκειμένου να προσκυνήσουν και να προσφέρουν τα τάματά τους. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, Οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα, 1996, σελ. 30).

Οι Τσιγγάνοι Χριστιανοί επισκέπτονται και άλλους "ιερούς" τόπους εκτός από το νησί της Τήνου και προσκυνούν τον Αγ. Ιωάννη το Ρώσο και τον Αη Συμίο στο Μεσολόγγι. Στις συγκεντρώσεις αυτές τους δίνεται η ευκαιρία της πνευματικής τους ολοκλήρωσης η οποία επιτυγχάνεται κυρίως με μαζικές βαπτίσεις ταγμένων τσιγγανόπουλων (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, Οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα, 1996, σελ. 29).

Με ιδιαίτερη λαμπρότητα πραγματοποιείται και ο εορτασμός του Αη Γιώργη (Πατραγκή) ακόμη και από τους Μουσουλμάνους Ρομ και Χριστιανούς της Θράκης. Το πρόσωπό του γιορτάζεται με ζωοθυσίες (Κουρμπάνια), που συνήθως αντιπροσωπεύουν τάματα για την θεραπεία κάποιων ατόμων και μεγάλο γλέντι. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 31).

"Το φαινόμενο αυτό της ιδιαίτερης λατρείας του καβαλάρη αγίου στην περιοχή, οι ερευνητές αποδίδουν στη δυνατή επιρροή που είχε ασκήσει η παλιότερη λατρεία του θράκα ιππέα, ο οποίος μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού ταυτίστηκε με τον άγιο. Είναι επίσης πιθανό ότι ο πυρήνας της λατρείας του Αγ. Γεωργίου περιέχει

στοιχεία της λατρείας των καβαλάρηδων θεών της Περσίας, την οποία διέσωσαν οι αιρετικοί Χριστιανοί και μουσουλμάνοι πληθυσμοί" (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 31).

Ο Αλ. Πασπάτης μελετώντας την θρησκεία των Ρομ, περιγράφει μια τριήμερη γιορτή που περιλαμβάνει θυσίες ζώων, ανθοστολισμό και γλέντι όπου αφετηρία τους ήταν η ημέρα της 23^{ης} Απριλίου. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι και αυτή η γιορτή, τη οποία ονόμαζαν κακκαβά η γιορτή των Χυτρών, ταυτίστηκε με εκείνη του Καβαλάρη Αγίου Γεωργίου. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 31).

Ανεξάρτητα πάντως από τα ιερά πρόσωπα τα οποία λατρεύονται στις Τσιγγάνικες κοινότητες και από το σκοπό της λατρείας τους, παραμένει η ευθύνη της Ελληνικής Κοινωνίας να διδάξει στα τσιγγανόπουλα αρχές που ασπάζονται διάφορες θρησκείες προκειμένου να δοθεί η επιλογή σ' αυτούς ποια θρησκεία εκφράζει καλύτερα τις δικές τους πεποιθήσεις ή η επιλογή της άρνησης οποιασδήποτε θρησκείας χωρίς να εκπίπτουν αρνητικές συνέπειες σ' αυτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

7. ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ROMANI

7.1 Γλωσσολογία και διάλεκτοι

Ο κύριος φορέας της σκέψης του ανθρώπου είναι η γλώσσα. Απεικονίζει την πνευματική κατάσταση, τη νοοτροπία και την ιδιομορφία ενός έθνους. Στην προσπάθεια μας να πετύχουμε μια ολοκληρωμένη μελέτη - έρευνα της φυλής των Ρομ έπρεπε απαραίτητα να εξετάσουμε και τη μητρική γλώσσα των Τσιγγάνων.

Οι γλωσσολόγοι δέχονται ότι η μητρική γλώσσα εκατομμυρίων Τσιγγάνων σ' όλο τον κόσμο είναι η Ρομανί. Η Ρομανί ή Ρομανές έχει προφορικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν τσιγγάνικα κείμενα και οι Τσιγγάνοι να θεωρούνται αναλφάβητοι. (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 33).

Η Ρομανί ανήκει στο Ινδοευρωπαϊκό δέντρο γλωσσών όπως και η σανσκριτική, η ελληνική, η Περσική ή κελτική, ή γερμανική, οι ρωμανικές και σλαβικές γλώσσες κ.ά. Είναι γλώσσα νέο-ινδική και ομιλείται αποκλειστικά εκτός Ινδίας και έχει άμεση συγγένεια με τις διαλέκτους Χιντί, Μπενγαλί, Πανταμπί, Κασμιρί και Νεπαλί της Β. Ινδίας οι οποίες προέρχονται από τα σανσκριτικά. Διασπάται λοιπόν σε είκοσι περίπου κύριες διαλέκτους και περισσότερες από εξήντα υποδιαλέκτους (ιδιώματα) όλες συγγενικές μεταξύ τους.

Αρκετοί γλωσσολόγοι επιχείρησαν να κατατάξουν τις διαλέκτους της τσιγγάνικης γλώσσας με βάση το γεωγραφικό χώρο στον οποίο εντοπίστηκε αρχικά κάθε μια από τις διαλέκτους για λόγους ευκολίας, ανεξάρτητα αν θα συναντήσει κανείς μια διάλεκτο ή ένα γλωσσικό ιδίωμα σε άλλη περιοχή από αυτήν που πρωτοεντοπίστηκε.

Σύμφωνα με το γεωγραφικό τόπο η κατάταξη των διαλεκτών διατυπώνεται ως εξής:

1. Η γνήσια χάσι, Ρομανί που ομιλείται από την πλειονότητα των Ρομ, διαιρείται σε τρεις κύριες ομάδες, που κι αυτές με τη σειρά τους χωρίζονται σε μικρότερες διαλεκτικές υποομάδες :
  - A) Βαλκανο - καρπαθο - βαλτική που διακρίνεται στην αρχαία βαλκανική, την καρπαθιακή και τη βαλτική διάλεκτο.
  - B) Κουρμπέτ - τσεργκάρ που συναντάται πολύ στα Βαλκάνια κυρίως από τους νομάδες (φιτσίρια)¹.
  - Γ) Καλυτερασκανή που είναι η πιο διαδεδομένη αφού ομιλείται από τα Ουράλια μέχρι την Καλιφόρνια και από το Παρίσι μέχρι το Μπούενος Άιρες.
2. Παράλληλα με την Χάσι Ρομανί υπάρχει και η σιντικανή - μανουσκανή ομάδα, με λεξιλόγιο γερμανικής κυρίως προέλευσης.
3. Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό διαλέκτων που εμπεριέχουν ένα υπολειμματικό Ρομανί λεξιλόγιο (κατά μέσο όρο 50 - 400 λέξεις), ενσωματωμένο στην τοπική γκατζικανή, δηλαδή μη - τσιγγάνικη γλώσσα.
4. Τέτοιες διάλεκτοι μιλιούνται από ομάδες που έχασαν την προγονική τους γλώσσα κατόπιν διώξεων ή εξαναγκασμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η διάλεκτος καλό (kalo) - ισπανοτσιγγανική - που συνδυάζει ρομανί λεξιλόγιο με ισπανική γραμματική. Στην Αγγλία τέτοιος τύπος μικτής γλώσσας είναι η λεγόμενη ragadi jib (σπασμένη γλώσσα) ενώ στη Χώρα μας σ' αυτό τον τύπο αντιστοιχεί η παραφθαρμένη συνθηματική γλώσσα των Τσιγγάνων του Καρπενησιού, τα ντόρτικα (Μ. Τερζοπούλου - Γ.Γεωργίου, 1996, σελ. 35-36).

¹ Φιτσίρια νομάδες - "τσαντηρόγυφτοι".
 Φιτσίρια : όσοι έφτιαχναν χτένια γι' αργαλειούς, καλάθια κτλ

Στην Ελλάδα, οι γλωσσολόγοι με βάση γλωσσολογικά κριτήρια, ομαδοποιούν τις διαλέκτους στις εξής κατηγορίες :

1. Γύφτικες : Τις ομιλούν οι νομάδες και η ημινομάδες που κινούνται σε περιοχές της Ηπείρου και της Μακεδονίας, στους Σοφάδες Καρδίτσας, στη Λάρισα, στον Βόλο, στη Λαμία, στην Αμαλιάδα, στα Άνω Λιόσια, στη Χαλκίδα, στη Θήβα, στα Μέγαρα καθώς και οι εδραίοι αγρότες τσιγγάνικης καταγωγής, στη Νέα Ηράκλεια Σερρών, στο φλάμπουρο και επίσης πολλοί "Κατσιβέλοι"¹ και Τουρκόγυφτοι²(μουσουλμάνοι) στη Δυτική Θράκη.
2. Τσιγγάνικες : Τις ομιλούν πρόσφυγες χριστιανοί Τσιγγάνοι, Μικρασιάτες και Θράκες και αρκετοί Τσιγγάνοι στις χώρες της Ευρώπης.
3. Ελληνοτσιγγάνικες - κρεολικές : Στην Ήπειρο τα Ρόμκα, στην Αιτωλοακαρνανία και Ευρυτανία, τα Ντόρτικα, η διάλεκτος του Άργους κ.ά.
4. Ρουμάνικη : Την ομιλούν Ρουμανόγυφτοι³ στον Γιδά (Αλεξάνδρεια) Ημαθίας, στο Μενίδι Αττικής, στη Ζοφριά και στο Ζεφύρι Αττικής, στη Νέα Σμύρνη Λάρισας, στη Λαμία και αλλού. Δεν έχει καμιά σχέση με την αρμάνικη - βλάχικη γλώσσα που ομιλούν οι Έλληνες Αρμάνοι (Βλάχοι της Ελλάδας).
5. Μη Τσιγγάνικες : Τις ομιλούν Τουρκόγυφτοι και γενικώς μουσουλμάνοι και άθεοι - άθρησκοι Τσιγγάνοι (Γ. Έξαρχος, Αθήνα, 1996, σελ. 33-34).

Ο γλωσσολόγος Βαγγέλης - Μαρσέλος υποστηρίζει ότι δύο είναι οι βασικές κατηγορίες διαλέκτων της ROMANI στη χώρα μας :

¹ Κατσιβέλλος : εκ του ιταλικού cattivello, υποκορ. του cattivo φαύλος, άθλιος, κακός

² Τουρκόγυφτοι : είναι αυτοί που γύριζαν παλιότερα με τις μαιμούδες. Είναι φλαμέγκο και διατηρούν περισσότερο απ' όλους ην παλιά φορεσιά. Δουλεύουν σαν πλανόδιοι οπωροπώλες ή πάνε στα χωράφια.

³ Ρουμανόγυφτοι : "Η παρουσία των ανθρώπων αυτών στη Νέα Σμύρνη, αρχίζει από το 1950, όταν ολόκληρη η περιοχή ήταν χωράφια και τίποτα άλλο. Η καταγωγή τους χάνεται, λένε, στις παραδοσιακές Ηγεμονίες. Οι ίδιοι αποκαλούν τους εαυτούς τους "ρουμανοβλάχους" για να ξεχωρίζουν απ' αυτούς "τσιγγάνους και τους Τουρκογυφτους" είναι διγλωσσοί (ελληνόφωνοι και Ρουμανόφωνοι) και χρόνια τώρα έχουν "ενταχθεί" στην ελληνική κοινωνία, ασχολούμενοι κυρίως με τη γεωργία, σαν εργατες γης και λιγότερο με το εμποριο

α) Διάλεκτοι VLACH που ομιλούνται από τους Τσιγγάνους Ρουμέληδες¹, Φιλιππιτζήδες² και Καλπαζάνους³ - Χαντούρηδες⁴ και

β) Διάλεκτοι NON - VLACH που ομιλούνται από τους Τσιγγάνους Φιτσήρηδες και Ερλήδες⁵. (Μ. Παυλή - Αθ. Σιδερά, Μελέτη - Έρευνα, Γ.Γ.Λ.Ε. , 1990, σελ. 36).

Στο διεθνές συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, το 1995, με βασικό θέμα την Εκπαίδευση των Τσιγγάνων, έγινε λόγος, κατόπιν ουσιαστικής εμβάθυνσης στη γλώσσα, για μια πιο ακριβή ταξινόμηση των διαλέκτων Romani με βάση τη μορφολογία και τη φωνολογία, η οποία ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και τα δεδομένα της προσφέρουν ασφαλή κριτήρια και συμπεράσματα.

Οι Roms διασπαρμένοι τόσο στην Ευρώπη και την Αμερική όσο και στην Αυστραλία ομιλούν μια γλώσσα, η οποία είναι άλλοτε ενιαία (οι ξένοι Roms που ήταν παρόντες στο συγκεκριμένο συνέδριο κατόρθωσαν με μεγάλη ευκολία να επικοινωνήσουν με τους Ρομ της Αγίας Βαρβάρας) και άλλοτε πολύ διαφοροποιημένη (κανένας από τους Τσιγγάνους που παραβρέθηκαν στο συνέδριο της Σεβίλλης, το 1994, δεν κατάφερε να επικοινωνήσει με τους Τσιγγάνους που συμμετείχαν και εκφράζονταν στη διάλεκτο *kafo*, μόλις που αναγνώριζαν κάποιες οικείες λέξεις).

Στο συμπόσιο λοιπόν οι ειδικοί τεμάχισαν τη γλώσσα Romani σε τρία σημαντικά είδη διαλέκτων. Το πρώτο είδος διαλέκτου, που μιλάει μια ομάδα Roms που ήρθε από το Βόσπορο, εξαπλώθηκε από τα Βαλκάνια μέχρι τις χώρες της

¹ Στην Ελλάδα υπάρχουν οι Βλαχουρλεα δηλ. Βλάχοι, ιθαγενείς Χριστιανοί των Βαλκανίων κυρίως της Βλαχίας. Αυτοί χωρίζονται σε Ρουμλία, από την Ανατολική Ρωμυλία της Ανατ. Θράκης, Ρουμέληδες και

² σε Φιλιππιτζία, από την Φιλιππούπολη, Φιλιππιτζήδες Φιλιππιτσαίοι : όσοι ασχολούνται με το εμπόριο των χαλιών.

³ Καλπαζάνοι ή Καλπουζάνοι : παραχαράκτες, παρατσούκλι στα τουρκικά. Είναι οι πλαστογράφοι, οι απατεώνες, οι κιβδηλοποιοί, προφανώς από το τουρκικό *Kalrazan*.

⁴ Χαντούρια ή Χαντούροι : ο κ. Φαλιτάιτς γράφει πως : "και η ονομασία αυτή - υπενθυμίζει τους Χάττους και Χαϊτουαρίους τους οποίους αναφέρει ο Στράβων (291 - 292) ως πτωχούς μεταναστευτικούς λαούς".

Χαντάρουρα : όσοι ασχολούνται με την κατασκευή και διόρθωμα γεωργικών εργαλείων.

⁵ Ερλία : οι "εδραίοι", οι "ντόπιοι", οι "ενσωματωμένοι".

Ερλήδες : ενταγμένοι μόνιμωσ σε αγροτικές περιοχές σαν "εδραίοι αγρότες". Υπάρχουν στην Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία

Βαλτικής, διαμορφώνοντας τον κύριο άξονα Νότου - Βορρά. Χωρίζεται η διάλεκτος αυτή σε τρεις υπο-ομάδες, οι οποίες είναι οι πιο αρχαϊκές ομάδες τόσο στο φωνητικό (προσφορά των ήχων) όσο και στο φωνολογικό επίπεδο (αξία των ήχων για την αναγνώριση των λέξεων, πέρα από τις φωνητικές μεταβολές).

Το δεύτερο είδος διαλέκτου διαμορφώθηκε επίσης στα Βαλκάνια και συγκεκριμένα προς τη Βουλγαρία ή τη Ρουμανία, γύρω στον XV ή XVI αιώνα. Αναγνωρίζονται συστηματικές διαφορές κυρίως στο επίπεδο της προφοράς, μεταξύ της αρχαϊκής διαλέκτου που επικρατεί μέχρι τη Βόρεια Ευρώπη και της δεύτερης που περιορίζεται στα Βαλκάνια. Το πρώτο είδος αντιπροσωπεύτηκε στη χώρα μας κυρίως από τους *Ficiira* (φισίρια) και η δεύτερη διάλεκτος από τους *Filipizie* (Φιλιππιτσαίους), τους *Xandura* (Χαντούρια), κλπ. Οι πρώτοι έχουν τον αόριστο των Ρημάτων (το πρώτο πρόσωπο του ενικού) καθώς και το αντίστοιχο του "είμαι" σε - ο : *Phirdom* (Περπάτησα), *Xalom* (έφαγα), *som* (είμαι) και οι δεύτεροι σε - e : *plirdem*, *xalem*, *sem*. Οι πρώτοι λένε, επίσης, *rani* (νερό), *kuni* (αγκώνας), *khoni* (λίπος) κ.τ.λ. και οι δεύτεροι *raj*, *kuj*, *khoj* κλπ.

Στην Ελλάδα, κυριαρχεί το δεύτερο είδος διαλέκτου και χρησιμοποιείται ελάχιστα στις χώρες των Βαλκανίων.

Το τρίτο είδος διαλέκτου σχηματίστηκε αναμφίβολα στη Ρουμανία. Αυτοί που το χρησιμοποιούν είναι κυρίως οι *Kalderas*¹ (Καλνταράς) και οι *Lovari*² (Λοβάρια), οι οποίοι έκαναν τη διάλεκτο τους πολύ γνωστή αφού τη μετέφεραν σχεδόν παντού, ταξιδεύοντας μέχρι τη Ρωσία, τη Φιλανδία, τη Σουηδία, τη Βόρεια και

¹ *Kalderas* : Στους Ρουμανόγυφτους ανήκουν και ο Καλνταράροι = σιδηρουργοί και χαλκουργοί, αφού Ρομανιστί *Caldare* = λέβητες, καζάνι απ' όπου και το ελληνικό καλδάρια ή καρδάρια (= σκεύος για γάλα) και *caldarar* = καζανοποιός, καζανοκατασκευαστής, γανωτής.

Υπάρχουν οι Καλνταράς στη Ρωσία - Αγγλία - Σουηδία.

Στη Γαλλία οι ομάδες των Ρομ χωρίζονται σε τρεις κύριες υποομάδες : *Καλυντεράσα*, *Λοβάρια*, *Τσουράρα*. Το όνομα Καλυτεράσα προέρχεται από το ρουμανικό καλύτερα που σημαίνει : μικρό καζάνι, χύτρα, τέντζερης, δοχείον, και είναι το πιο διαδεδομένο όνομα. Στην πραγματικότητα οι καλύτεράσα είναι καζανοποιοί και γανωτήδες καταραλιών.

² *Lovari* : Το όνομα Λοβάρια προέρχεται από την ουγγρική λέξη *Lo*, που σημαίνει άλογο και όντως οι Λοβάρια είναι εκείνοι που κατά την άφιξη τους στη Δ. Ευρώπη ασχολούνταν με το εμπόριο αλόγων.

Νότια Αμερική. Υπάρχουν συστηματικές ομοιότητες ανάμεσα στις διαλέκτους των Kalderas και την Lovari και στις δύο διαλέκτους που προαναφέρθηκαν. Στην Ελλάδα, το τρίτο είδος διαλέκτου πρακτικά δεν εμφανίστηκε.

Τη γλώσσα Romani συνιστούν και συνθέτουν όλα αυτά τα γλωσσικά ιδιώματα τα οποία συντελούν στο να ζει και να επιβιώνει η Romani μέσα από τις διαλέκτους της, όπως και κάθε άλλη γλώσσα που μεταδίδεται προφορικά, γιατί ομιλείται σε διαφορετικές χώρες με αποτέλεσμα να δέχεται πολλές διαφορετικές εξωτερικές γλωσσικές επιρροές. Το πιο σημαντικό όμως είναι το γεγονός ότι οι ποικιλίες αυτές των διαλέκτων είναι αρκετά κοντά μεταξύ τους, πράγμα που επιτρέπει να χρησιμεύουν ως αποτελεσματικό μέσο επικοινωνίας μεταξύ των Τσιγγάνων. Είναι δηλαδή κάτι ανάλογο με αυτό που συμβαίνει με τα Ελληνικά της Ηπείρου, της Κρήτης, της Κύπρου ή ακόμα οριακά με τα ελληνικά της Ιταλίας, του Καναδά κτλ. (Διεθνές Συμπόσιο, Αθήνα, 1995, σελ. 98 -99).

Ουσιαστικά λοιπόν η romani αποτελείται από ένα υπόστρωμα μιας γλώσσας βάσης πάνω στο οποίο προστέθηκαν στοιχεία από τις γλώσσες των περιοχών που επισκέφθηκαν και διαμένουν οι Τσιγγάνοι. Μελετώντας τη Romani και τις διαλέκτους της μπορούμε να αποκομίσουμε σημαντικές πληροφορίες για την ιστορική πορεία της περιπλάνησης των Rom, κατά τη διάρκεια της οποίας αντάλλαξαν ουσιώδη πολιτισμικά και γλωσσικά στοιχεία με όλους τους λαούς που ήρθαν σε επαφή και συχνά σε σύγκρουση και απόρριψη.

Ο νομαδικός τρόπος ζωής των Τσιγγάνων, επηρέασε τη γλώσσα τους αλλά η μεγαλύτερη επιρροή πραγματοποιήθηκε με την είσοδο τους στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Η ελληνική σφραγίδα διακρίνεται ξεκάθαρα στο λεξιλόγιο των Τσιγγάνων της διασποράς γεγονός που μαρτυρά την μακραίωνη και πολύ στενή σχέση και συμβίωση τους με ελληνόφωνους πληθυσμούς κατά την περίοδο του

Βυζαντίου και την Τουρκοκρατία, με αποτελέσματα να διατυπωθεί η θεωρία ότι ακόμη και η ονομασία Ρομ προέρχεται από τους Βυζαντινούς όρους Ρωμαίος και Ρωμανία.

Ακόμη και η πρωταρχικής σημασίας για τη ζωή των Ρομ, λέξη *Drom* με την οποία δηλώνουν το ταξίδι, την πορεία και περιπλάνηση προέρχεται από την Ελληνική δρόμος.

Ενώ το ελληνικό στοιχείο επικρατεί ως βάση των διαλέκτων της Ρομανί σε αντίθεση παρατηρείται η έλλειψη τουρκικών γλωσσικών στοιχείων στις Ευρωπαϊκές ποικιλίες της γλώσσας των Τσιγγάνων. Μόνο οι ομάδες της Rom που οι δραστηριότητες τους περιορίστηκαν στις Βαλκανικές περιοχές της πρώην Οθωμανικής αυτοκρατορίας γνωρίζουν και μιλούν καλά την Τουρκική γλώσσα (Μ. Τερζοπούλου - Γ. Γεωργίου, 1996, σελ. 33-34).

Συμπερασματικά, η τσιγγάνικη γλώσσα *Romani*, σύμφωνα με γλωσσολογικές έρευνες που έχουν εκπονηθεί, αποτελείται από λέξεις με ινδική προέλευση σε ποσοστό 40% περίπου, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό των λέξεων της προέρχεται από την Ελληνική γλώσσα. Επιπλέον, πλήθος τσιγγάνικων λέξεων έχουν καταγωγή : σλαβική, γαλατική, ιρανική, ρουμανική, γερμανική, γαλλική, τουρκική ακόμα και αγγλική ή και άλλες γλώσσες (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 37).

Τα συμπεράσματα για την τσιγγάνικη γλώσσα τεκμηριώνονται, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, από σημαντικές γλωσσολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν τόσο στον Ελλαδικό χώρο όσο και στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης και συμβάλλουν δυναμικά στην ενοποίηση και σταθεροποίησή της.

Σημαντικός ερευνητής της τσιγγάνικης γλώσσας υπήρξε, στα τέλη του περασμένου αιώνα, ο γιατρός Αλέξανδρος Πασπάτης, ο οποίος το 1870 δημοσίευσε το έργο του "*Etudes sur les Thcinghianes ou Behemiens de l' empire ottoman*" με

αποτέλεσμα να καταξιωθεί και να τοποθετηθεί διεθνώς μεταξύ των σημαντικότερων τσιγγανολόγων. Μελετώντας τους Τσιγγάνους στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης -βασικός σταθμός των μετακινούμενων πληθυσμών- κατέγραψε τη γλώσσα που θα μπορούσε να ονομαστεί Ελληνική Ρομανί έστω και αν εμπεριέχονται σ' αυτήν και τούρκικα γλωσσικά στοιχεία. Το έργο του αποτελεί τον ακλόνητο μάρτυρα της προέλευσης και διαχρονικής περιπλάνησης των Τσιγγάνων καθώς με την κινητήρια φράση "η αληθινή ιστορία της φυλής των Τσιγγάνων βρίσκεται στη μελέτη της γλώσσας τους" επαληθεύει τη σκέψη πολλών ατόμων που πιστεύουν ότι μόνο η γλωσσολογική έρευνα είναι ικανή να σκιαγραφήσει στον παγκόσμιο χάρτη, την μαρτυρική πορεία της ομάδας των Ρομ.

Ο Πασπάτης -προς όφελος της τσιγγάνικης γλώσσας- δεν αποδείχθηκε "ερευνητής της πολυθρόνας", αντίθετα εργάστηκε άμεσα με τους Τσιγγάνους τονίζοντας ότι η γλώσσα τους είναι ανάγκη να μελετηθεί μέσα στο αντίσκηνο. Εφαρμόζοντας στην πράξη τις απόψεις του κατόρθωσε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους σφραγίζοντας έτσι με εγκυρότητα τα πορίσματά του. Δημιούργησε επαφή τόσο με εγκαταστημένους όσο και με νομάδες, όπως ήταν η φυλή των Ζαπάρι, από τους οποίους και πήρε το μεγαλύτερο μέρος του λεξικού του, περίπου 1.200 λέξεις (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 36).

Πέρα όμως από το ενδιαφέρον των ειδικών για την Romani, έμφαση δόθηκε, τόσο από τους Έλληνες όσο και από τους Ευρωπαίους ερευνητές, στη συνθηματική χρήση της καθώς και στη σχέση της με άλλα συνθηματικά ιδιώματα στα οποία έχει δανείσει πολλά στοιχεία. Ορισμένες ομάδες ατόμων αισθάνονται την ανάγκη να χρησιμοποιούν συνθηματικά ιδιώματα στη προσπάθειά τους να επικοινωνήσουν με τους άλλους χωρίς να γίνονται αντιληπτοί και κατανοητοί και θέλοντας να προστατευθούν και να πολεμήσουν την κοινωνία που συχνά δημιουργεί γύρω τους

ένα αόρατο δίκτυο εχθρότητας και αντιπάθειας. Έτσι η Ρομανί χρησιμοποιείται συνθηματικά από ομάδες ανθρώπων με κοινά συμφέροντα, από ομότεχνους ορισμένων επαγγελματιών και κοινωνικών τάξεων κ.α. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 36-37).

Η συνθηματική χρήση της τσιγγάνικης γλώσσας κέντρισε το ενδιαφέρον και του μελετητή της ελληνικής γλώσσας Μανώλη Τριανταφυλλίδη, ο οποίος δημοσίευσε το 1923 την εργασίς του για τα ντόρτικα, την παραφθαρμένη γλώσσα των Γύφτων του Καρπενησίου. Οι ντόρτηδες, ήταν χαλκιάδες και μουσικοί, αναμφισβήτητα Τσιγγάνικης προέλευσης αλλά εξελληνισμένοι ήδη από την εποχή του ερευνητή. Θέλοντας να καλύψουν τις ανάγκες της καθημερινότητας και να αισθάνονται ασφάλεια απέναντι στις κοινωνικές ομάδες, που έχοντας αντίθετα συμφέροντα και οφέλη, τους πολεμούσαν, ανέπτυξαν και διατήρησαν ένα συμβατικό ιδίωμα, το οποίο λειτουργούσε ως μυστικός κώδικας ανάμεσά τους, ένα περιορισμένο φρασεολόγιο τσιγγάνικης προέλευσης με ανάμικτες λέξεις ελληνικής καταγωγής που στο φωνητικό μάλιστα επίπεδο καθρεφτίζουν τη ρουμελιώτικη προφορά. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω παράδειγμα: "Σύρε να λάβα λίγο μαντό γιατί ύστερα θα βέλα οι μπαλαμέ. Και να λάβα και λίγο μας για να χαλιόν" δηλ. Πήγαινε να πάρεις λίγο ψωμί γιατί ύστερα θα έρθουν οι άνθρωποι. Και να πάρει και λίγο κρέας για να φάμε.

Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, την εποχή του εξελληνισμού και της διγλωσσίας, οι Τσιγγάνοι του Καρπενησίου, προκάλεσαν την δημιουργία και εμφάνιση του ιδιώματος όταν πλέον συνειδητοποίησαν ότι η ελληνική γλώσσα άρχισε να κυριαρχεί επάνω στη μητρική τους, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει πια γι' αυτούς ένα γλωσσικό καταφύγιο που να τους παρέχει ασφάλεια και σιγουριά.

Αντίστοιχες εργασίες έχουν δημοσιευτεί από τον Χρ. Σούλη (1929) και τον Αναστ. Ευθυμίου (1954) για τις συνθηματικές γλώσσες των "Γύφτων" της Ηπείρου. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 36-37).

Έρευνα - σταθμός για την Ρομανί πραγματοποίησε τη δεκαετία του '70, ο Αμερικανός γλωσσολόγος και φιλόλογος Gordon Messing που είχε αντικείμενο μελέτης τους Τσιγγάνους της Αγίας Βαρβάρας Αιγάλεω, οι οποίοι είναι πιο "εξελιγμένοι" και ευκατάστατοι στην Ελλάδα, πολλοί απ' αυτούς διαθέτουν εμπορικά καταστήματα ενώ οι περισσότεροι είναι πλανόδιοι έμποροι.

Ένα από τα σημαντικότερα συμπεράσματά του, είναι η συνεχώς αυξανόμενη προσαρμογή και ένταξή τους στην Ελληνική κοινωνία και το γεγονός ότι όλοι εκτός από τα τσιγγανόπαιδα είναι δίγλωσσοι. Η διγλωσσία γι' αυτούς αποτελεί τρόπο ζωής. Χρησιμοποιούν τη Ρομανί για τις εσωτερικές υποθέσεις για τις μεταξύ τους σχέσεις, κυρίως τις οικογενειακές ενώ η ελληνική γλώσσα χρησιμεύει για τις εξωτερικές και εμπορικές συναλλαγές αφού εκφράζει έννοιες και νοήματα που δεν μπορούν να καλυφθούν από την μητρική.

Αναφέρει τις ομοιότητες των δύο γλωσσών λέγοντας ότι και οι δύο είναι κλιτικές ινδοευρωπαϊκές με πολλά κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως οι κατηγορίες του αριθμού (ενικός - πληθυντικός), τα γένη (τρία στην ελληνική - δύο στη Ρομανί), το αόριστο άρθρο κλπ.

Η επιρροή της Ελληνικής πάνω στη Ρομανί εμφανίζεται σε τρία επίπεδα: φωνολογικό, ελληνική προφορά σε ρομανί λέξεις, μορφολογικό, ελληνικές καταλήξεις σε ρομανί λέξεις και σε δάνεια λέξεων και ιδιωματισμών. Η αναφορά του περιλαμβάνει και την επίδραση της Ρομανί σε συντεχνιακά ιδιώματα και ειδικότερα στην ιδιαίτερη γλώσσα που χρησιμοποιούν οι ρεμπέτες καθώς και στη συνθηματική γλώσσα των ομοφυλόφιλων, τα καλιαρντά.

Ο Messing, επιπλέον, αναφέρεται και στο σοβαρό θέμα του αυτοπροσδιορισμού των Τσιγγάνων. Διαπιστώνει ότι οι Τσιγγάνοι της Αγ. Βαρβάρας όταν μιλούν τη Ρομανί αποκαλούν τους εαυτούς τους Ρομ ενώ όταν μιλούν ελληνικά αυτοαποκαλούνται Τσιγγάνοι και ονομάζουν τους νομάδες, Γύφτους, υποστηρίζοντας ότι οι τελευταίοι μιλούν τα "γύφτικα" μια διάλεκτο με βαριά προφορά σε σχέση με αυτή που μιλούν οι ίδιοι, τη γνήσια, Χάσι Ρομανί. Γλωσσολογική διαφορά δεν υφίσταται, στην ουσία όμως επιθυμούν με τη διάκριση αυτή να διαχωρίσουν τους εγκατεστημένους Ρομ από τους νομάδες και να υπογραμμίσουν την υποτίμηση των πρώτων προς τους δεύτερους. Άλλες λέξεις που χρησιμοποιούν είναι οι όροι Γκατζό που δηλώνει τον μη-Τσιγγάνο, Γκατζικανές που είναι η μη-τσιγγάνικες γλώσσες ενώ για ειδικές περιπτώσεις αποκαλούν Μπαλαμό τον Έλληνα και Νουστό ή Νούστορα τον Τσιγγάνο της διασποράς. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 37-39).

Δέκα χρόνια αργότερα, η Αμερικανίδα κοινωνιογλωσσολόγος Diane Tong, ασχολήθηκε με τους Τσιγγάνους του Ελληνικού χώρου και συγκεκριμένα με τις γλωσσικές ιδιαιτερότητες των τριών τσιγγάνικων ομάδων της Θεσσαλονίκης.

Η πρώτη ομάδα είναι νομάδες και ασχολούνται με το εμπόριο χαλιών, ταξιδεύοντας με φορτηγά. Η ένταξή τους είναι ελλιπής και ίσως γι' αυτό είναι η πιο ομοιογενής ομάδα γλωσσολογικά. Χρησιμοποιούν μια διάλεκτο διαφορετική από αυτή της δεύτερης ομάδας. Η τελευταία αποτελείται από ημιεγκατεστημένους Τσιγγάνους σε ένα φτωχό συνοικισμό στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης που χρηματίστηκε το 1952. Αυτοί θεωρούν τους νομάδες υποανάπτυκτους λόγω της προφοράς τους και παράλληλα παραδέχονται ότι μιλούν τη γνήσια Ρομανί η οποία χαρακτηρίζεται από ζωτικότητα και ευελιξία. Είναι όμως δίγλωσσοι, χειρίζονται με την ίδια ευκολία τόσο τη Ρομανί όσο και την Ελληνική, ιδιαίτερα τα παιδιά που φοιτούν σε ελληνικό σχολείο. Οι Τσιγγάνοι της τρίτης ομάδας είναι πλήρως εγκαταστημένοι και

ενταγμένοι για το λόγο αυτό αποκαλούνται "ντόπιοι" από τους άλλους. Έχουν υιοθετήσει την Ελληνική γλώσσα απορρίπτοντας σχεδόν ολοκληρωτικά την μητρική γλώσσα και τον τσιγγάνικο τρόπο ζωής και ενδυμασίας, αποφασίζοντας να μη μεταδώσουν τον πολιτισμό τους στους νεότερους. Η προσπάθεια αυτή, της αφομοίωσης στοχεύει στην επιτυχία των παιδιών στο ελληνικό στοιχείο αφού θα έχουν απαλλαγεί πλέον από μια στιγματισμένη και με χαμηλό γόητρο γλώσσα όπως πιστεύουν ότι είναι η μητρική γλώσσα, Romani.

Η απόρριψη της Romani και κατά προέκταση και της χαμηλής κοινωνικής θέσης που αυτή συνεπάγεται, εκφράζεται στα πλαίσια της τσιγγάνικης κοινότητας με τον όρο "αποστάτες της μητρικής γλώσσας" (Στη δεύτερη ομάδα σημειώθηκε τέτοια περίπτωση και το μέλος που υιοθέτησε την κυρίαρχη γλώσσα αντιμετωπίζεται ως προδότης της φυλής).

Σε σχέση με το θέμα του αυτοπροσδιορισμού, η Diane Tong διαπιστώνει το ακριβώς αντίθετο φαινόμενο από εκείνο που παρατηρεί ο Messing. Στη Β. Ελλάδα ο όρος "Γύφτος" δεν είναι υποτιμητικός σε σχέση με το "Τσιγγάνικος" αλλά ισχύει ακριβώς το αντίστροφο. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 39-40).

Στη χώρα μας, τέλος, έχουμε έναν από τους σημαντικότερους ερευνητές στο χώρο της τσιγγάνικης γλωσσολογίας, τον Βαγγέλη Μαρσέλο, ο οποίος συμμετέχει στην Ευρωπαϊκή Ομάδα Τσιγγανολόγων η οποία εργάζεται και στοχεύει στη διάσωση, ενοποίηση και σταθεροποίηση της τσιγγάνικης γλώσσας (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 40).

Μέσα από τις έρευνες που παραθέσαμε διαπιστώνουμε ότι οι Τσιγγάνοι στην πλειοψηφία τους, στον Ελλαδικό χώρο, είναι δίγλωσσοι -οι Ρομ της Θράκης ομιλούν και την τουρκική. Η Ελληνική πραγματικότητα τους οδηγεί στη χρησιμοποίηση και

των δύο γλωσσών. Από τη μια πλευρά είναι απαραίτητη και χρήσιμη, η χρησιμοποίηση της μητρικής γλώσσας.

"Ο αλφαριθμητισμός που δεν περιλαμβάνει αλφαριθμητισμό στη μητρική γλώσσα κάποιου μπορεί να οδηγήσει σε ορφανεμένη διανόηση" (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, 1996, σελ. 36).

Η εκτίμηση των ίδιων των Τσιγγάνων για τη χρησιμότητα της γλώσσας τους φαίνεται από την έρευνα στις δύο περιοχές της Αγίας Βαρβάρας και της Κ. Αχαΐας. Οι Τσιγγάνοι θέλουν τη γλώσσα τους ζωντανή και συγχρόνως επιθυμούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες της σημερινής κοινωνίας με την εξέλιξη του γραπτού λόγου της ίδιας της γλώσσας τους (Παυλή - Σιδέρη, Γ.Γ.Λ.Ε., 1990, σελ. 36-38).

Από την άλλη πλευρά, η γνώση των Ελληνικών ως δεύτερης γλώσσας είναι απαραίτητη για την ένταξη των τσιγγανόπαιδων στην ελληνική κοινωνία σε μια πιο ισότιμη βάση, τη στιγμή που όλοι οι γραπτοί κώδικες είναι στα ελληνικά. Επίσημα έγγραφα, λογοτεχνία, ιστορία ακόμα και ότι αναφέρεται στην τσιγγάνικη κουλτούρα και ιστορία είναι γραμμένα στα ελληνικά, ενώ και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης χρησιμοποιούν την Ελληνική (Βασιλειάδου - Κορρέ, 1996, σελ. 37).

Επομένως είναι ανάγκη οι Τσιγγάνοι να μιλούν με περηφάνια την Ρομανί και όχι να γίνονται "αποστάτες της μητρικής γλώσσας" και παράλληλα να αποδέχονται και να χρησιμοποιούν την δεύτερη γλώσσα, την ελληνική, με στόχο να διατηρήσουν αφ' ενός την εθνική ταυτότητα και συνοχή και αφ' ετέρου να επιτύχουν την ομαλή ένταξη και επιβίωσή τους μέσα στην περιβάλλουσα κοινωνία.

7.2 Η λειτουργία της Ρομανί

Πλήθος ερευνητών έχουν χαρακτηρίσει την Ρομανί ως μια διάλεκτο κοινωνική δηλαδή υποστηρίζουν ότι είναι μια γλώσσα που αναπτύχθηκε και ομιλείται από ένα ομοιογενές κοινωνικό στρώμα δομημένο σε οικογενειακό και φυλετικό επίπεδο και όχι από μια σύνθετη κοινωνία διαστρωματωμένη σε κοινωνικές τάξεις και επαγγελματικές ομάδες (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 33-34).

Ως κοινωνική διάλεκτος, η Ρομανί παρά τις επιρροές και προσμείξεις που δέχτηκε, δεν εκφυλίστηκε αλλά αντίθετα εξακολουθεί να εξελίσσεται όπως όλες οι ζωντανές γλώσσες. Η μεγάλη διάσπαση που υπέστη και η πολυμορφία της, λειτούργησαν θετικά ώστε να εδραιωθεί ως μια γλώσσα ζωντανή, πλούσια και ευέλικτη που χειρίζεται όλες τις προσπάθειες αφανισμού της.

Υπάρχει και εξελίσσεται συνεχώς επειδή η κοινωνική λειτουργία της είναι πολύ σημαντική για τους Τσιγγάνους στην Ελλάδα. Αποτελεί σημαντικό κριτήριο εθνικής συγγένειας και ταυτότητας. Οι Τσιγγάνοι όπως αναφέρει και η Gustafsson (1973) είναι απρόθυμοι να αποδώσουν το εθνικό status του Τσιγγάνου σε ένα πρόσωπο που δεν μιλάει τη Romani (Παυλή - Σιδέρη, έρευνα, 1990, σελ. 36). Η ταυτότητα του Τσιγγάνου αναγνωρίζεται, επιπλέον, μέσα από τις οικογενειακές και φυλετικές σχέσεις και από τη διατήρηση της τσιγγάνικης κουλτούρας, ήθη, έθιμα και αξίες. Οι οικογενειακοί δεσμοί και η διατήρηση της κουλτούρας αποτελούν, σίγουρα, κριτήρια με βάση τα οποία πραγματοποιείται η κατάταξη κάποιου σε μια τσιγγάνικη ομάδα, ωστόσο η γλώσσα -χωρίς διάθεση φетиχοποίησής της- παραμένει ο πιο σταθερός παράγοντας πολιτισμού και σημείο αναφοράς ακόμη και για τα άτομα που δεν την μιλούν, όπως ακριβώς είναι η πατρίδα για τους μετανάστες και τα παιδιά (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 40-41).

Ο Yoors (1967) επισημαίνει δυο τσιγγάνικα ρητά που αναφέρονται στη γλώσσα τους: το ένα λει "η αλήθεια εκφράζεται στα τσιγγάνικα" και το άλλο, "περιβαλλόμενοι από GAJE (μη τσιγγάνους) η τσιγγάνικη γλώσσα είναι η μόνη άμυνα των Τσιγγάνων" (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 36).

Πράγματι, η Ρομανί λειτουργεί ως μηχανισμός άμυνας των Τσιγγάνων απέναντι στην περιβάλλουσα κοινωνία. Είναι το μόνο αμυντικό όπλο που διαθέτουν απέναντι στους μη-Τσιγγάνους ώστε να προστατεύσουν και να διατηρήσουν τη κουλτούρα, τον πολιτισμό τους. Προσπαθώντας να παραμείνουν ενωμένοι και πιστοί στον τσιγγάνικο τρόπο ζωής, υποχρεούνται να χρησιμοποιούν την Romani ως μέσο μυστικής επικοινωνίας ώστε να μη γίνονται αντιληπτοί από τους "Γκατζέ" που τους αντιμετωπίζουν εχθρικά και ανταγωνιστικά. Μέσα σ' ένα τέτοιο περιβάλλον αναγκάζονται να κρύβουν την ίδια την ταυτότητά τους, γεγονός που οδηγεί, για την πλειοψηφία των Τσιγγάνων σε αρνητικές συνέπειες. Είναι δυνατή η ένταξη του ατόμου σε μια ουσιαστικά άγνωστη κοινωνία και πραγματικότητα όταν κάποιος δεν είναι ελεύθερος να νιώθει υπερήφανος για τον πολιτισμό του και όταν αντιμετωπίζει εμπόδια στην προσπάθειά του να γνωρίσει το καινούριο περιβάλλον ώστε να μην οδηγηθεί στο περιθώριο την απομόνωση.

Για να μην χρειάζεται, πλέον, οι Ρομ να κρύβουν την ταυτότητά τους, εκδηλώνεται όλο και πιο έντονα τα τελευταία χρόνια, η επιθυμία να υπάρξει μια ένωσή τους με βάση τις κοινές πολιτιστικές αξίες του. Επιπλέον, το πρόβλημα της ενοποίησης των διαλέκτων της Ρομανί έχει συζητηθεί σε διάφορα συνέδρια των ROMA, γεγονός που θα οδηγήσει στη διεθνοποίησή της και τη βελτίωση της εικόνας του Τσιγγάνου, αφού συχνά δεν είναι θετική ώστε και η θέση του να βελτιωθεί και να μπορέσει να γίνει ισότιμο μέλος της κοινωνίας που ζει με εφόδια την κουλτούρα και τη γλώσσα του (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 41).

Προς το παρόν δεν έγινε τίποτα προς την κατεύθυνση της ενοποίησης της Romani, όμως εκδηλώνεται όλο και πιο πολύ η τάση να γράφουν στη Ρομανική, γλώσσα ως τώρα προφορική. Εκδίδονται περιοδικά στα τσιγγάνικα και στη Γιουγκοσλαβία κυκλοφορεί ήδη γραμματική της Ρομανικής. Στην Ελλάδα, ο Βαγγέλης Μαρσέλος ασχολείται με τη γραμματική της τσιγγάνικης γλώσσας (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 36).

7.3 Κοινή γλώσσα ή διαδικασία σύγκλισης

Με βάση όλα όσα ειπώθηκαν, το ερώτημα που ανακύπτει είναι αν μπορεί να επιτευχθεί μια ολική ένωση των διαφόρων διαλέκτων της Romani αφού οι ομιλητές της είναι διασπαρμένοι σε διαφορετικές χώρες.

Σύμφωνα με τους ειδικούς δεν είναι δυνατόν να γεννηθεί μια νέα -κοινή- διάλεκτος που να μπορεί να λειτουργεί ταυτόχρονα ως ικανό μέσο επικοινωνίας και ως στοιχείο αναγνώρισης όλων όσων την μιλούν επειδή υπάρχουν σημαντικά προβλήματα κατανόησης κυρίως σε επίπεδο λεξιλογίου και λιγότερο σε επίπεδο φωνολογίας. Πολλές λέξεις ξεχάστηκαν και αντικαταστάθηκαν ενώ δημιουργήθηκαν έννοιες καινούργιες που η λέξη η οποία τις περιγράφει είναι δανεισμένη από διαφορετικές γλώσσες, ανάλογα με τη χώρα που ζούσαν οι Τσιγγάνοι.

Στη δημιουργία μιας τέτοιας διαλέκτου προχώρησαν οι Σοβιετικοί στη δεκαετία του '30 και οδηγήθηκαν, μετά από μια εφήμερη επιτυχία, στην αποτυχία. (Διεθνές συμπόσιο, 1995, σελ. 102).

Ως απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, η σύγχρονη γλωσσολογία υποστηρίζει πως δεν μπορεί να είναι εφικτή μια τέτοια ένωση και προτείνει μια σύγκλιση των διαλέκτων ώστε να μπορούν να επικοινωνούν οι Ρομ χωρίς δυσκολίες. Με αυτόν τον

τρόπο κάθε διάλεκτος θα διατηρήσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ενώ παράλληλα θα απορριφθούν σταδιακά εκείνα τα στοιχεία που στέκονται εμπόδιο στην αμοιβαία κατανόηση. Η πρόταση αυτή υποστηρίχθηκε και στο Πανευρωπαϊκό Συνέδριο των Ρομ που πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 1994 στη Σεβίλη, επειδή είναι επιτακτική ανάγκη να αναπτυχθεί μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σχέση μεταξύ των διαλέκτων της Ρομανί για να μην οδηγηθεί στην πλήρη εξαφάνιση καθώς όλα τα σύγχρονα επιτεύγματα, κυρίως η τηλεόραση, επιβάλλουν την κυρίαρχη γλώσσα σε όλες τις μειονότητες. Μοναδική σωτηρία και αχτίδα φωτός για τη διάσωση της Ρομανί ίσως είναι ο προσπάθειες υπέρ του σεβασμού της διγλωσσίας και της διαπολιτισμικής παιδείας. (Τερζοπούλου - Γεωργίου, 1996, σελ. 42).

Στο πρώτο, ήδη, συνέδριο Romani, το 1971, στο Λονδίνο, διακηρύχθηκε η αρχή της ισότητας στο δικαίωμα για διαφορετικές διαλέκτους και του αμοιβαίου σεβασμού τους. Η αρχή αυτή εξακολουθεί να αποτελεί το Πιστεύω της Επιτροπής της Γλώσσας της Ένωσης Romani και της Ομάδας Έρευνας και Δράσης για την Γλωσσολογία της Romani. (Διεθνές συμπόσιο, 1995, σελ. 102).

Οδηγούμαστε, επομένως, για τη σωτηρία της Romani, σε μια διαδικασία σύγκλισης, διπλής σύγκλισης, όπου η πρώτη επικεντρώνεται στο λεξιλόγιο. Καλούμαστε να αντικαταστήσουμε προοδευτικά, τις ξένες λέξεις που είναι δανεισμένες από τον τόπο διαμονής και δεν είναι κατανοητές στους Roms διαφορετικών χωρών με λέξεις γνωστές στην πλειοψηφία των διαλέκτων. Πρόκειται επίσης για μια ευκαιρία διεύρυνσης και εμπλουτισμού του λεξιλογίου, με την επαναφορά λέξεων που έχουν ξεχαστεί για να ξεπεραστούν ορισμένα κενά. Ο εμπλουτισμός αυτός θα πρέπει να γίνει εξίσου και προς την κατεύθυνση της εισαγωγής σύγχρονου λεξιλογίου, χρησιμοποιώντας τις ίδιες μεθόδους που

χρησιμοποιούνται στις άλλες γλώσσες: παράγωγα, νεολογισμούς, επέκταση των εννοιών, δανεισμούς από το λατινο-ελληνικό λεξιλόγιο κλπ.

Μ' αυτόν τον τρόπο αναπτύσσεται ένα λεξιλόγιο καθαρά Romani, το οποίο είναι συναισθηματικά φορτισμένο για τον ομιλούντα εις βάρος ενός τεχνητού δανεισμού, που είναι προϊόν μιας συμβολικής και συναισθηματικής αξίας πολύ πιο αδύναμης. Αναμφισβήτητα, όταν χρησιμοποιείται μια αυθεντική λέξη Romani σε μια περιοχή και μια άλλη αυθεντική λέξη, με την ίδια σημασία, σε κάποια άλλη περιοχή δεν υπάρχει λόγος να τις καταργήσουμε. Στο σημείο αυτό εμπλέκεται ο ρόλος του δασκάλου που θα ωθήσει τον Τσιγγάνο στο σεβασμό της χρήσης της δική του λέξης, μαθαίνοντάς τον παράλληλα να καταλαβαίνει τον άλλο Rom, που χρησιμοποιεί την αντίστοιχη λέξη σε μια άλλη διάλεκτο, δηλαδή αυτό που ονομάζουμε διασυνώνυμο. Είναι πραγματικά πολύ σημαντικό να ενθαρρύνουμε τα παιδιά ώστε να αναπτύξουν την ικανότητα να καταλαβαίνουν τη λέξη των άλλων, επειδή αυτή η προσπάθεια ανταποκρίνεται σε μια φιλοσοφία αμοιβαίου σεβασμού. Αυτή η σκέψη, δηλαδή η πολυλεκτικότητα και η πολυνομία της κοινής γλώσσας, είναι η απάντηση ενάντια στα προβλήματα κατανόησης στο επίπεδο του λεξιλογίου (Διεθνές συμπόσιο, 1995, σελ. 102-103).

Η δεύτερη διαδικασία σύγκλισης εστιάζεται στον τρόπο γραφής. Στην περίπτωση αυτή καλούμαστε να σημειώσουμε με ένα κοινό σημείο (γράμμα) η ομάδα σημείων (δίψηφα, τρίψηφα) διαφορετικές προφορές, ανάλογα με τις διαλέκτους, οι οποίες όμως να προέρχονται από την ίδια δομή και να εκφράζουν την ίδια "λέξη" ή να επιτρέπουν την αναγνώριση της ίδιας "λέξης". Η αρχή αυτή της πολυλεκτικότητας είναι έμφυτη στις άλλες γλώσσες και για το λόγο αυτό πρέπει και εμείς να την αξιοποιήσουμε και όχι να την πολεμήσουμε όπως κάνουν πολλές δυτικές γλώσσες.

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η παραπάνω πρόταση, αναφέρουμε ένα παράδειγμα. Στα Ελληνικά αυτό που προφέρεται [skilos] στην Αθήνα, γίνεται [filos] στην Κύπρο, αλλά και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για σκύλο, καθώς επίσης και στις δύο περιπτώσεις η λέξη είναι γραμμένη σκύλος, σύμφωνα με τον κανόνα της ανάγνωσης: "στην Αθήνα το σκ διαβάζεται [sk] σε όποια θέση και να βρίσκεται μέσα στη λέξη, αλλά και στην Κύπρο διαβάζεται [f] μπροστά από l". Κατά τον ίδιο τρόπο η λέξη [jineka] που χρησιμοποιείται στην Αθήνα γίνεται [zineka] σε ορισμένες περιοχές της Κύπρου, στην Κρήτη και στη Χιμάρα (Αλβανία) με κοινή γραφή: γυναίκα, αφού το [z] δεν υπάρχει καθόλου στην Αθήνα. Προτείνεται, λοιπόν, η αυθόρμητη πολυνομία δηλαδή μια κοινή γραφή από την οποία προκύπτουν διαφορετικές προφορές.

Το φαινόμενο αυτό, της Πολυνομίας με την ύπαρξη ενός κοινού γράμματος που αντιστοιχεί σε διαφορετικές προφορές, δέχεται συνήθως επιθέσεις στις καθιερωμένες γλώσσες διαφόρων χωρών, επειδή εκεί επικρατεί η ιδεολογία αναγνώρισης της κυρίαρχης γλώσσας η οποία έχει ενιαία και συμπαγή εξουσία. Έτσι είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να λειτουργήσει ούτε στην νοοτροπία Romani, ούτε στη γλώσσα, γιατί κανείς δεν πρόκειται να αρνηθεί την ομιλία του για να χρησιμοποιήσει μια ξένη προφορά.

Η λύση είναι να χρησιμοποιήσουμε το φυσικό φαινόμενο της πολυνομίας που υπάρχει στις άλλες γλώσσες, να το αναγνωρίσουμε αφού δεν είναι ακαδημαϊκά και επίσημα αναγνωρισμένο αλλά δέχεται επιθέσεις ακόμα και από το σχολείο και να το ενισχύσουμε προκειμένου να λειτουργήσει ως πηγή έμπνευσης, πλούτου και ανοχής. Έτσι, ένα κοινό σύμβολο θα καλύπτει διαφορετικές προφορές ανάλογα με το ιδίωμα.

Εκτός από τις διάφορες προφορές, προτείνεται και ένας κοινός τρόπος γραφής. Δεχόμαστε ότι όλες οι προφορές είναι σωστές και η γραφή κοινή. Το πρόβλημα όμως που ανακύπτει στη Romani είναι το γεγονός ότι, εξαιτίας της

γεωγραφικής διασποράς των ρομ, η πολυνομία αναφέρεται σε πολλές φωνολογικές ομάδες. Για το λόγο αυτό είναι αδύνατο να γίνει ή να επιβληθεί κάποια επιλογή παρά να δοθεί πλήρης ελευθερία στον ομιλητή να ακολουθήσει τον τρόπο ομιλίας που διδάχθηκε μέσα στους κόλπους της οικογένειάς του.

Είναι πολύ δύσκολο να ληφθεί οποιαδήποτε απόφαση, σχετικά με τα προβλήματα που αφορούν το λεξιλόγιο, την προφορά και τον τρόπο γραφής των λέξεων της Ρομανί και αυτό γίνεται κατανοητό αρκεί να σκεφτούμε ότι το επίσημο αλφάβητο Romani είναι η κατάληξη δεκαπέντε περίπου χρόνων ερευνών, επαφών και ανταλλαγών μεταξύ πολλών ειδικών που συμμετέχουν κυρίως στην Επιτροπή Γλώσσας, πολλών διεθνών συσκέψεων και τέλος ενός τριήμερου συζητήσεων πάνω στα τελευταία σκοτεινά σημεία, μεταξύ 17 συμμετεχόντων από 12 χώρες, Roms στην πλειοψηφία τους, που πραγματοποιήθηκε την παραμονή του τετάρτου συνεδρίου των Roms, τον Απρίλιο του 1990 στη Βαρσοβία. Η απόφαση για το αλφάβητο, αποτέλεσμα διαλόγου, παρουσιάστηκε στο συνέδριο, το οποίο την επικύρωσε στις 8 Απριλίου 1990 (Διεθνές Συμπόσια, 1995, σελ. 101-105).

7.4. Η αναγκαιότητα μιας αυστηρά δομημένης γραφής

Μια μορφή ανεκτικότητας είναι η αναγνώρισης της ελευθερίας που διέπει την προφορά ενώ αντίθετα η γραφή προσδιορίζεται με τρόπο ακριβή. Όταν η χρήση της ορθογραφίας γίνεται με ακριβή τρόπο, τότε η γραπτή γλώσσα θα είναι κοινή για όλο τον κόσμο, γεγονός που δεν εμποδίζει, όπως είδαμε, να την προφέρει ο καθένας όπως επιθυμεί. Αυτό είναι το πρώτο όφελος της ανοχής. Συνειδητοποιούμε όμως ότι η γραφή μόνη της είναι ένα τίποτα, ένας σκλάβος, το περίβλημα του περιεχομένου, του σώματος, που είναι η γλώσσα. Όσο πιο μεγάλη είναι η πειθαρχία της γραφής

τόσο μεγαλύτερη είναι η ελευθερία που παρέχεται στο λεξιλόγιο, στο ύφος, στην έκφραση, στη σκέψη και κυρίως στο μήνυμα.

Στην αντίθετη περίπτωση, εάν υπάρχει μεγάλη απόκλιση στη γραφή τότε όλα μπερδεύονται, ο ενθουσιασμός του αναγνώστη μαραίνεται σε κάθε λέξη και η ανάγνωση μεταμορφώνεται σε μαρτύριο. Εάν για παράδειγμα σε κάθε λέξη που περιέχει πέντε γράμματα, τα δύο είναι κοινά σε όλες τις διαλέκτους, αλλά υπάρχουν τρία που εμφανίζουν αυτό το πρόβλημα της πολυνομίας και αν ο καθένας γράφει με τον τρόπο του αυτές τις διαφορετικές προφορές, τότε κάθε λέξη γίνεται ένα παιχνίδι ώσπου να καταφέρουμε να καταλάβουμε περί τίνος πρόκειται. Στο στάδιο αυτό, το μήνυμα και η σκέψη παραμελούνται. Το πνεύμα του ατόμου ασχολείται αποκλειστικά με αυτό που θέλει να πει η λέξη και δεν σκέφτεται αυτό που κρύβεται πίσω από τη λέξη το οποίο πρέπει να αποκωδικοποιηθεί, δεν σκέφτεται την έκφραση, την έμπνευση, τη φιλοσοφία του συγγραφέα. Επομένως, αν η γραφή είναι σχεδόν η ίδια για όλους τότε αυτή διατηρεί τη δευτερεύουσα θέση που της αρμόζει και όλη η ενέργεια του αναγνώστη διοχετεύεται στο περιεχόμενο του μηνύματος.

Ας φανταστούμε, για μια μόνο στιγμή, ότι υπάρχει μια γραφή ανά χώρα. Το αποτέλεσμα θα είναι δραματικό. Ο κάθε Τσιγγάνος, ο οποίος θέλει να γνωρίσει αυτό που τα αδέρφια του δημιούργησαν σε άλλες χώρες, να διαβάσει ένα μυθιστόρημα, μια ποιητική συλλογή ή πολύ απλά τις ειδήσεις, θα χρειάζεται να κάνει δουλειά επαγγελματία, ειδικού. Ο πολλαπλασιασμός των ορθογραφιών, συμπερασματικά, συνιστά στην πραγματικότητα μια μορφή αιχμαλωσίας, αν όχι δολοφονίας της γλώσσας, που κομματιάζεται και κατακερματίζεται.

Η ελευθερία της προφοράς της γλώσσας, όπως ειπώθηκε στην αρχή, αποτελεί βαθμό ανοχής, όμως η κοινή γλώσσα χαρακτηρίζεται συνολικά από τρία επίπεδα ανεκτικότητας. Πιο αναλυτικά, το πρώτο επίπεδο ανοχής -αφορά το λεξιλόγιο- είναι ο

σεβασμός των λεκτικών ιδιαιτεροτήτων στο βαθμό που αυτές προέρχονται από την ίδια τη Romani και δεν εισάγονται από ξένες λέξεις. Ο δεύτερος βαθμός ανοχής είναι, όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι ποικίλες προφορές που αντικατοπτρίζουν τις μητρικές διαλέκτους ξεκινώντας από μια κοινή γραφή. Όσο για το τρίτο επίπεδο ανεκτικότητας, αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι δεν υπάρχει μια ενιαία τελειοποιημένη γλώσσα, που θα ήταν μια γλώσσα νεκρή ή μια φυλακή, αφορά δηλαδή όλους τους παράγοντες που μεσολαβούν ανάμεσα σε μια φυσική κατάσταση που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε επειδή έχει συναισθηματική αξία και μια κατάσταση πιο κοινή, ικανή για μια ουδέτερη επικοινωνία.

Τελικά, ανάλογα με τις συνθήκες, με τις συγκυρίες, η γλώσσα δεν είναι η ίδια, η διάλεκτος δεν είναι η ίδια. Μιλάμε με τρόπο διαφορετικό ανάλογα με τα είδη του μηνύματος, ανάλογα με τους εμπλεκόμενους στη διαδικασία της επικοινωνίας, ανάλογα με το υπάρχον πλαίσιο.

Συνεπώς, όλα αποτελούν ένα σύνθετο μηχανισμό, γιατί και η ίδια η ανθρώπινη πραγματικότητα είναι περίπλοκη και τίποτα δεν είναι πιο ανθρώπινο και οικείο από τη γλώσσα σε συνδυασμό με τα συναισθήματα και τη σκέψη (Διεθνές συμπόσιο, 1995, σελ. 105-107).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

8. ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΜΟΥΣΙΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Μέσα από τη μουσική και το τραγούδι οι Τσιγγάνοι βρίσκουν διέξοδο στα πολλαπλά προβλήματά τους, εκφράζουν τις ελπίδες και τα συναισθήματά τους, παραπονιούνται για την έλλειψη κατανόησης από τους μη-Τσιγγάνους.

Τελευταία μια γριά Τσιγγάνα στην Ισπανία, γνωστή ως Τία Ανίκα λα Πιρινιάκα, απάντησε, όταν τη ρώτησαν τι ένοιωθε όταν τραγουδούσε: "Όταν τραγουδώ όπως μ' αρέσει, έχω στο στόμα μια γεύση από αίμα". Και όταν ρώτησαν έναν άλλο γέρο Τσιγγάνο τραγουδιστή τον Μανολίτο ελ ντε Μαρία γιατί τραγουδούσε, είπε: "Γιατί θυμάμαι τι έχω ζήσει" (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 38).

Ο Acton στη μουσική των Τσιγγάνων ξεχωρίζει τρία πολύ διαδεδομένα είδη:

- α. Ουγγαρέζικες μπάντες (βιολιά)
- β. Flamenco της Ισπανίας
- γ. Τσιγγάνικη Jazz της Γαλλίας και της Γερμανίας.

Στην Ελλάδα οι Τσιγγάνοι - Γύφτοι έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη γέννηση - δημιουργία, στη διάσωση και διάδοση του δημοτικού μας τραγουδιού. Σε ορισμένες πόλεις όπως Καρπενήσι, Κατερίνη, Ιωάννινα, Χαλκίδα, Κόνιτσα υπήρχε ολόκληρος "μαχαλάς" (γειτονιά) από Τσιγγάνους μουσικούς. (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 38)

Σε όλα τα χωριά και τα κεφαλοχώρια, στα γλέντια, στους γάμους, στα πανηγύρια συμμετείχαν ως μουσικοί της κομπανίας, ως "βιολιτζήδες" ή "οργανοπαίχτες" ή "γύφτοι" ή "βιολιά και νταούλια"¹ ή "ορχήστρα" ή "μουσικάντηδες"² ή "μουζουκαραίοι"³. Αυτοί έπαιζαν τα όργανα και κυρίως πίπιζα, νταούλι και αργότερα κλαρίνο και βιολί για να τραγουδήσει και να χορέψει ο κόσμος. Επειδή όμως τα τραγούδια δεν είναι μόνο "τα λόγια", οι στίχοι αλλά και οι μελωδίες που παίζονται από τα μουσικά όργανα και που συνοδεύουν τα λόγια, εύκολα καταλαβαίνει κανείς τη σημαντική συμβολή και συνεισφορά του τσιγγάνικου πληθυσμού στην υπόθεση του δημοτικού τραγουδιού, αφού οργανοπαίχτες των παραδοσιακών και δημοτικών μας τραγουδιών υπήρξαν κυρίως οι Τσιγγάνοι. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 79).

"Δεν πρέπει να φανταζόμαστε κίνητρο άλλο, γι' αυτούς που καταπιάστηκαν με τα όργανα της δημοτικής μουσικής, ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, από τον έρωτα προς την τέχνη αυτή. Γι' αυτό και όσοι κατόρθωσαν να σταθούν και να ξεχωρίσουν, μέσα σε συνθήκες εχθρικές, όπως η αντίληψη περί αναξιοπρέπειας του επαγγέλματος του μουσικού, ή η έλλειψη δασκάλου και μεθόδου, που ογκώνει το μόχθο, είναι εκείνοι που το πάθος, η ευαισθησία και η δημιουργικότητά τους ξεπέρασε αυτές τις δυσκολίες και εκφράστηκε με την τέχνη" (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 235).

¹ Οι Αρμάνοι στην Κεντρική και στην Ανατολική Μακεδονία λένε: "Ήρθαν τα βιολιά και τα νταούλια για τον γάμο", που σημαίνει: "Ήρθαν οι γύφτοι για τον γάμο".

² "Μουσικάντηδες" ή "μουσικάντηδες" αποκαλούσε ο κόσμος περιφρονητικά τους όχι καλούς λαϊκούς οργανοπαίχτες, πάει να πει τους όχι καλούς γύφτους οργανοπαίχτες.

³ "Μουζουκιάρηδες" αποκαλούνταν από τους Αρμάνους οι λαϊκοί οργανοπαίχτες που καταγράφονταν από την περιοχή της Μουζακιάς (βόρειας Ηπείρου ή νότιας Αλβανίας) και που ήταν βλαχόφωνοι (μιλούσαν τα αρβανιτοβλάχικα) και απέδιδαν άριστα τα γνωστά "πολυφωνικά τραγούδια". Τους "μουζουκαραίους" ή "μουζουκιάρηδες" οι Αρμάνοι τους θεωρούν αρβανιτοβλάχικη φυλή και όχι σαν γύφτους.

Ονομαστοί μουσικοί δημοτικού τραγουδιού είναι ο Τσιουρλής, από τη Ραχοβίτα των Ιωαννίνων και ο Σουλειμάνης από Ποδοβολίτσι, Μεσολογγίου. (Παυλή - Σιδέρη, 1990, σελ. 38).

Οι Τσιγγάνοι από την Μ. Ασία εξελίχτηκαν κυρίως στα ανατολίτικα όργανα όπως λαούτο, ούτι, μπουζούκι, κλαρίνο κλπ.

Χρησιμοποιούν κατά κανόνα μπουζούκι. Σιγά - σιγά σύγχρονα όργανα όπως αρμόνιο, ντραμς κλπ αντικαθιστούν το κλαρίνο ή το νταούλι.

Κύριος τσιγγάνικος χορός είναι το τσιφτετέλι που το ονομάζουν και "τσιγγάνικο χορό".

Είναι αναμφισβήτητο, λοιπόν, το γεγονός ότι χωρίς τους Γύφτους μουσικούς και οργανοπαίχτες, η δημοτική μας παράδοση θα ήταν πάμπτωχη αν όχι ασήμαντη. Ο Ελληνικός λαός γνωρίζοντας την προσφορά τους, ταυτοποίησε όλους σχεδόν τους λαϊκούς οργανοπαίχτες με τους Τσιγγάνους και θα λέγαμε όχι αδικαιολόγητα. Ο Χρ. Σούλης το επισημαίνει και για το χώρο της Ηπείρου: "Οι γύφτοι της Ηπείρου, οι κατ' αυτούς "Ρόμοι" και "Ρόμηδες" (χριστιανόγυφτοι) αποκαλούμενοι παλαιότερα δε και χαλκιάδες, ασχολούνται αποκλειστικώς εις την σιδηρουργίαν, δια τούτο δε και η λέξις γύφτος κατήντησε συνώνυμος προς το σιδηρουργός. Προς το επάγγελμα τούτο πολλοί αυτών είναι οργανοπαίχται [...]. Σπανιότατα εν Ηπείρω μετέρχεται το επάγγελμα του οργανοπαίχτου μη γύφτος. Διό και εν Ηπείρω ο οργανοπαίκτης αποκαλείται Γύφτος" (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 86-87).

Επιπλέον η Δέσποινα Μαζαράκη, η οποία σπούδασε μουσική στο Παρίσι, στο βιβλίο της "Το λαϊκό κλαρίνο" γράφει: "άλλη απορία είναι: που βρίσκονταν οι οργανοπαίχτες που χρειαζόνταν για να παίξουν τα αλά τούρκα; Αυτοί ήταν εύκολο να βρεθούν ανάμεσα στους άφθονους Τουρκόγυφτους, που από παππού σ' αγγόνι μαθαίνουν να παίζουν όργανο. Άλλωστε, σε περιοχές ολόκληρες, η οργανική μουσική

του τόπου βρίσκονταν ανέκαθεν στα χέρια των Γύφτων. Οι ντόπιοι δεν καταδέχονταν το επάγγελμα του οργανοπαίχτη".

"Σ' ολόκληρη την Ήπειρο, στο Δομοκό, στα Τρίκαλα, τη Λάρισα, την Καρδίτσα, στην περιοχή το Ασπροπόταμου, της Λειβαδιάς κι αλλού, η λέξη γύφτος σημαίνει οργανοπαίχτης. Αυτός που κρατάει όργανο στα χέρια του λέγεται γύφτος. Ήρθαν οι γύφτοι σημαίνει ήρθαν τα όργανα".

"Γύφτοι είναι οι γλεντισταί λεγόμενοι, μας λει ο Γ. Λυμπερόπουλος. Γλεντιστής είναι αυτός που παίζει όργανο και τραγουδάει. Γύφτοι λέγονται και για την καταγωγή τους και για το γούστο τους" (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 83-84).

Οι Τσιγγάνοι διακρίνονται για τον ωραίο ήχο τους και τη δεξιοτεχνία τους. Ο κόσμος ξέρει αμέσως και το ξεχωρίζει. "Αυτός, σου λένε, παίζει γύφτικα" δηλαδή παίζει παθιάρικα. Ή λένε: "Παίξε μας ένα γύφτικο", ένα παθιάρικο. Ένα τσοπανόπουλο στην Εύβοια λει για τους Τσιγγάνους: "οι Γύφτοι έχουν τα δικά τους και τα παίζουν, που σου στραγγίζει το φυλλοκάρδι". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 85).

Το θέμα της στενής σχέσης των Τσιγγάνων και του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού απασχόλησε και τον Κώστα Μπίρη που υποστηρίζει ότι οι Τσιγγάνοι έχουν σχέση με το χορό, το τραγούδι και τα μουσικά όργανα, ενώ θεωρεί άμουςους τους Γύφτους.

Γράφει: "οι Τσιγγάνοι έχουν κλίση στο τραγούδι, χορεύουν και παίζουν μουσικά όργανα. Στη Θεσσαλία και στη Ρούμελη, στα χείλη τους ζει από παράδοση το λαϊκό τραγούδι και αυτοί είναι οι εξ επαγγέλματος μουσικοί. Τόσο δε αυτό τους έχει σχετίσει στα μέρη εκείνα με τη ζωή του λαού της υπαίθρου, ώστε έχουν πια αποχωρισθεί, από πολλά χρόνια, από την φάρα τους και έχουν εγκατασταθεί ως μόνιμοι κάτοικοι στα χωριά, δουλεύοντας ως εργάτες στα κτήματα και παρέχοντας τις υπηρεσίες τους στην κοινωνική ζωή ως μουσικοί. Βορειότερα στις χώρες της

Κεντρικής Ευρώπης, οι Τσιγγάνοι μουσικοί είναι τόσο πλούσια προικισμένοι με μουσικό ταλέντο, ώστε έχουν κατακτήσει με τις ορχήστρες τους τα πρωτεία της μουσικής ζωής. Αντίθετα, προς τους Τσιγγάνους, οι Γύφτοι είναι εντελώς άμουσοι". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 147).

Ο Γ. Έξαρχος γράφει ότι "η άποψη το αυτή ίσως να ξενίζει, δεν θα πρέπει όμως να παραξενεύουν ή να παρερμηνευθούν τα όσα υποστηρίζει ο γνωστός μελετητής αφού κατ' αυτόν : άλλοι είναι οι Γύφτοι και άλλοι οι Τσιγγάνοι. Αυτές ακριβώς οι λαθεμένες εκτιμήσεις και αναφορές του, δεν θα πρέπει να μας οδηγήσουν στο να θεωρήσουμε σαν άμουσους τους Γύφτους, για τους οποίους πραγματικά υπάρχουν στοιχεία ότι συνέβαλαν σημαντικά στην άνθηση του δημοτικού μας τραγουδιού". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 87).

Ο Κ. Φαλταίτς, δέχεται και αποδίδει "κατά μέγα μέρος την γέννησιν, την διαμόρφωσιν και διατήρησιν του δημοτικού μας στίχου και ήχου" αποκλειστικώς στο σύνολο των γύφτικων και τσιγγάνικων φυλών. Μετά από μελέτη -όπως λει- των σχέσεων που έχουν οι σημερινοί Γύφτοι (οι διασκορπισμένοι σ' ολόκληρη την Ελλάδα) με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια ως οργανοπαίχτες, ανακάλυψε ότι οι σχέσεις αυτές δεν περιορίζονταν μόνο στην εκτέλεση των τραγουδιών, αλλά και στη δημιουργία στίχων και επεκτείνονταν έως την πλήρη σύνθεση των δημοτικών μας τραγουδιών. "Διότι", συνεχίζει "οι ίδιοι οι Γύφτοι οργανοπαίχται της Ηπείρου είναι και στιχοπλόκοι. Εις τους γάμους, τας πανηγύρεις, τας διασκεδάσεις, εις τας περιπτώσεις ηρωικών γεγονότων ή ιδιαιτέρων όλως γεγονότων θα βγει και τώρα ακόμη συχνότατα ένα νέο δημοτικό ποίημα από το στόμα των Γύφτων, παιζόμενον εις τον ήχο κάποιου παλιού σκοπού".

Για τον Κ. Φαλταίτς είναι ξεκάθαρο: "η δημοτική ποίησις, παρά τα πιστευόμενα και γραφόμενα, συνήθως ζει και ανανεώνεται μέχρι σήμερα. Και ο λαός, αλλά

κυρίως οι Γύφτοι οργανοπαίχται, την διατηρούν και την καλλιεργούν. Νέα ποιήματα εις τον δεκαπεντασύλλαβον τύπου του δημοτικού τραγουδιού γίνονται διαρκώς και επιβάλλονται και παίζονται και τραγουδούνται εις τους χορούς και εις τας πανηγύρεις. Οι Γύφτοι ραψωδοί έπρεπε να χαθούν, δια να παύση δημιουργουμένη και η δημοτική ποίησις και η δημοτική μας μουσική και ο δημοτικός μας χορός. Ευτυχώς όμως με όλην την εισαγωγήν εις τα χωριά της λατέρνας -η οποία θα έπρεπε και δια νόμου ακόμη να απογορευθή- υπάρχουν ακόμη εις την Ελλάδα χιλιάδες Γύφτων ασιδών" (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 87-88).

Προκειμένου να μη παρερμηνευθεί καθώς αποδίδει την διατήρηση και καλλιέργεια της δημοτικής μουσικής στους Γύφτους, σπεύδει ο Φαλταίτς και διευκρινίζει: "Αρνούμαι όμως την ποιητικότητα του ελληνικού λαού αποδίδοντας το δημοτικό μας τραγούδι στους Γύφτους; Θα ήταν πράγματι ανόητο να πω, ότι ένας λαός και μάλιστα ο ελληνικός λαός, δεν είναι ποιητής". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 246).

Ο Τάκης Γιαννακόπουλος, ένας άνθρωπος που αφιέρωσε πολλά χρόνια της ζωής του στη μελέτη των Τσιγγάνων, σχετικά με το ρόλο τους στο δημοτικό μας τραγούδι υποστηρίζει: "μουζικάντης, δηλαδή λαϊκός οργανοπαίχτης στην χώρα μας δεν υπήρχε στον μεσαίωνα και στα κατοπινά χρόνια κανείς. Το επάγγελμα αυτό νομίζονταν ότι δεν ταίριαζε σε νοικοκυραίους ανθρώπους. Νοικοκυραίοι θεωρούσαν τον εαυτό τους όλοι όσοι ζούσαν στα χωριά. Ποιος από το χωριό θα το καταδέχονταν να μάθε πίπιζα ή νταούλι, να πηγαίνει στους γάμους και στις ξεφάντωσης, να παίζει πίπιζα και να του κολλάνε στο κούτελο δεκάρες οι χωριανοί; Στ' αρχοντικά οι κολιγάδες ήξεραν μονάχα να καλλιεργούνε τη γη και τίποτα άλλο". Και συνεχίζει υποστηρίζοντας τη σημασία των Τσιγγάνων στο δημοτικό τραγούδι. "Η παρουσία του Γύφτου στο χωριό εξυπηρετεί βασική κοινωνική λειτουργία και αποτελεί βασική προϋπόθεση για την δημιουργία και την συντήρηση του δημοτικού τραγουδιού και

της λαϊκής κουλτούρας γενικά. Το τραγούδι στο χωριό το τραγουδάει μονάχα ο Γύφτος με την πίπιζα. Εκείνος το λει στις ξεφάντωσες. Αυτός καταδέχεται να μπει στην μέση του κύκλου του χορού, να παίζει την πίπιζα και το νταούλι γύρω του να χοροπηδούνε οι χορευτές και να του κολλάνε στο κούτελο παράδες. Οι Γύφτοι στο χωριό δεν το τραγουδάνε μονάχα το δημοτικό τραγούδι, αλλά και το διατηρούνε στην θύμηση των χωριανών και κάτι ακόμη. Τα πιο πολλά δημοτικά μας τραγούδια είναι φτιαγμένα απ' τους Γύφτους μουζικάντηδες". (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 88-89).

Επομένως, και για τον Τ. Γιαννακόπουλο το συμπέρασμα είναι ότι χωρίς τους Τσιγγάνους δεν θα υπήρχε ελληνικό δημοτικό τραγούδι, αφού, στο έργο του "οι Γύφτοι και το Δημοτικό μας Τραγούδι", γράφει: "είναι ολοφάνερο ότι θεματοφύλακας της μουσικής παράδοσης του λαού μας ήταν ο Γύφτος. Εκείνος μορφοποιούσε μουσικά τα δημοτικά μας τραγούδια, τα διατηρούσε στην ενθύμηση του λαού, τα σκορπούσε από χωριό σε χωριό" (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 246-247).

Στην Ελληνική λαογραφία έχουμε πολλές αναφορές για τους Τσιγγάνους σαν μουσικούς. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στους οργανοπαίχτες και κυρίως στη σύνθεση των οργάνων. Οι Τσιγγάνοι όμως, όπως ήδη έχουμε υπογραμμίσει, δεν υπήρξαν μόνο οργανοπαίχτες αλλά και στιχουργοί - ποιητές, αφού ισχύει απολύτως η διαπίστωση του Cl. Fauviel: "εκτός ίσως μερικών εξαιρέσεων, οι οποίες ενισχύουν τον γενικό κανόνα, είναι βέβαιο ότι τα δημοτικά τραγούδια είναι ο καρπός μιας ποιητικής ιδιοφυίας, φυσικής, αυθόρμητης, άσχετα προς οποιαδήποτε πνευματική καλλιέργεια. Έτσι ένα τέτοιο ποίημα, του οποίου η ιδέα θα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα μιας ιδιοφυίας ή λάμψη μιας πρωτόγονης φαντασίας, και του οποίου η εκτέλεση και οι λεπτομέρειες θα βρίσκονται σε αρμονική συνάφεια προς αυτή την ιδέα, είναι δυνατόν να θεωρηθεί χωρίς να υπάρχει ανάγκη να εξετασθεί με πολλή προσοχή, το έργο ενός

ποιμένα, ενός γεωργού, ενός τεχνίτη, μια ηλικιωμένης γυναίκας ή μια νέας κόρης" και ενός Τσιγγάνου. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 236).

Σχετικά με τους οργανοπαίχτες, ο λαός πιστεύει ότι τη μουσική την έχουν μέσα τους από φυσικού τους. Από τον παππού στο εγγόνι και από πατέρα σε γιο μαθαίνουν να παίζουν όργανο. Είναι αυτοδίδακτοι. Από νήπια ακόμα αρχίζουν την εξάσκηση με κάποιο πρόχειρο και ευκολόβρετο πνευστό, συνήθως την καλαμένια φλογέρα, και όταν δυναμώνουν και μπορούν να τον φουσκώνουν πιάνουν το ζουρνά. Το όργανο αυτό "είναι το μεράκι της καρδιάς" όπως είπε μια γυναίκα περιφήμου πρακτικού κλαριντζή.

Ο Παλαμάς (1899) στο Δωδεκάλογο του Γύτου τους λέει "λαλητάδες": "οι πλάστες οι Μεγάλοι που είναι τα έργα τους από ήχο και από ρυθμό και απ' όνειρο είναι". Τους ονομάζει "ζουρναχειλήδες" γιατί από το ζουρνά έχουν διαμορφωθεί τα χείλη τους και έχουν πάρει μια ειδική φόρμα. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 39).

Πέρα από τη σημαντική συμβολή τους στο δημοτικό τραγούδι δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε ή να αγνοήσουμε τον πραγματικά σπουδαίο ρόλο που έπαιξαν οι φαραωνίτικες φυλές στη δημιουργία της κλασσικής μουσικής. Ακόμα και διάσημοι και μεγάλοι μουσουργοί προέρχονται από τον κόσμο και τις φυλές των Γύφτων - Τσιγγάνων, χωρίς αυτό το γεγονός να είναι γνωστό στους περισσότερους, και ας μπορούν αυτά τα ονόματα να φιγουράρουν κοντά στους μεγάλους μουσουργούς Μπετόβεν, Βάγκνερ, Λιστ. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 90).

Οι Τσιγγάνοι παρά την ανεκτίμητη προσφορά τους, αντιμετώπιστηκαν στη χώρα μας με περιφρόνηση. Ενώ συνέβαλαν ουσιαστικά στη παραδοσιακή μας μουσική, δεν φρόντισαν καθόλου να δημιουργήσουν τραγούδια που να αναφέρονται σ' αυτούς τους ίδιους: στη ζωή τους, στον πόνο τους, στις χαρές τους, στη μοίρα τους. Δεν δημιούργησαν δηλαδή τραγούδια με ελληνικά λόγια, γιατί στις γλώσσες

τους, ασφαλώς υπάρχουν τέτοια τραγούδια, τα οποία δυστυχώς στον ελλαδικό χώρο δεν έχουν καταγραφεί.

Έτσι, λίγα πράγματα γνωρίζουμε για το τσιγγάνικο δημοτικό τραγούδι. Γνωρίζουμε όμως πως αντιμετωπίστηκαν οι "Γύφτοι" από το ελληνικό δημοτικό τραγούδι : με κακεντρέχεια και περιφρόνηση.

Στα λίγα τραγούδια που έχουν καταγραφεί και εκδοθεί και που άμεσα αναφέρονται στους Γύφτους - Τσιγγάνους τονίζονται με περιπαιχτικό και περιγελαστικό τρόπο οι αρνητικές "αρετές" αυτής της φυλής. Και κυρίως διακωμωδείται η φτώχεια, η βρωμιά, το χρώμα και τα τρία αποτελούν στοιχεία ενός κοινωνικού και φυλετικού ρατσισμού, όταν υπερτονίζονται σαν χαρακτηριστικά των τσιγγάνων. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 90-91).

Ενώ, λοιπόν, το δημοτικό τραγούδι αγνόησε ή αντιμετώπισε τους Τσιγγάνους με τρόπο χλευαστικό αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως επώνυμοι δημιουργοί του ελληνικού τραγουδιού έγραψαν αριστουργηματικά τραγούδια με θέμα τις φαραωνίτικες φυλές.

Από τις ονομασίες των Τσιγγάνων ο έλληνας συνθέτες και στιχουργοί έχουν χρησιμοποιήσει τις: Τσιγγάνος (-α), Γύφτος (-ισσα), Γυφτοπούλα, Γυφτάκι, Ατσιγγάνα, Κατσιβέλα, Τσιγγάνο - τουρκογύφτισσα!

Από τα επαγγέλματα των φαραωνιτών το ελληνικό τραγούδι έχει υμνήσει: την χαρτορίχτρα, τη μάγισσα, τη χειρομάντισσα, τον μπουζουκτσή, τη χορεύτρια, τη "γιάτρισσα", το χαλκιά και σιδηρουργό, τον αρκουδιάρη, τον οργανοπαίχτη (βιολιστή κλπ), την ξελογιάστρα κ.α.

Από τα χαρακτηριστικά των φαραωνιτών και από τα ήθη και τα έθιμά τους οι στιχουργοί και οι συνθέτες μας ύμνησαν: τα τσιγγάνικα μάτια, το αράπικο και μελένιο

κορμί τους, τον νομαδισμό τους, τον έρωτά τους, την εκδικητικότητά τους, τα γλέντια τους κ.α.

Από τους συνθέτες τα περισσότερα τραγούδια γι' αυτές τις φυλές τα έχει γράψει ο Βασίλης Τσιτσάνης και από τους στιχουργούς ο Κώστας Βίρβος, ενώ όλοι - σχεδόν- οι γνωστοί συνθέτες και στιχουργοί ρεμπέτικων και λαϊκών τραγουδιών έχουν γράψει το λιγότερο ένα τραγούδι σχετικό με "Γύφτους" - Τσιγγάνους.

Από τα τραγούδια αυτά βγαίνει εύκολα το συμπέρασμα πως οι Έλληνες τραγουδοποιοί γνωρίζουν πολύ καλά τους Τσιγγάνους. Και γνωρίζουν τις συνήθειες τους, τις φυλές τους, την "μποέμικη" ζωή τους και τα πιστεύω τους, "πράγματα" που αγάπησαν και ύμνησαν.

Εκτός όμως από τα εξήντα (60) περίπου τραγούδια που αναφέρονται άμεσα σε Γύφτους - Τσιγγάνους υπάρχουν περισσότερα τραγούδια με έμμεσες αναφορές σε στοιχεία του τσιγγάνικου και γύφτικου βίου. Όλα δε τα τραγούδια αυτής της θεματολογίας (ρεμπέτικα, λαϊκά, "έντεχνα", ελαφρά), έχοντας καλές προθέσεις, ωραιοποίησαν το κοινωνικό θέμα: τσιγγάνοι, τραγουδώντας τις όμορφες όψεις της ζωής τους και αφήνοντας απ' έξω τα πολύ μεγάλα προβλήματά τους, τον κοινωνικό ρατσισμό μας, τους σύγχρονους διωγμούς. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 96-97).

Τους Τσιγγάνους ύμνησε και η λογοτεχνία: Ελληνική και ξένη. Μεγάλοι συγγραφείς εμπνεύστηκαν από τη ζωή των φαραωνίτικων φυλών και έγραψαν σημαντικά έργα: πεζά και ποιητικά.

Ο Παπαδιαμάντης έγραψε τη Γυφτοπούλα, ο Γρυπάρης τη Ζουχραέ, ο Δροσίνης Το βοτάνι της αγάπης, ο Σκίπης τους Τσιγγανόθεους, ενώ άλλοι σημαντικοί συγγραφείς μας έδωσαν επίσης αθάνατα λογοτεχνικά έργα, επηρεασμένα και εμπνευσμένα από την τσιγγάνικη ζωή, όπως ο Βιζυηνός, ο Καρκαβίτσας, ο Παλαμάς, ο Βάρναλης, ο Λουντέμης, ο Χάκκας.

Εκτός όμως από τους Έλληνες συγγραφείς, ασχολήθηκαν και έγραψαν κλασικά λογοτεχνικά έργα, εμπνευσμένα από τη ζωή των Ρομά, και πολλοί ξένοι σημαντικοί λογοτέχνες: ο Βίκτωρ Ουγκώ την Παναγία των Παρισίων, ο Ζαν Ρισπέν τη Μιάρκα, ο Πούσκιν τους Τσιγγάνους, ενώ η ζωή των Γύφτων - Τσιγγάνων δεν άφησε αδιάφορους τον Γκαίτε και τον Λόρκα. (Γ. Έξαρχος, 1996, σελ. 107-108).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΧ

9. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

9.1. Ορισμός της εκπαίδευσης

Εκπαίδευση είναι η διαδικασία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η μετάδοση συγκεκριμένων γνώσεων και δεξιοτήτων για την επαγγελματική ζωή, ιδεολογιών, αντιλήψεων, κανόνων και αξιών, συμπεριφορών και στάσεων που συμβάλλουν στην αντίληψη για το κοινωνικό σύστημα και τη θέση που κατέχουν τα άτομα μέσα σ' αυτό. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, Αθήνα 1996, σελ. 12).

"Εκπαίδευση" σύμφωνα με τον Ντυρκαϊμ, "είναι η δράση που κατευθύνεται από τις γενιές των ενηλίκων στις γενιές εκείνες που δεν είναι ακόμα αρκετά ώριμες για την κοινωνική ζωή. Η δράση αυτή σκοπό έχει να προκαλέσει και να αναπτύξει στο παιδί ορισμένες φυσικές, πνευματικές και ηθικές καταστάσεις που απαιτούν από αυτό τόσο η πολιτική κοινωνία στο σύνολό της όσο και το ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον, για το οποίο προορίζεται το παιδί". Σύμφωνα με την άποψη του διαμέσου της εκπαιδευτικής δραστηριότητας το κοινωνικό σύνολο καλύπτει τις ανάγκες του, προωθεί την κοινωνική αναπαραγωγή. Ο ορισμός αυτός, όμως, περιορίζει την έννοια της Εκπαίδευσης στην παιδική ηλικία. (Δ. Γ. Τσαούσης, Αθήνα 1991, σελ. 566).

Σύμφωνα με τους Αμερικανούς Οικονομολόγους Σάμουελ Μπάουλις και Χέρμπερτ Γκίντις στο έργο τους "Το σχολείο στην Καπιταλιστικής Αμερική", η Εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία διαμέσου της οποίας εξασφαλίζεται το εργατικό δυναμικό προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες του Καπιταλιστικού συστήματος και

να διαμορφώσει την προσωπικότητα που θα αναπαράγει το σύστημα αυτό. (Δ. Γ. Τσαούσης, 1991, σελ. 567).

9.2. Εκπαιδευτική κατάσταση των Τσιγγάνων

Το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα εξαιτίας της δωρεάν φοίτησης σε όλες τις βαθμίδες εκπαιδευτικής διαδικασίας και τη σχετική έλλειψη επιλεκτικών μηχανισμών, τουλάχιστον στην πρώτη βαθμίδα, δίνει την εντύπωση ότι παρέχει ισότητα στις εκπαιδευτικές ευκαιρίες, ανεξάρτητα από την κοινωνικοοικονομική προέλευση των μαθητών. Η παρουσίαση της ισότητας αυτής ενισχύεται από τον προβαλλόμενο χαρακτήρα "ίδιος τύπος" σχολεία για την πλειοψηφία των μαθητών. Η "ομοιομορφία" όμως αυτή του εκπαιδευτικού συστήματος αγνοεί τις διαφορετικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των μαθητών και αναιρεί μ' αυτόν τον τρόπο τον "ισότιμο" χαρακτήρα του. Η μη εφαρμογή επιλεκτικών μηχανισμών οδηγεί σε υψηλά ποσοστά μη φοίτησης ορισμένων ομάδων στο σχολείο ή πρώιμη διακοπή (πριν την ολοκλήρωση στοιχειώδους εκπαίδευσης) της σχολικής φοίτησης. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, 1996, σελ. 11).

Η ομάδα που βιώνει την αρνητική επιρροή του "ίδιου τύπου" σχολείου με αποτέλεσμα την ύπαρξη πολύ υψηλού ποσοστού αναλφαβητισμού στο μεγαλύτερο μέρος της (τουλάχιστον στην Ελλάδα) είναι οι Τσιγγάνοι. Επίσημες στατιστικές για την εκπαιδευτική κατάσταση των Τσιγγάνων δεν υπάρχουν. Τα στοιχεία που υπάρχουν από έρευνες σε συγκεκριμένες περιοχές μπορούν να είναι ενδεικτικά της γενικής κατάστασης που επικρατεί. Τα παιδιά των Τσιγγάνων δεν πηγαίνουν σχολείο, παρακολουθούν για άτακτα χρονικά διαστήματα, διακόπτουν σε πρώιμη φάση το σχολείο. Πολύ μικρό ποσοστό ολοκληρώνει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ακόμη

μικρότερο συνεχίζει στην δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, 1996, σελ. 42).

Στη Μελέτη - Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στις περιοχές Αγ. Βαρβάρας Αττικής και Κ. Αχαΐας Αχαΐας, το 1986 - 1987 οι Τσιγγάνοι που δεν παρακολούθησαν ποτέ την σχολική εκπαίδευση ανέρχονται σε 36,86% (άντρες) και σε 53,13% (γυναίκες) στην Κ. Αχαΐα ενώ αντίστοιχα σε 33,33% και 37,90% στην Αγ. Βαρβάρα (Μ. Παυλή - Αθ. Σιδέρη, Αθήνα, 1990, σελ. 51).

Την Δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν παρακολούθησε κανένας άντρας και καμία γυναίκα στην Κ. Αχαΐα ενώ στην Αγ. Βαρβάρα ένα ποσοστό 13,34% των αντρών έφτασε μέχρι την τρίτη γυμνασίου και ένα 4,83% των γυναικών παρακολούθησε τις δύο πρώτες τάξεις του γυμνασίου (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, 1996, σελ. 42).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Αλιβέρι Βόλου, από την Ν.Ε.Λ.Ε. Μαγνησίας το 1990 προκύπτει ότι σε 301 νοικοκυριά που διαμένουν στην περιοχή μόνο το 1% των παιδιών που είναι σε σχολική ηλικία φοιτούν στο σχολείο και μόνο το 5% των ατόμων μέχρι 20 ετών γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση. Από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στον Δενδροπόταμο Θεσσαλονίκης το 1990 στο πλαίσιο του προγράμματος ΦΤΩΧΕΙΑ 3, προκύπτει ότι σε 1.141 Τσιγγάνους που διαμένουν στην περιοχή το 48,68% είναι οργανικά αναλφάβητοι και το 15,13% γνωρίζει γραφή και ανάγνωση. Στο Δημοτικό είναι εγγεγραμμένοι το 67,78% των παιδιών και μόνο το 50% από αυτά παρακολουθεί τακτικά το σχολείο. Το υπόλοιπο ποσοστό διακόπτει για μεγάλες περιόδους με αποτέλεσμα να μη ολοκληρώνεται η βασική εκπαίδευση. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, 1996, σελ. 43).

Το πολύ μικρό ποσοστό Τσιγγάνων στα σχολεία, η ελλιπής παρακολούθηση, οι συχνές διακοπές, η δυσκολία προσαρμογής στο σχολικό πρόγραμμα κάνουν

εμφανές το γεγονός της παραμονής των Τσιγγάνων στο περιθώριο του σχολικού συστήματος. Οι ελλείψεις στην ένδυση, στα υλικά μέσα και στα εφόδια για το σχολείο, και η συχνά μεγάλη απόσταση μεταξύ σχολείου και συνοικισμού ή καταυλισμού αποτελούν μια πραγματικότητα η οποία δυσχεραίνει την προσέλευση στο σχολείο. Ο αναλφαβητισμός της οικογένειας και η μη επαφή με τον γραπτό λόγο έξω από το σχολείο παίζουν ανασταλτικό ρόλο στη σχολική απόδοση. Στη γενική κατάσταση των Τσιγγάνων σε σχέση με το σχολικό σύστημα προστίθεται η απορριπτική στάση συμμαθητών, γονέων, συχνά και δασκάλων, και η άγνοια του κοινωνικού περιβάλλοντος, των σχολικών αρχών και του διδακτικού προσωπικού σε ότι αφορά την ταυτότητα των Τσιγγάνων και την πραγματικότητα των προβλημάτων τους. Η παντελής έλλειψη συστηματικής προσχολικής αγωγής και η μη οργανωμένη προσπάθεια για την ύπαρξη εκπαιδευτικής πολιτικής προσαρμοσμένη στις ανάγκες της μειονοτικής αυτής ομάδας συμπληρώνουν τη γενική κατάσταση όσον αφορά τη σχέση Τσιγγάνοι - Σχολείο (Μελέτη, Γ.Γ.Λ.Ε., σελ. 19).

9.3. Αίτια Αναλφαβητισμού

Είναι γνωστό ότι τα αίτια των ανισοτήτων στην κοινωνική ζωή είναι άμεσα συνδεδεμένα με τις κοινωνικο - οικονομικές δομές που επικρατούν, το κυρίαρχο σύστημα αξιών και αντιλήψεων πάνω στο οποίο στηρίζεται η κοινωνία. Σημαντικός παράγοντας της κοινωνικής απομόνωσης των Τσιγγάνων αποτελεί το υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού. Η σχέση μεταξύ κοινωνικού αποκλεισμού και αναλφαβητισμού είναι αμφίδρομη. Το γεγονός ότι οι Τσιγγάνοι ζουν στο περιθώριο του κοινωνικού γίνεσθαι συμβάλλει αρνητικά στη συμμετοχή στην Εκπαιδευτική διαδικασία (Διεθνές Συμπόσιο, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 25).

Τσιγγάνα πουλάει σε λαϊκή αγορά κόσκινα, που κατασκευάζουν οι γονείς της. Ο τρόπος ζωής των Τσιγγάνων (συχνές μετακινήσεις, κ.ά.) και κυρίως ένα πλέγμα μηχανισμών που αδυνατεί να αντιμετωπίσει η Πολιτεία τούς κρατά μακριά από το σχολείο. Τα παιδιά αυτά παρακολουθούν σπάνια ελληνικό σχολείο, έως σήμερα, δεν διδάσκονται τη ρομανί, τη δική τους γλώσσα.

Η ΤΣΙΓΓΑΛΗ ΠΑΜΕ ΣΤΑ ΧΩΡΙΑ
Σκάνουμε υπά' τ' 8^ο ελιμάζουμε τα κορίτσια
τα προγράμματα της κατσαρόλας και καθέρζει μαξιλάρια
και τσι. Βαλ' τσε. Πλάτα το βόζο και όλα τα πράγματα
πουν στο αράξι. Ξεκινάει και η γένουμα όπου
υπάρχει δουλειά. Μοζι, γράνουχι, εκεί κατέβει νούγε
από το αράξι και καθορίζουσι τ' αράξι.
Μοζεβουμα τα σκουπίδια καθορίζουσι τα καρτάρια
σκουπίζουμα και μετά στίνομα τα τσαντάρια.
Κατεβάσουμα τα πράγματα από το αράξι τα
στράνομα μέσα στα τσαντάρια. Το βρόδυ 9: Με
πυλόνου. Σε κάποιο καφενείο ησπετροδέι γινό ούσα
δουλειά. Το προί ετιρίζουσι τα πράγματα και
τα δουλειά μαζί. Μετά μικρό του πιό. Μαζεύουσι
ντομάτα από επτά ετών και νόνα. Τα μικρά
που είναι τριών χρόνων και κάτω τα αφήνουσι
στο αυτοκίνητο από αυτοί δεν μένου στο
αυτοκίνητο έρχουσι κάτω στο κρόφι. Το
απόγευμα γιρίζουσι στο τσαντάρια λένουσι τα πιό
και ετιρίζουσι φαγίτα. Και περιμένουσι νοφδι,
το από προί. Μετά από ένα δίο μινέι
κατεβένουσι στο χωριό τους και περιμένουσι
να σνίζουσι τα βερμάκια γίνοσ μόνουσι.
Βερμάκια μαζεύουσι από το χωριό από όλα τα
δεν του μίνουσι καθόλου. Γιότι είναι πλάι
παιδιά και γιόζουσι φαγίτα ποπύτσια κοφίτι
και ποσά από. Και να μίνουσι αυτά από του
καρίνας Ιοη ΙΙ. Παιδιά.
• ΑΥΤΟΙ ΕΙΜΑΙ Η ΖΩΗ ΤΟΥ ΤΣΙΓΓΑΛΟΥ
ΖΩΗ

Δωροποταμός 1/11/93

Προς την διώδουσι
προποδοθρίας εκτεδύουσι

Ειπαύτε για ομάδα ζώδουσι δόνουσι που μενούμασι
ύλον άντροποζαμο και άντιμετωπιζουμασι προβλήμα
με τα παιδιά μας για δεν πάνε στο δημοτικό
βχότι και από φορές πύσανε ψύσανε διατα
ηγήσαν προβλήμασι με τα από παιδιά
επών δέλουμα τα παιδιά μας να μαδούσι
πύσι. Σπράμασι και να μαζεύουσι από του δρόμου
δια να μην έχουσι τη δική μας κηρα βας
παταζαχουμασι να αρχίβουσι από πιο δρόμου
δύνουσι τα ίδια προδραμασι γάδουμασι δύνου-
τικού δια τα παιδιά μας

Σας ευχαριστούμα

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΟΧΕΛΟΥΓΙΟΥ
ΜΑΥΡΟΔΗ ΧΟΧΕΛΟΥΓΙΟΥ
ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ ΚΩΣΤΑΣ
ΑΣΙΜΑΓΛΟΥ ΜΙΚΟΣ
ΣΑΜΠΡΙΟΥΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΣ
ΚΗΡΙΑΖΗ ΕΙΡΗΝΗ
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ
ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΣΟΦΙΑ
ΧΟΧΕΛΟΥΓΙΟΥ ΜΑΡΙΑ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΣΟΥΛΙΑ
ΧΑΙΔΑΡΟΥΓΙΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ

Εκθεση Τσιγγάνας που παρακολούθησε πρόγραμμα αλφαριθμητικού στη Δυτική Θεσσαλονίκη (αριστερά). Τσιγγάνοι ζητούν τη μέριμνα της πολιτείας για τη μορφωση των παιδιών τους (δεξιά).

Μαργαρίτουλα σε σχολείο της Δυτικής Θεσσαλονίκης. Ο τρόπος ζωής πολλών Τσιγγάνων δεν είναι συμβατός με τη μορφή οργάνωσης και το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού συστήματος. Εφικτή, όμως, είναι η προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στον τρόπο ζωής των Τσιγγάνων. (Φωτ. Β. Σαρίογλου)

Στην προσπάθεια προσέγγισης των παραγόντων που συμβάλλουν στην ύπαρξη του φαινομένου του αναλφαβητισμού στους Τσιγγάνους αναφέρουμε τα εξής: Η ύπαρξη χαμηλού βιοτικού επιπέδου και το υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού στους γονείς συντελούν στην αναπαραγωγή των στοιχείων που καθιστούν το σχολείο ένα θεσμό ξένο προς αυτούς. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 24).

Αποτελεί θεσμό που δεν έχει θέση στην δική τους παράδοση και ταυτόχρονα αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του κόσμου που γι' αυτούς θεωρείται απειλή. Το σχολείο αντιπροσωπεύει θεσμούς, ρόλους πρότυπα ξένα προς την τσιγγάνικη ταυτότητα και κουλτούρα. Αντιπροσωπεύει το διαφορετικό. Ο Τσιγγάνος στέλνοντας το παιδί του στο σχολείο διακινδυνεύει τη διατήρηση της κουλτούρας του και το παιδί του βρίσκεται εκτεθειμένο σ' ένα σύστημα αξιών διαφορετικό με τάση αφομοιωτική (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 24).

Η σχολική επιτυχία ενός τσιγγανόπουλου, σύμφωνα με τα δεδομένα της τσιγγάνικης κοινωνίας, αποτελεί απομάκρυνση από την οικογένεια, αποδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και κατά συνέπεια απειλή για τη διατήρηση της τσιγγάνικης κοινωνίας καθώς αυτή στηρίζεται στην παράδοση -ένα δεδομένο που κάνει σαφή την ύπαρξή της. Παιδιά με καλή σχολική επίδοση σταμάτησαν την εκπαίδευση στο σχολείο κάτω από την οικογενειακή και κοινωνική πίεση που υφίσταντο. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 24).

Στην τσιγγάνικη κοινωνία σχολική και οικονομική επιτυχία και κατά συνέπεια σχολική και κοινωνική δεν συμπίπτουν ο χρόνος που το παιδί αφιερώνει στην εκπαιδευτική δραστηριότητα εμποδίζει την επαγγελματική του ενασχόληση με αποτέλεσμα την οικονομική επιβάρυνση. Ταυτόχρονα χάνει πολύτιμο χρόνο για απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων που απαιτούνται για τη μετέπειτα ενασχόλησή

του με το επάγγελμα -συνήθως του πατέρα- μέσω του οποίου η οικονομική επιτυχία συνεπάγεται την κοινωνική επιτυχία (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 25).

Στο βαθμό που η παιδική εργασία θεωρείται αναγκαία για την επιβίωση της τσιγγάνικης οικογένειας, η φοίτηση στο σχολείο καθίσταται δύσκολη. Επιβαρύνεται ακόμη περισσότερο από τις συχνές μετακινήσεις για ανεύρεση εργασίας. Στην περίπτωση αυτή η σχολική φοίτηση προϋποθέτει και την παραμονή κάποιου ενήλικα στον τόπο μόνιμης εγκατάστασης για την φροντίδα των παιδιών με οικονομικές επιπτώσεις στην οικογένεια. (Διεθνές Συμπόσιο, Γ.Γ.Λ.Ε., 1996, σελ. 131).

Ένα άλλο αίτιο για τον αναλφαβητισμό των Τσιγγάνων αποτελεί η διαφοροποίηση μεταξύ των διδακτικών σκοπών που απορρέουν από την διδακτική πολιτική της κυρίαρχης ομάδας (όπως προαναφέρθηκαν) και αυτών συγκεκριμένων κοινωνικών ή πολιτιστικών ομάδων. Οι διδακτικοί σκοποί δεν συμβαδίζουν συνήθως με τις αντιλήψεις, ιεραρχήσεις και αξιολογικά συστήματα ορισμένων ομάδων. Οι μαθητές που προέρχονται από αυτές τις ομάδες μπορεί να μην έρθουν σε εμφανή διαμάχη ωστόσο όμως, δεν θα έχουν τη προσαρμογή που έχουν άλλοι μαθητές, στους οποίους υπάρχει αρμονία μεταξύ σχολικού και οικογενειακού - κοινωνικού περιβάλλοντος. Το ίδιο ισχύει και για τις διδακτικές μεθόδους που καθορίζουν τη διάρθρωση του μαθήματος, τις κοινωνικές μορφές που χρησιμοποιούνται και ανταποκρίνονται στους διδακτικούς σκοπούς. Αυτοί διαφοροποιούνται από τις εμπειρίες, αξίες των κοινωνιών και πολιτιστικών ομάδων από τις οποίες προέρχονται ορισμένοι μαθητές με αποτέλεσμα να αποκλείονται έμμεσα από τη σχολική επιτυχία. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή Κορρέ, 1996, σελ. 16).

Η γλώσσα θεωρείται μέσο επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης και όργανο για την ανάπτυξη της σκέψης. Είναι μέσο γνωριμίας και αποδοχής πολιτισμού που η ίδια αποτελεί προϊόν. Η αποδοχή και η γνώση μιας γλώσσας (μητρικής) αποτελεί

προϋπόθεση για ένταξη στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η εκμάθηση και μιας δεύτερης προϋποθέτει καλή γνώση της μητρικής. Η γλώσσα αποτελεί έκφραση σκέψης. Απεικονίζει την πνευματική κατάσταση και νοοτροπία ενός έθνους. Μαθαίνοντας μια ξένη γλώσσα δεν σημαίνει ότι γίνονται κατανοητές καινούργιες λέξεις ή δομές αλλά ότι μαθαίνω να βλέπω έναν κόσμο μέσα από τη γλωσσική οργάνωσή του (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 35).

Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα είναι δίγλωσσοι. Μιλούν τη μητρική τους γλώσσας, Romani και την Ελληνική. Η τσιγγάνικη γλώσσα διαδίδεται προφορικά. Το παιδί στην καθημερινή χρήση της γλώσσας, στο οικογενειακό - κοινωνικό του περιβάλλον, χρησιμοποιεί τη γλώσσα με περιορισμένο λεξιλόγιο και μέσα από τις αλλοιώσεις που υφίσταται αυτή εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι προφορική, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται από ημιμάθεια της μητρικής του γλώσσας. Η μη καλή γνώση της τσιγγάνικης (μητρικής) γλώσσας με την ταυτόχρονη περιορισμένη χρήση της Ελληνικής μόνο με την έξω τσιγγάνικη κοινότητα καθιστούν δύσκολη την εκμάθηση της Ελληνικής γλώσσας. Αυτό επιβαρύνεται και από το γεγονός ότι η τσιγγάνικη γλώσσα λειτουργεί και ως πολύ σημαντικός μηχανισμός άμυνας απέναντι στην κοινωνία που ζουν προκειμένου να διατηρήσουν την ταυτότητά τους (Μελέτη, Γ.Γ.Λ.Ε., σελ. 34).

Όσα προαναφέρθηκαν, μαζί με το μονογλωσσικό χαρακτήρα του εκπαιδευτικού συστήματος που αγνοεί τη διαφορετικότητα, καθιστούν δύσκολη την προσαρμογή και την επί ίσους όρους εκπαιδευτική διαδικασία στο σχολείο. Η γλώσσα θα χαρακτηρίζεται πάντα ως αντικείμενο κοινωνικού - πολιτικού ελέγχου γιατί αποτελεί στοιχείο κοινωνικής διαστρωμάτωσης (Γ. Μάρκου, Αθήνα, 1996, σελ. 50).

Οι διδακτικοί σκοποί, μέθοδοι, αξίες που διέπουν το σχολείο εκφράζουν αυτές του κυρίαρχου συστήματος που επικρατεί. Ο μονοπολιτισμικός χαρακτήρας του σχολείου δημιουργεί ανισότητες. Οι μαθητές που οι αξίες οικογενειακού, κοινωνικού και σχολικού περιβάλλοντος βρίσκονται σε αρμονία είναι σε πλεονεκτική θέση. Οι ομάδες μαθητών που οι αξίες βρίσκονται σε δυσαρμονία βιώνουν εκτός από τη σύγχυση στην εκπαιδευτική διαδικασία και απόρριψη τόσο από το σχολικό όσο και από το κοινωνικό περιβάλλον. Μέσα σε ένα κλίμα προκατάληψης και αρνητικής συμπεριφοράς -στάσης συμμαθητών, γονέων αλλά και εκπαιδευτικών, η εκπαίδευση των Τσιγγάνων δεν ευνοείται. Η απομόνωση μέσα στην τάξη και από τον εκπαιδευτικό και η μη διευκόλυνση της συμμετοχής παράλληλα με την απομόνωση και εκτός της σχολικής τάξης ευνοεί την γκετοποίηση των Τσιγγάνων μαθητών. Η κατάσταση αυτή συμβάλλει αρνητικά στην προσαρμογή στο σχολείο και στην καλή σχολική επίδοση. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 41).

Οι δάσκαλοι ανήκουν στην ομάδα των μη Τσιγγάνων και κατά συνέπεια ανήκουν σε ένα διαφορετικό σύστημα αξιών από αυτούς. Συχνά είναι φορείς προκαταλήψεων που συνειδητά ή μη προβάλλουν απέναντι σε ομάδες διαφορετικές. Η κατάσταση αυτή επιβαρύνεται από το γεγονός ότι δεν έχουν προετοιμασθεί κατάλληλα κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους για να ανταποκριθούν στις ανάγκες εκπαίδευσης ομάδων διαφορετικών. Ο τρόπος με τον οποίο συνήθως λειτουργούν αφομοιώνει ή αποκλείει τους Τσιγγάνους από την Εκπαιδευτική διαδικασία. (Μ. Βασιλειάδου - Μ. Παυλή, 1996, σελ. 41).

Η μη κανονική φοίτηση των Τσιγγάνων στα σχολεία οφείλεται και σε άλλους λόγους. Το χαμηλό βιοτικό επίπεδο, το πρόβλημα επιβίωσης, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης θέτουν άλλες προτεραιότητες στους Τσιγγάνους από την εκπαίδευση στο σχολείο. Η έλλειψη οικονομικών πόρων δυσχεραίνει την προμήθεια υλικών

απαραίτητων για το σχολείο. Γραφειοκρατικοί λίγοι συχνά εμποδίζουν την εγγραφή Τσιγγάνων στο σχολείο. Η μη εγγραφή σε δημοτολόγια, η έλλειψη ληξιαρχικών πράξεων γεννήσεων, το γεγονός ότι δεν έχουν πραγματοποιήσει τα εμβόλια που απαιτούνται, η έλλειψη τακτικής υγιεινής φροντίδας των Τσιγγάνων συχνά ενισχύει την προκατάληψη και μη αποδοχή των παιδιών στο σχολείο. (Διεθνές Συμπόσιο, Γ.Γ.Λ.Ε., 1996, σελ. 132).

Ο θεσμός του σχολείου είναι θεσμός έξω από την τσιγγάνικη παράδοση. Οι γονείς των τσιγγανόπαιδων κρατούν απόσταση από την εκπαιδευτική διαδικασία. Το γεγονός αυτό οφείλεται και στη μη αποδοχή του θεσμού με τη μορφή τουλάχιστον που υφίσταται. Η τσιγγάνικη οικογένεια επιφορτίζεται με τον έλεγχο, την προετοιμασία και τη συνεχή πίεση των παιδιών που φοιτούν στο σχολείο, καθήκοντα στα οποία δύσκολα μπορούν να ανταποκριθούν. Οι γονείς δεν ελέγχουν τη φοίτησή τους, δεν συμμετέχουν στις σχολικές συναντήσεις, κρατούν αποστάσεις και υφίστανται την προκατάληψη από τους άλλους γονείς και από τους συλλόγους γονέων και κηδεμόνων. Σ' ένα τέτοιο κλίμα ευνοείται η χαμηλή επίδοση στο σχολείο και η μη συμμετοχή ή συνέχιση. (Διεθνές Συμπόσιο, 1996, σελ. 141).

Στο σχολείο τα τσιγγανόπαιδα υφίστανται την οργάνωση του σχολικού χρόνου. Η διάσπαση της χρονικής συνέχειας -μη κανονική φοίτηση- συνεπάγεται ασυνέχεια των σχολικών γνώσεων και αδυναμία κατανόησής τους. Ακόμη όμως και όταν η φοίτηση είναι κανονική τα παιδιά χαρακτηρίζονται από δυσκολία να παρακολουθήσουν το ρυθμό της τάξης. Η σχέση των Τσιγγάνων με το χρόνο προσδιορίζεται από κοινωνικές και εργασιακές δραστηριότητες που δεν συμπίπτουν με την κυρίαρχη οργάνωση του χρόνου (εργάσιμες μέρες, αργίες, ωράρια, ώρες κοινής ησυχίας κλπ). Συνεπώς η οργάνωση του χρόνου που χαρακτηρίζει το σχολείο δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες και δυνατότητες των Τσιγγάνων (μετακινήσεις) αλλά

και στον τρόπο ζωής τους. Ακόμη και στη μόνιμη εγκατάσταση η κανονική φοίτηση αντιτίθεται στην παραδοσιακή αντίληψη των Τσιγγάνων για το χρόνο. (Διεθνές Συμπόσιο, 1996, σελ. 150).

9.4. Μονοπολιτισμικός - Μονοδιάστατος προσανατολισμός της Εκπαίδευσης

Στα περισσότερα Ευρωπαϊκά Κράτη η επιλογή των μαθητών για την ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση γίνεται με τη διοχέτευσή τους σε διαφορετικά εκπαιδευτικά κανάλια. Στην Ελλάδα η διαδικασία αυτή αποτελεί έναν μονόδρομο Δημοτικό, Γυμνάσιο, Λύκειο, Πανεπιστήμιο.

Η καθιέρωση της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η δωρεάν παιδεία και η μικρή αυστηρότητα των επιλεκτικών μηχανισμών για την εισαγωγή και παρακολούθηση της εκπαίδευσης δεν πιστοποιούν τον φιλελευθερισμό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αυτό, επιβεβαιώνεται από το μονοδιάστατο χαρακτήρα του. Όλες οι εκπαιδευτικές βαθμίδες λειτουργούν ουσιαστικά ως στάδιο προετοιμασίας για την ανώτερη ή ανώτατη εκπαίδευση.

Για τους Τσιγγάνους το σχολείο αποτελεί ένα θεσμό ξένο, που δεν έχει παράδοση στη δική τους κοινωνική οργάνωση. Η τσιγγάνικη οικογένεια αναλαμβάνει την εκπαίδευση των Παιδιών για την προετοιμασία τους ως καλοί οικογενειάρχες και καλοί επαγγελματίες για τη συντήρηση της οικογένειάς τους. Οι Τσιγγάνοι έχουν την αίσθηση ότι η παρακολούθηση στο σχολείο αποτελεί χαμένο χρόνο, καθώς αυτό προσφέρει "άχρηστες γνώσεις". Η ανυπαρξία σχέσης μεταξύ σχολείου και των τσιγγάνικων οικονομικών δραστηριοτήτων καθορίζει την αρνητική τοποθέτηση των τσιγγάνων έναντι του σχολείου. Το σχολείο δεν προσφέρει άμεση προετοιμασία για

τη μελλοντική επαγγελματική ενασχόληση των τσιγγανόπαιδων γι' αυτό και απορρίπτεται ως άχρηστο.

Οι παραδοσιακές σχολικές μέθοδοι συγκρούονται, με τους παραδοσιακούς τσιγγάνικους τρόπους με τους οποίους εκπαιδεύονται τα τσιγγανόπουλα. Υπάρχει χάσμα μεταξύ σκοπών και μεθόδων των δύο συστημάτων. Τα παιδιά βιώνουν σύγχυση μεταξύ δύο κόσμων με διαφορετικά συστήματα αξιών. Τα παιδιά δεν έρχονται στο σχολείο ως "άγραφο χαρτί". Έχουν κοινωνικοποιηθεί σ' ένα διαφορετικό κόσμο με διαφορετικές αξίες και κανόνες. Οι τσιγγάνοι αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα του σχολείου όσον αφορά τη στοιχειώδη γνώση γραφής, ανάγνωσης και αριθμητικής -που ανταποκρίνονται επαρκώς στις καθημερινές τους ανάγκες- ενώ τα υπόλοιπα θεωρούνται πλεονασμός και άχρηστα. Η ομοιομορφία του Ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος δεν λαμβάνει υπ' όψιν αυτές τις διαφορετικές (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές) προϋποθέσεις και ιδιαιτερότητες των μαθητών.

9.5. Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Είναι αναμφισβήτητο το γεγονός ότι η εξέλιξη του εθνικού κράτους συμβαδίζει με μια μονογλωσσική και μονοπολιτισμική πολιτική που εκφράζεται μέσα από την εκπαίδευση. Η χρησιμοποίηση της πολιτικής αυτής για έλεγχο στη γλώσσα και στον πολιτισμό δημιουργεί αντιστάσεις (που φαίνονται έντονα από τις συνέπειες στη μη εκπαίδευση των τσιγγάνων) από τις κοινωνικές ομάδες που προσπαθούν να διαφυλάξουν τη διαφορετικότητά τους στον κίνδυνο της ομοιογένειας και ομοιομορφίας. (Γεώργιος Π. Μάρκου, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996, σελ. 57).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί την απάντηση στην αναγνώριση γλωσσικών και πολιτισμικών διαφορών χωρίς τον περιορισμό στην αναγνώριση μόνο

αλλά και στην ουσιαστική προώθηση της διαφύλαξής τους. Ρόλος του σχολείου πρέπει ν' αποτελεί η υποχρέωση να μην αφομοιώνει πολιτισμικά, μέσα από τη λογική της συμμόρφωσης και της ομοιομορφίας αλλά να βοηθήσει ν' αποκτήσουν αναγκαίες γνώσεις και δεξιότητες για να διατηρήσουν τις πολιτισμικές τους διαφοροποιήσεις, έτσι όμως που αυτές να συνυπάρχουν αρμονικά και με άλλους πολιτισμούς. (Γεώργιος Π. Μάρκου, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996, σελ. 39).

Είναι ανάγκη να υπάρξει μια διασαφήνιση των όρων "πολυπολιτισμικός" (multicultural) και "διαπολιτισμικός" (intercultural). Ο πρώτος όρος χρησιμοποιείται για την περιγραφή μιας συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας και τη διαδικασία εξέλιξής της και ο δεύτερος να δηλώσει μια διαλεκτική σχέση, μια δυναμική διαδικασία αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας αναγνώρισης και συνεργασίας ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Τη διαφοροποίηση αυτή έχει υιοθετήσει το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Ένωση στα κείμενα που εκφράζεται η προβληματική για την πολιτισμική ετερότητα. Στην έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης η διαπολιτισμική εκπαίδευση ορίζεται με βάση τα παρακάτω τέσσερα σημεία:

- I. Οι κοινωνίες μας είναι πολυπολιτισμικές με τάσεις διεύρυνσης της πολυπολιτισμικότητας.
- II. Κάθε πολιτισμός διακρίνεται από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που πρέπει να γίνονται σεβαστά.
- III. Η πολυπολιτισμικότητα αποτελεί "εν δυνάμει προνόμιο".
- IV. Για την αξιοποίηση της πολυπολιτισμικότητας πρέπει να υπάρχει αλληλεπίδραση ανάμεσα στους πολιτισμούς χωρίς να εξαφανίζονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. (Γεώργιος Π. Μάρκου, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996, σελ. 25).

Η έννοια της διαπολιτισμικής προσέγγισης είναι ανάγκη να υπάρχει στην εκπαιδευτική διαδικασία. Οι αρνητικές συνέπειες των πολυπολιτισμικών κοινωνιών, όταν αγνοείται συστηματικά η πραγματικότητα αυτή, διαφαίνεται έντονα στην εκπαίδευση. Ο τσιγγάνικος λαός στην Ελλάδα μένει έξω από την εκπαιδευτική διαδικασία. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί μια ανάγκη.

Διαπολιτισμική Εκπαίδευση ορίζεται "μια διαδικασία μεταρρύθμισης με τελικό στόχο το μετασχηματισμό του σχολείου και της κοινωνίας, ώστε να παρέχονται σ' όλους τα μέσα να εκφραστούν ως ατομικές και συλλογικές προσωπικότητες, να προβάλουν τις δικές τους πολιτισμικές απαιτήσεις και να έχουν την υποστήριξη και τη συνεργασία του κράτους στην αναζήτηση πολιτισμικής ταυτότητας, ελευθερίας και αυτοεκπλήρωσης. Η διαπολιτισμική αγωγή συνδέεται με την κατάργηση των διακρίσεων, την ισονομία, την αλληλοκατανόηση, την αλληλοαποδοχή και την αλληλεγγύη. (Γεώργιος Π. Μάρκου, "Η Πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής Κοινωνίας. Η Διαδικασία Διεθνοποίησης και η Αναγκαιότητα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996, σελ. 40).

Οι Τσιγγάνοι αποτελούν μια κοινωνική ομάδα με κοινά χαρακτηριστικά τη γλώσσα, τον πολιτισμό και την ταυτότητα. Στα πλαίσια της δημοκρατικής πολιτείας και οι τσιγγάνοι, ως πολίτες του ελληνικού κράτους πρέπει να επωφελούνται από τις παροχές του κράτους αυτού. Ένας τρόπος για την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία αποτελεί η εκπαίδευση, ο εξαναγκασμός ν' αφομοιωθούν, να ενσωματωθούν, με διάφορα μέτρα στην κυρίαρχη κοινωνική ομάδα είχε πάντοτε αρνητικά αποτελέσματα. Έτσι μέσω της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης μπορούν να προωθηθούν μηχανισμοί προσαρμογής με την ταυτόχρονη προώθηση των ιδιαιτεροτήτων της κάθε ομάδας με το σεβασμό ταυτόχρονα της διαφορετικότητας της άλλης. Με τον όρο αφομοίωση και ενσωμάτωση εννοούμε την αποδοχή των

διαφορετικών ομάδων, των πολιτιστικών και πολιτισμικών στοιχείων της κυρίαρχης ομάδας. Με τον όρο κοινωνική ένταξη εννοούμε τη διαδικασία προσαρμογής στον πολιτισμό της κυρίαρχης ομάδας ταυτόχρονα με την αμοιβαία αναγνώριση των πολιτιστικών στοιχείων και το σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων της κάθε ομάδας (Γ.Γ.Λ.Ε. Για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των τσιγγάνων, σελ. 33).

Ως πρώτο βήμα στη προσπάθεια αυτή είναι η εισαγωγή της Τσιγγάνικης γλώσσας στο σχολείο. Η γλώσσα αποτελεί ένα μέσο για την αποδοχή ενός πολιτισμού του οποίου η ίδια είναι προϊόν. Η αποδοχή της τσιγγάνικης γλώσσας είναι προϋπόθεση για τη δημιουργία θετικού κλίματος για την εκμάθηση της κυρίαρχης. Τα τσιγγανόπουλα βρίσκονται αντιμέτωπα με τη διγλωσσία τόσο στο στενό κοινωνικό τους περιβάλλον όσο και στο ευρύτερο. Η τσιγγάνικη γλώσσα όπως όλες που μεταδίδονται προφορικά δεν βοηθάει το παιδί να παρακολουθήσει την ποικιλία της γλωσσικής έκφρασης που απαιτεί το σχολείο γιατί χρησιμοποιεί επικοινωνιακές λειτουργίες περιορισμένης εμβέλειας σε σχέση με την επίσημη γλώσσα. Από την άλλη πλευρά η κατοχή της Ελληνικής γλώσσας είναι περιορισμένη γιατί δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί με διαδικασίες, αρχές, αξίες, κανόνες της κυρίαρχης ομάδας. Οι τσιγγάνοι βρίσκονται σε κατάσταση ημιμάθειας σε δύο γλώσσες.

Το σχολείο, προκειμένου να ενισχύσει την ένταξη των παιδιών και την προσαρμογή τους, οφείλει να προβεί στην εκμάθηση της επίσης γλώσσας χωρίς όμως την απόρριψη της μητρικής τους γλώσσας. Το σχολείο είναι ανάγκη να δημιουργεί ένα κλίμα αποδοχής και αναγνώρισης της πολιτιστικής και γλωσσικής ταυτότητας των τσιγγανόπουλων για να αποφευχθούν καταστάσεις που οδηγούν στην πολιτιστική στέρηση, αλλοτρίωση και απώλεια της ταυτότητας και αυτοεκτίμησης των παιδιών. Αυτό επιτυγχάνεται με την εισαγωγή στο αναλυτικό πρόγραμμα βασικών στοιχείων του τσιγγάνικου πολιτισμού: ήθη, έθιμα, έργα,

καλλιτεχνικής δημιουργίας (τραγούδι, χορός, χειροτεχνίες). Αναγκαίο επίσης είναι η χρησιμοποίηση και Τσιγγάνικης γλώσσας για τη διευκόλυνση της επικοινωνίας των Παιδιών για την ανάπτυξη σχέσεων αλληλοαποδοχής (Γ.Γ.Λ.Ε. Για την Αντιμετώπιση των Εκπαιδευτικών Προβλημάτων των Τσιγγάνων, σελ. 34-36).

9.6. Προγραμματισμός - Διδακτικό υλικό

Ρόλος του σχολείου δεν είναι να διαπλάσει Τσιγγάνους. Πρέπει να παρέχει τα μέσα για την αξιοποίηση της κουλτούρας τους και όχι να τη διαμορφώσει γι' αυτούς. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι καταρτισμένοι και να διαθέτουν απαραίτητο υλικό προκειμένου να επιτελεστεί με τον καλύτερο τρόπο το έργο τους. Πρέπει να είναι καταρτισμένοι και πληροφορημένοι για να μην εμποδίζονται από άγνοια (απ' όπου απορρέει συνήθως ο εθνοκεντρισμός). Το σχολείο πρέπει ν' αποτελεί ένα μέσο "πολιτισμικού γίγνεσθαι".

Οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι χρειάζεται ένα υλικό πάνω στο οποίο θα στηριχθούν οι διδακτικές πρακτικές ανάλογα με τις συνθήκες που κάθε φορά επικρατούν και τις ομοιομορφίες που παρουσιάζονται (αριθμός παιδιών, πολιτισμική καταγωγή, νομαδισμός). Στο υλικό αυτό θα εκφράζεται η νομιμοποίηση και αναγνώριση της κουλτούρας τους. (Διεθνές Συμπόσιο, Αθήνα 6-9 Απριλίου 1995, Εκπαίδευση Τσιγγάνων - Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού, Αθήνα, 1996, σ. 118).

Η παραγωγή του υλικού είναι το μεγάλο βήμα ενάντια στον αλφαριθμητισμό των τσιγγάνων. Στο θέμα αυτό έγιναν προτάσεις στην έκθεση που εκδόθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με τίτλο "η ένταξη στο σχολείο των παιδιών των Τσιγγάνων και Ταξιδιωτών". Το 1987 προέκυψε το "Κείμενο Προσανατολισμού για Σκέψη και Πράξη". Περιείχε έναν παιδαγωγικό προσανατολισμό, βασική θεματολογία,

αναλυτικές μελέτες, βιβλία, χρήση νέων τεχνολογιών, προετοιμασία σχολικών εφημερίδων, προγράμματα ανταλλαγής μεταξύ σχολικών ιδρυμάτων, προγράμματα ειδικά διαμορφωμένα για παιδιά που ζουν σε νομάδες, συγκρότηση Πιλοτικών προγραμμάτων. (Διεθνές Συμπόσιο Διδακτικού Υλικού, Αθήνα, 6-9 Απριλίου 1995, Εκπαίδευση Τσιγγάνων - Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού, Αθήνα, 1996, σ. 124).

Στο κείμενο αυτό περιλαμβάνονται πολλές προτάσεις και γνώσεις για τη διάδοση εκπαιδευτικού υλικού. Ορισμένες από αυτές έγιναν πραγματικότητα. : δημιουργία τράπεζας πληροφοριών, αρχείων και αλληλοσύνδεση τους, εκδόσεις, οργάνωση πληροφόρησης.

Χρειάζεται όμως να γίνει μια διευκρίνιση. Οι ενέργειες αυτές πρέπει να είναι συντονισμένες. Πρώτον, όσον αφορά το παιδαγωγικό υλικό που απευθύνεται τόσο στα Τσιγγανόπουλα όσο και στα υπόλοιπα παιδιά μέσα στα πλαίσια της διαπολιτισμικής πολιτικής. Δεύτερον, στην προσπάθεια πληροφόρησης όχι μόνο στα στενά όρια του σχολικού περιβάλλοντος αλλά και ευρύτερα. Οι προκαταλήψεις, τα στερεότυπα προέρχονται από στάσεις και συμπεριφορές απόρριψης και σύγκρουσης. Σ' ένα περιβάλλον συνεχούς πληροφόρησης ο εκπαιδευτικός πρέπει να κάνει μια επιλογή, να ερευνήσει και να επιλέξει στοιχεία πληροφόρησης που θα χρησιμοποιήσει στην εκπαιδευτική προσπάθεια και να φέρει αλλαγές μεταφέροντας τις πληροφορίες στους μαθητές και πιο πέρα στον κοινωνικό περίγυρο. (Διεθνές Συμπόσιο, Αθήνα, 6-9 Απριλίου 1995, Εκπαίδευση Τσιγγάνων - Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού, 1996, σ. 125).

Για την αποτελεσματικότητα όσων προαναφέρθηκαν πρέπει να γίνουν δύο παρατηρήσεις.

I. Το παιδαγωγικό υλικό αξίζει, αν έχει ευρεία χρήση όχι μόνο στα τσιγγανόπουλα αλλά στο σύνολο των παιδιών. Ο δάσκαλος ξεκινώντας από

ένα κείμενο π.χ. ιστορία τσιγγάνικης κοινότητας μπορεί να το αναπροσαρμόσει για να το χρησιμοποιήσει ως διδακτικό υλικό.

- II. Ο εκπαιδευτικός και όσοι εργάζονται μαζί του (διοικητικοί, εκπαιδευτικοί κατάρτισης) πρέπει να έχουν ελεύθερη πρόσβαση στα εκπαιδευτικά υλικά. Αυτό οδηγεί στην ανάγκη ύπαρξης ελεύθερης πρόσβασης στα εκπαιδευτικά υλικά και συνεπώς ύπαρξη δεδομένων που θα εξασφαλίζει η δυνατότητα πρόσβασης σ' αυτά. Θα αποφεύγεται έτσι ο περιορισμός σε φτωχά υλικά και επαναλήψεις και οδηγούμαστε σε μια πρωτότυπη παιδαγωγική πρακτική. (Διεθνές Συμπόσιο Αθήνα 6-9 Απριλίου Εκπαίδευση Τσιγγάνων - Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού, Αθήνα, 1996, σ. 125).

9.7. Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης

9.7.1. Λαϊκή Επιμόρφωση

Ο όρος Λαϊκή Επιμόρφωση που έχει επικρατήσει στη χώρα μας, διεθνώς είναι ταυτισμένος με την "εκπαίδευση ενηλίκων ή δια βίου εκπαίδευση". Λαϊκή επιμόρφωση ορίζεται η κάθε μορφή οργανωμένης, έξω από το σχολικό σύστημα εκπαίδευσης, με σκοπό την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας - ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό επίπεδο, ηλικία φύλο και την ενεργητική συμμετοχή του ατόμου στην οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ζωή του ατόμου (παρ. 1, κεφ. Α', Κανονισμός Λ.Ε.¹) Στην ανάλυση του όρου βρίσκουμε τη φιλοσοφία της Λ.Ε. και το ρόλο της στη διαδικασία προσωπικής και συλλογικής ανάπτυξης αλλά και στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού. (Βασιλειάδου Μ. - Κορρε Μ., 1996, σελ. 52).

¹ όπου Λ.Ε. εννοείται Λαϊκή Επιμόρφωση.

Όσον αφορά τον Τσιγγάνικο πληθυσμό η Γ.Γ.Λ.Ε.² προσπαθεί ν' αναπτύξει προγράμματα με σκοπό την κοινωνική ένταξη. Ο όρος ένταξη εμπεριέχει την αυτοδύναμη, ισότιμη και αποδεκτή συνύπαρξη ατόμων και ομάδων, με σεβασμό στον τρόπο ζωής, τη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας, ήθη και έθιμα.

Οι βασικές αρχές στις οποίες στηρίζεται η Γ.Γ.Λ.Ε. είναι ο σεβασμός :

- στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια
- στη διαφοροποίηση ατόμων και ομάδων
- στην αυτοδιάθεση του ατόμου και την ενεργητική συμμετοχή του σ' ότι τον αφορά.
- στην αναγνώριση ότι ο καθένας είναι φορέας ανεκτίμητης εμπειρίας που πρέπει ν' αξιοποιείται.
- στην πορεία για την ανάπτυξή του
- στην εμπιστοσύνη, στο άτομο και στην ικανότητα για εξέλιξη (Διεθνές Συμπόσιο, Αθήνα 6-9 Απριλίου 1995, Αθήνα 1996, σελ. 54).

9.7.2. Ιστορική αναδρομή Λαϊκής Επιμόρφωσης

Η Λ.Ε. υπάρχει στη χώρα μας από το 1929 όταν επί κυβερνήσεως Βενιζέλου ψηφίσθηκε νόμος για ίδρυση νυχτερινών σχολείων για αναλφάβητους. Ως το 1981 παίρνει διάφορες μορφές σύμφωνα με τις προβλέψεις διαφόρων Νομοθετικών Διαταγμάτων.

Από το 1982 προσεγγίζει διάφορα μοντέλα ευρωπαϊκών χωρών (Σκανδιναβικών κυρίως) και προσπαθεί να τα προσαρμόσει στις ανάγκες της χώρας και της εποχής. Μέχρι το 1985 υπάγονταν στο Υπουργείο Παιδείας ενώ μέχρι το 1991 αποτελούσε μια από τις τρεις Γραμματείες του Υπ. Πολιτισμού. Σήμερα ανήκει

² όπου Γ.Γ.Λ.Ε. εννοείται Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης

στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων έχοντας δικό της προϋπολογισμό και οργανισμό με εκτεταμένη δράση στην εκπαίδευση ενηλίκων. Οι υπηρεσίες της είναι εκτεταμένες σε 54 Ν.Ε.Λ.Ε. (Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης) οι οποίες εντάχθηκαν από το 1995 στην Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση. (Βασιλειάδου Μ. - Κορρε Μ, 1996 , σελ. 53).

9.7.3. Σκοπός Λαϊκής Επιμόρφωσης

Η Λ.Ε. προσεγγίζει ειδικές κοινωνικές ομάδες και προσανατολίζεται σε δραστηριότητες που προωθούν την ενεργοποίηση των ατόμων και κοινωνικών ομάδων για την ανάληψη πρωτοβουλίας, για τη διαμόρφωση της δικής τους ταυτότητας και την κοινωνική ανάπτυξη του τόπου. Βοηθάει μέλη της κοινωνίας και των διαφόρων ομάδων να μεγιστοποιήσουν τις δυνατότητες τους για μια καλύτερη ζωή. Μεταξύ των ειδικών κοινωνικών ομάδων είναι και οι Τσιγγάνοι. (Βασιλειάδου Μ. - Κορρε Μ., 1996, σελ. 53).

Την Γ.Ε.Λ.Ε. στο χώρο των τσιγγάνων τη βλέπουμε για πρώτη φορά το 1984 σε μια σειρά από πειραματικές προσπάθειες. Μέσα από μια σειρά ερευνών η Γ.Ε.Λ.Ε. οδηγήθηκε στον σχεδιασμό επιμορφωτικών προγραμμάτων με βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους, πάντα με βάση των αναγκών και απαιτήσεων που υπάρχουν. Το 1985 μετά από χαρτογράφηση των περιοχών που κατοικούν Τσιγγάνοι ξεκίνησε η εφαρμογή προγραμμάτων σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Κύριος στόχος αποτελεί η κοινωνική ένταξη των τσιγγάνων. Τα προγράμματα που ξεκινούν, αρχικά αναφέρονται στον αναλφαβητισμό και αργότερα επεκτείνονται στη συμβουλευτική γονέων, αγωγή υγείας, δραστηριότητες κοινωνικών δεξιοτήτων κυρίως για νέους (Διεθνές Συμπόσιο, 1996, σελ. 55- 56).

Παράλληλα με την έρευνα για τις περιοχές που κατοικούν τσιγγάνοι έγινε μια έρευνα μελέτη που κατέγραφε τον τρόπο ζωής των Τσιγγάνων και τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Τα στοιχεία αυτά καταγράφονται και συμπληρώνονται στο βιβλίο "Μελέτη για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Τσιγγάνων" που εκπονήθηκε από διυπουργική ομάδα εργασίας που συστήθηκε από το Υπ' Παιδείας και εκδόθηκε από τη Γ.Γ.Λ.Ε. (Βασιλειάδη Μ. - Κορρε Μ. , 1996, σελ. 54).

Το 1986 η Γ.Γ.Λ.Ε. προσεγγίζει τις σχολικές ηλικίες παρόλο που βασικός τομέας της είναι οι ενήλικες. Η προσπάθεια αυτή έγινε εξαιτίας της μεγάλης αποχής των τσιγγάνων από το εκπαιδευτικό σύστημα. Βασικός στόχος του προγράμματος αυτού αποτέλεσε η ένταξη των τσιγγανόπουλων στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και η προετοιμασία του εκπαιδευτικού συστήματος να εντάξει τα τσιγγανόπουλα σ' ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Διεθνές Συμπόσιο, 1996, σελ. 55-56).

Το πρόγραμμα αυτό πραγματοποιείται σε 22 νομούς όπου συγκεντρώνεται σημαντικός αριθμός Τσιγγάνων μέσω της Ν.Ε.Λ.Ε. σε συνεργασία των Διευθύνσεων της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης των τοπικών φορέων και των τοπικών συλλόγων των τσιγγάνων ή εκπροσώπους τους (Βασιλειάδη Μ. - Κορρε Μ. , 1996, σελ. 55).

Το πρόγραμμα της Γ.Γ.Λ.Ε. κινείται πάνω σε τρεις άξονες :

1^{ος} άξονας

I. Αλφαριθμητισμός α) Τσιγγάνων και β) Τσιγγανοπαίδων

A) Το πρόγραμμα για την εκπαίδευση Τσιγγάνων κατά περιόδους δεν αναφέρεται μόνο στον αλφαριθμητισμό αλλά γίνονται προσπάθειες για προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Τα προγράμματα δεν γίνονται μόνο στα Κέντρα Λαϊκής Επιμόρφωσης αλλά και σε

Τσιγγάνικους συλλόγους, σε χώρους της Τ. Αυτοδιοίκησης ή και σε αυτοσχέδιες παράγκες ή σκηνές.

Β) Το πρόγραμμα για παιδιά χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες.

Πρόγραμμα για παιδιά προσχολικής ηλικίας για προετοιμασία, πριν την εισαγωγή τους στο σχολείο, για παιδιά 9-12 ετών που πήγαν σχολείο και για κάποιους λόγους το εγκατέλειψαν με στόχο την επανένταξη τους στο σχολείο και τέλος για παιδιά που φοιτούν στο σχολείο και χρειάζονται βοήθεια, ενίσχυση για καλύτερη επίδοση (φροντιστηριακά μαθήματα).

Το πρόγραμμα αυτό είχε επιτυχία στην κάτω Αχαΐα, στην Αγία Βαρβάρα, στον Δενδροπόταμο Θεσσαλονίκης.

II. Υποστηρικτικές κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες.

Το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων περιλαμβάνει :

Αγωγή Υγείας (εμβόλια, οικογ. Προγραμματισμός, κανόνες υγιεινής)

Συμβουλευτική γονέων.

Συμβουλευτική νέων Τσιγγάνων σε συνεργασία με Κ.Λ.

Νομική στήριξη και ενημέρωση.

Πολιτιστικές εκδηλώσεις.

III. Δημιουργία υποδομής, εκπαιδευτικών μέσων και διδακτικών υλικών

Για την επιτυχία των προγραμμάτων έγινε προσπάθεια για ύπαρξη υποδομής : κατάλληλος εκπαιδευτικός χώρος. Αναγκαία είναι και η προσπάθεια δημιουργίας ειδικού διδακτικού υλικού στηριζόμενο στα δικά τους πολιτισμικά στοιχεία και στη δική τους μαθησιακή διαδικασία.

2^{ος} Άξονας

I. Επιμόρφωση επιμορφωτών

Για τμήματα αλφαριθμητισμού επιλέγονται αδιόριστοι δάσκαλοι, απόφοιτοι παιδαγωγικής Ακαδημίας ή Παιδαγωγικών τμημάτων. Για τις υποστηρικτικές δραστηριότητες επιλέγονται απόφοιτοι κοινωνικών επιστημών (κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, ψυχολόγοι, νομικοί κ.ά.)

II. Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών

Η επιμόρφωση εκπαιδευτικών πραγματοποιείται με σεμινάρια που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς που υπηρετούν σε σχολεία που φοιτούν τσιγγανόπαδα.

III. Εκπαίδευση επαγγελματιών που λόγω επαγγέλματος έρχονται σε επαφή με Τσιγγάνους.

Έχει παρατηρηθεί ότι σε πολλές υπηρεσίες επαγγελματίες που παρέχουν υπηρεσίες αντιμετωπίζουν τους τσιγγάνους με προκατάληψη.

Η ευαισθητοποίηση των ατόμων αυτών πραγματοποιείται μέσω σεμιναρίων για την ιστορία και τις ιδιαιτερότητες της ομάδας αυτής.

3^{ος} Άξονας

Ευαισθητοποίηση για τη διαπίστωση και τον έλεγχο των προκαταλήψεων των τσιγγάνων και αντίστροφα :

Στο σχολικό περιβάλλον

Στον τοπικό περίγυρο

Στο κοινωνικό πλαίσιο.

Η Γ.Γ.Λ.Ε. με τη συνεργασία και άλλων φορέων του δημοσίου και του ευρύτερου κοινωνικού περιγύρου μπορεί να ενισχυθεί ώστε να προωθήσει

ολοκληρωμένα προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης Τσιγγάνων και τσιγγανόπαιδων. Παράλληλα πρέπει να συμβάλλει στο σεβασμό και στην ανάπτυξη των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών της ομάδας αυτής και στην ευαισθητοποίηση του κοινού (Βασιλειάδου Μ. - Κορρε Μ. , 1996, σελ. 55 -56).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ

10. ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ

10.1 Ρατσισμός Παρέκκλιση

Η κοινωνική διάκριση αποτελεί ένα πολιτισμικό φορτίο που μεταφέρεται ακόμη και σήμερα και στις πιο αναπτυγμένες τεχνολογικά και πολιτικά κοινωνίες.

Ο θεσμικός ανταγωνισμός έχει αναμφισβήτητα περιορισθεί με τον εκσυγχρονισμό των συνταγμάτων και της νομοθεσίας ώστε ιδιότητες όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η καταγωγή, η εθνικότητα, να μην στέκονται εμπόδιο στην ίση μεταχείριση των πολιτών. Η υποχώρηση όμως του θεσμικού ρατσισμού δεν συνεπάγεται την εξάλειψη του από τις κοινωνίες. Η προκατάληψη, η κοινωνική διάκριση υπάρχουν και λειτουργούν άτυπα.

Υπάρχουν όχι μόνο ως "απαραίτητα" στοιχεία της κοινωνικής δομής και της οικονομίας - για τη διατήρηση π.χ. του status quo - αλλά αποτελούν χρήσιμα στοιχεία της πολιτισμικής κληρονομιάς μιας ομάδας (λαού, χώρας, περιοχής) που καταφέρνουν να επιβιώσουν μέσω των γλωσσικών και πολιτισμικών πρακτικών από γενιά σε γενιά.

Το άτομο κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης του έρχεται σε επαφή με αυτά τα στοιχεία και ιδιαίτερα στην αλληλεπίδρασή του στα πλαίσια της οικογένειας του σχολείου, των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

Από τη σκοπιά του υποκειμένου, τα στερεότυπα, η προκατάληψη και η κοινωνική διάκριση εξυπηρετούν κάποιες ανάγκες π.χ. την ανάγκη για ιεραρχική θέση, την ανάγκη για τιμωρία του "ενόχου", ύστερα από μια δυσάρεστη εμπειρία. (Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 117 - 118).

Οι τσιγγάνοι σ' όλο τον κόσμο έχουν βιώσει έντονα στο παρελθόν και βιώνουν καθημερινά την προκατάληψη των κυρίαρχων ομάδων στις χώρες που ζουν. Την βιώνουν στην οικονομική, πολιτική, κοινωνική, εκπαιδευτική ζωή. Οι προκαταλήψεις, τα στερεότυπα, η ξενοφοβία, ο ρατσισμός, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής ζωής ενάντια στους Τσιγγάνους. Η επικρατούσα άποψη της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας θεωρεί ξένο - και επομένως καταδιώκεται - καθετί διαφορετικό προς το "γνώριμο" και αποδεκτό προς αυτήν εθελουφλώντας πολλές φορές στο προφανές (π.χ. οι Τσιγγάνοι είναι έλληνες πολίτες) και στην περίπτωση αποδοχής ορισμένων ομάδων γίνεται στα πλαίσια μιας αφομοιωτικής προσπάθειας στον κυρίαρχο τρόπο ζωής με την επίσημη σφραγίδα του κράτους π.χ. στην εκπαίδευση. (Γεώργιος Π.Μάρκου, Προσεγγίσεις της Πολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική εκπαίδευση - Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών, Αθήνα 1996, Εισαγωγή)

Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας ερχόμαστε σ' επαφή, συναναστρεφόμαστε με ανθρώπους που είναι διαφορετικοί ως προς μια κοινωνική ομάδα. Ένας τσιγγάνος σε μια τάξη ελληνικού σχολείου, ένας ανάπηρος, ένας νοητικά καθυστερημένος κλπ.

Υπάρχει και μια άλλη κατηγορία διαφορετικών ανθρώπων π.χ. ένας εξτρεμιστής σε μια ομάδα μετριοπαθών. Η διαφορά αυτή δεν μοιάζει με τις προηγούμενες γιατί είναι απόρροια μιας συνειδητής άρνησης των αξιών μιας ομάδας. Ένας Τσιγγάνος, ένας ανάπηρος είναι διαφορά που δεν ελέγχεται. Ένας σεμνότυφος, ένας μη πολιτικά συμμορφούμενος με τη θέληση των πολλών είναι αποτέλεσμα επιλογής. Γι' αυτή τη διαφοροποίηση οι Κοινωνιολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο κοινωνική παρέκκλιση (DEVIANCE).

Θα επιχειρήσουμε να διευκρινίσουμε τον όρο κοινωνική παρέκκλιση.

Κάθε κοινωνία και κοινωνική ομάδα ορίζεται από κανόνες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και οποιαδήποτε εκδήλωση των ατόμων. Το πρόσωπο που αγνοεί και παραβαίνει αυτούς τους κανόνες με τη θέληση του ή όχι θεωρείται παρεκκλίνον.

Κοινωνική παρέκκλιση είναι η συμπεριφορά που παραβιάζει ένα δεδομένο κοινωνικό κανόνα (Αθ. Παπαδημητρίου, Θεωρίες κοινωνικής παρέκκλισης, Πάτρα 1979, σ. 7).

Η έννοια παρέκκλιση εμπεριέχει την άρνηση ή την ανικανότητα ενός ατόμου ν' ακολουθήσει "ηθικούς" κανόνες, κώδικες συμπεριφοράς που τηρούνται σε μια κοινωνία. Συνεπάγεται ότι δεν αποτελεί αυτή καθ' αυτή η πράξη παρέκκλιση. Ότι χαρακτηρίζεται ως παρέκκλιση είναι αποτέλεσμα των αξιών που επικρατούν σε μια κοινωνία και που καθορίζουν μια ενέργεια ως "σωστή" ή λανθασμένη.

Συμπερασματικά ... " μπορούμε να ορίσουμε ως κοινωνική παρέκκλιση τη συμπεριφορά που παραβιάζει θεσμοθετημένες προσδοκίες, δηλαδή προσδοκίες που είναι κοινά αναγνωρισμένες σαν θεσμικές μέσα σ' ένα κοινωνικό σύστημα (Αθ. Παπαδημητρίου, Θεωρίες κοινωνικής παρέκκλισης, Πάτρα, 1979, σελ. 8).

Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα έχουν ιθαγένεια ελληνική, υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις, έχουν δικαίωμα ψήφου. Είναι ισότιμοι πολίτες του Ελληνικού κράτους. Αποτελούν ωστόσο μια μειονοτική ομάδα με τις δικές της πολιτιστικές αξίες, κώδικες συμπεριφοράς και κανόνες που ορίζουν τον τρόπο ζωής τους. Ο τρόπος με τον οποίο ζουν και συμπεριφέρονται διαφοροποιείται από αυτόν της πλειοψηφίας της κυρίαρχης ομάδας. Η διαφοροποίηση αυτή θεωρείται συνώνυμο της παρέκκλισης που προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε προηγουμένως. Αποτέλεσμα είναι οι τσιγγάνοι να είναι αποδέκτες ρατσιστικής αντιμετώπισης από αυτούς που ακολουθούν τις επικρατούσες κοινωνικές επιταγές σύμφωνες με την κυρίαρχη ομάδα.

10.2 Κοινωνική διάκριση - Συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζεται.

Η διαφορετικότητα των τσιγγάνων όπως προαναφέρθηκε οδηγεί σε μια ρατσιστική αντιμετώπιση των τσιγγάνων. Είναι ανάγκη να παρουσιάσουμε ξεχωριστά τις καταστάσεις.

Κοινωνική διαστρωμάτωση και ρατσισμός

Σε κοινωνίες του παρελθόντος αλλά και σε σύγχρονες υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό status και στην εθνική, θρησκευτική, γλωσσική, φυλετική ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο.

Άτομα που διαφοροποιούνται ως προς το φύλο, τη φυλή, τη θρησκεία, το έθνος έχουν λίγες πιθανότητες να διεκδικήσουν χωρίς αντιστάσεις μια θέση στις υψηλότερες κοινωνικές βαθμίδες.

Σε μια κοινωνία που η θέση στην κοινωνική ιεραρχία συνδέεται με κάποιες ιδιότητες του ατόμου, όταν άτομα με διαφορετικές ιδιότητες διεκδικούν κάποια θέση - ειδικά στην περίπτωση που διαφοροποιείται το ισοζύγιο του status υπέρ μιας ασθενέστερης ομάδας που αποκτά τα απαραίτητα κριτήρια (εκπαίδευση, τεχνογνωσία οικονομική άνεση) μπορεί να εκδηλωθεί ανοιχτός ρατσισμός. (Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996, σελ. 56, 57).

Ρατσισμός υπό συνθήκες κρίσης

Σε περιόδους οικονομικής κρίσης η εμφάνιση ρατσισμού γίνεται εντονότερη. Υπάρχουν εποχές που οι διαθέσιμες θέσεις απασχόλησης είναι πολύ περιορισμένες. Ο ανταγωνισμός για την κατάληψή τους μετατρέπεται σε αγώνα κοινωνικής επιβίωσης. Σ' ένα τέτοιο κλίμα τα άτομα που ανήκουν στην κοινωνική κατηγορία με

καθιερωμένο υψηλότερο status (π.χ. λευκοί, αυτόχθονες) δημιουργείται η αίσθηση ότι η ξένη ομάδα ευνοείται από το σύστημα απασχόλησης, ότι η ομάδα αυτή τους "κλέβει" τη δουλειά. Η ξένη ομάδα γίνεται αποδέκτης όλων των δυσμενών καταστάσεων που παρουσιάζονται και βιώνουν έντονα επιθετική συμπεριφορά. Η επιθετικότητα αυτή ορίζεται με δύο παραμέτρους. Απλή διάκριση και βίαιη εγκληματική συμπεριφορά (π.χ. καταστροφή εγκαταστάσεων διαμονής τσιγγάνων.)

Κοινωνική χαλάρωση και ρατσισμός

Μια άλλη περίπτωση που η "ξένη ομάδα" γίνεται αποδέκτης επιθετικών μηνυμάτων και συμπεριφορών είναι κάτω από συνθήκες γενικότερης κοινωνικής χαλάρωσης ή σε μεταβατικές περιόδους που συνοδεύονται από αύξηση της εγκληματικότητας. Τα άτομα της ξένης ομάδας θεωρούνται υπεύθυνα για τις εγκληματικές πράξεις που παρουσιάζονται ενώ η ευθύνη βαραίνει συγκεκριμένα άτομα που ίσως ανήκουν σε διαφορετική ομάδα (τσιγγάνοι αλβανοί) στις περιγραφές και ερμηνείες των πράξεων η ευθύνη αποδίδεται συλλογικά σ' όλη την ομάδα. (Αθανάσιος Ε. Γκοτοβος, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 60,61).

10.3 Εκπαιδευτικό Σύστημα και κοινωνικές διακρίσεις

Η σχέση μεταξύ εκπαιδευτικού συστήματος και κοινωνικής διάκρισης μπορεί να είναι διπλή : 1. Το εκπαιδευτικό σύστημα μπορεί να ευνοεί τη διάκριση μέσω της επιλεκτικής του λειτουργίας 2. μέσω της ιδεολογίας του, της επίσημης (αναλυτικά προγράμματα, εγχειρίδια) ή της ανεπίσημης (οργάνωση τάξεων καθισμάτων, εγγραφές μαθητών).

Στην εκπαίδευση όπως και σε άλλους τομείς που ο ρατσισμός είναι ενεργός οι κοινωνικές διακρίσεις μπορεί να είναι θεσμικά κατοχυρωμένες (θεσμικός ρατσισμός) ή άτυπες (πολιτισμικός ρατσισμός). Ο όρος πολιτισμικός ρατσισμός που χρησιμοποιείται εδώ δεν έχει την ίδια σημασία με τον όρο *Kulturalissismus* όπως χρησιμοποιείται σε διάφορα κείμενα. Ο όρος *Kulturalissismus* παραπέμπει στην αξιολόγηση πολιτισμών και στην παραδοχή της ανωτερότητας ενός πολιτισμού απέναντι στους υπόλοιπους. Ο όρος πολιτισμικός ρατσισμός παραπέμπει σε διακρίσεις που γίνονται στην καθημερινή ζωή και που χωρίς να είναι θεσμικά έγκυρες υπάρχουν ως γνωρίσματα της πολιτισμικής παράδοσης μιας κοινότητας, κοινωνίας, ή κοινωνικής ομάδας (ρατσιστική νοοτροπία ήθη και έθιμα) (Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 64).

Με αυτή τη διάκριση μπορεί να εντοπισθεί ο ρατσισμός ακόμη και αν θεσμικά δεν φαίνεται. Η παρουσία ρατσιστικών στοιχείων παρά τη μη ύπαρξη ρατσιστικού θεσμικού πλαισίου είναι πιθανή. Παρακάτω θα παρατεθούν οι λόγοι που το δικαιολογούν.

- I. Οι επίσημες εκπαιδευτικές ρυθμίσεις δεν είναι δυνατόν να καλύψουν όλες τις λεπτομέρειες της εκπαιδευτικής διαδικασίας με αποτέλεσμα να καλύπτονται τα κενά από εκπαιδευτικούς, γονείς, μαθητές. Αυτοί είναι φορείς στερεοτύπων, προκαταλήψεων και διακρίσεων που εκδηλώνονται μέσα στην εκπαίδευση. Ο συχνά εμφανιζόμενος ρατσισμός είναι αυτός των μαθητών, ιδιαίτερα όταν συνδέεται με τη συγκρότηση ομάδων συνομηλίκων όπου σ' αυτές διεκδικείται και διατηρείται το status.
- II. Η πραγματικότητα όπως εκδηλώνεται καθημερινά αποδεικνύει ότι η εκπαιδευτική καθημερινά αποδεικνύει ότι η εκπαιδευτική διαδικασία

μπορεί να αποκλίνει από το "ίνδαλμα" με βάση τις θεσμικές ρυθμίσεις. Αυτό ισχύει όταν στον εκπαιδευτικό σύστημα οι μηχανισμοί εποπτείας και λειτουργίας του δεν υφίστανται προκειμένου να ελέγχεται το πραγματικό σε σχέση με το αναμενόμενο. Όταν στο εκπαιδευτικό σύστημα υπάρχει απόκλιση από τους αρχικούς στόχους και σκοπούς, ρατσιστικές πρακτικές είναι εύκολο να εμφανισθούν. (Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, Γ.Γ.Λ.Ε. Αθήνα 1996, σ. 65).

Μια γνωστή μορφή θεσμικού ρατσισμού - που στο μεγαλύτερο βαθμό ανήκει στο παρελθόν - είναι ο επίσημος αποκλεισμός ομάδων από την εκπαίδευση (π.χ. μαύροι, γυναίκες, αλλόθρησκοι).

Ο θεσμικός εκπαιδευτικός ρατσισμός μπορεί να εμφανισθεί σε επίπεδο υποδομής, οργάνωσης και διοίκησης του σχολείου, αναλυτικών προγραμμάτων, σχολικών εγχειριδίων, στην εκπαίδευση εκπαιδευτικών και στην τοποθέτησή τους σε σχολεία και στις εκπαιδευτικές πρακτικές.

Όταν τα υλικά μέσα που προσφέρονται σε συγκεκριμένο μαθητικό πληθυσμό κάποιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (π.χ. τσιγγάνος) είναι υποβαθμισμένα (ανύπαρκτα σχολικά κτήρια, ή κατεστραμμένα, ανύπαρκτη υποδομή για την υποστήριξη της διδασκαλίας) τότε μπορούμε να μιλάμε για θεσμικό ρατσισμό.

Όταν επιχειρείται η περιθωριοποίηση και αποκλεισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας που ανήκει σε μειονότητα μέσω διοικητικών ρυθμίσεων έχουμε κοινωνική διάκριση σε επίπεδο οργάνωσης και διοίκησης. Σε μια πολυπολιτισμική κοινότητα, όταν δημιουργούνται δύο σχολεία : ένα για τους μαθητές της μειονότητας και ένα για τους υπόλοιπους, εμποδίζεται η αλληλοεπίδραση μεταξύ των ομάδων αυτών και τοποθετείται η πρώτη στο περιθώριο, κάτω από τη σφραγίδα της διοίκησης. Στη περίπτωση αυτή δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι εκδηλώνεται φανερός

ρατσισμός. Δεν γίνονται όμως προσπάθειες μέσω της διοίκησης για απόκρουση του μέσω αλληλεπιδράσεων.

Σε επίπεδο αναλυτικών προγραμμάτων σπάνια παρατηρείται ανοιχτός ρατσισμός. Την έκδηλη δηλαδή επιδίωξη ρατσιστικών στόχων ή την επιλογή ρατσιστικών εκδοχών για την περιγραφή κοινωνικών φαινομένων. Αυτό που παρατηρείται στα αναλυτικά προγράμματα - κυρίως του παρελθόντος - είναι ο εθνοκεντρισμός. Έμφαση δηλαδή, φανερή ή συγκαλυμμένη στον εθνικό χαρακτήρα μέσα στην εκπαιδευτική πρακτική. Μια μορφή εθνοκεντρισμού στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι η μη εκπροσώπηση τους στα αναλυτικά προγράμματα.

Τα εγχειρίδια και το διδακτικό υλικό είναι πομποί μηνυμάτων και πολύ περισσότερο, ασκούν επιρροή π.χ. από τα αναλυτικά προγράμματα. Οι προκαταλήψεις ή κοινωνική διάκριση αποτελούν χαρακτηριστικά που εύκολα μπορούν να αναπαραχθούν μέσα από μαθήματα. Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί με θέμα τον εθνοκεντρισμό εγχειριδίων και ιδιαίτερα την παρουσίαση του "εθνικού άλλου" διαπιστώνεται μια στερεοτυπική παρουσίαση. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δίνεται σε μαθήματα όπως Γεωγραφία, Ιστορία όπου είναι εύκολο να αναπαραχθεί ο εθνοκεντρισμός. Ο εθνοκεντρισμός αυτός, όπως μεταφέρεται μέσω των εγχειριδίων έχει την επίσημη σφραγίδα της εξουσίας.

Οι οργανισμοί που είναι υπεύθυνοι για την εκπαίδευση και την κατάρτιση εκπαιδευτικών μπορεί να είναι επιφορτισμένοι με την καλλιέργεια προκαταλήψεων και στερεοτύπων. Αυτό συμβαίνει συνήθως για δύο λόγους, α) όταν το προσωπικό και τα προγράμματα δεν ανταποκρίνονται σε σύγχρονα κριτήρια και προδιαγραφές, β) όταν η δυνατότητα θεσμικού ελέγχου ή αλλαγής είναι περιορισμένη (πχ σε ΑΕΙ και ΤΕΙ με εκτεταμένη αυτονομία). Οι χώροι κατάρτισης είναι μεγάλης σημασίας για την

καλλιέργεια εκπαιδευτικών όπου θα απουσιάζουν τα ρατσιστικά στοιχεία γιατί η εκπαίδευση αποτελεί χώρο όπου διαμορφώνονται προσωπικότητες και ιδεολογίες.

Μια άλλη παράμετρος που ανήκει στο θεσμικό ρατσισμό είναι η τοποθέτηση εκπαιδευτικών στις περιοχές που θεωρούνται δύσκολες : κοντά σε οικισμό Τσιγγάνων, απομακρυσμένα νησιά, παραμεθόριες περιοχές με μουσουλμανικές μειονότητες. Η διοίκηση σ' αυτές τις περιπτώσεις αντιμετωπίζει την άρνηση εκπαιδευτικών να προτιμήσουν αυτούς τους χώρους. Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται με την αποστολή νέων, πρωτοδιοριζόμενων εκπαιδευτικών ή εκπαιδευτικών με περιορισμένα προσόντα χωρίς να ελέγχεται η καταλληλότητά τους για την εκπαίδευση μιας ομάδας με πολλαπλές ιδιαιτερότητες. Στο βαθμό που οι κινήσεις αυτές καλύπτονται θεσμικά, τότε έχουμε μια θεσμικά προστατευόμενη κοινωνική διάκριση μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Κατά την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πρακτικής είναι δυνατόν να παρουσιασθούν στοιχεία, κοινωνικού ρατσισμού, συστηματική αγνόηση, συστηματική παρενόχληση μαθητών, μη συγκεκριμένη κοινωνική ταυτότητα από εκπαιδευτικούς και μαθητές. Μπορεί ένας εκπαιδευτικός να αγνοεί συστηματικά ένα μαθητή που ανήκει σε μια ανεπιθύμητη γι' αυτόν ομάδα (π.χ. τσιγγάνος) παρά τις προσπάθειες που αυτός μπορεί να καταβάλει για συμμετοχή. Μπορεί επίσης ο εκπαιδευτικός ν' αποδίδει όλες τις αρνητικές ενέργειες στο μαθητή, προερχόμενο από αυτήν την ομάδα, θεωρώντας τον ύποπτο για ότι συμβαίνει, αξιολογώντας αρνητικά, δημόσια τις ικανότητές του, σχολιάζοντας τις συνήθειές του.

Αναφερθήκαμε στο θεσμικό ρατσισμό. Θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε παρακάτω τις άτυπες μορφές διάκρισης που ορισμένες διαφοροποιούνται ρητά από τις θεσμικές ρυθμίσεις. Άλλες όμως ανήκουν σε μια ουδέτερη περιοχή,- πρόκειται για πρακτικές που ούτε απαγορεύονται ρητά ούτε

επιτρέπονται. Διδακτικές πρακτικές που συνιστούν άτυπη κοινωνική διάκριση επικεντρώνονται κυρίως στην παροχή ευκαιριών και στην αξιολόγηση της επίδοσης.

Είναι αναφαίρετο δικαίωμα κάθε μαθητή η δυνατότητα ν' αποδείξει τα προσόντα του. Ο δάσκαλος οφείλει να διαχειρίζεται την πρακτική αυτή με δίκαιο τρόπο. Αν ο εκπαιδευτικός παρασύρεται από τις προκαταλήψεις του ενάντια π.χ. σ' ένα τσιγγανόπουλο που ανήκει στη ομάδα που αυτός δεν συμπαθεί, αυτομάτως το παιδί χάνει το εργαλείο του ανταγωνισμού : τη δυνατότητα της διαμόρφωσης της αξίας του ως μαθητή μέσω της δημοσιοποίησης των προσόντων του.

Η αξιολόγηση είναι ένα εργαλείο που κάθε εκπαιδευτικός οφείλει να χειρίζεται αντικειμενικός, τοποθετώντας τις προσωπικές πεποιθήσεις στο περιθώριο. Η κοινωνική καταγωγή, το φύλο, η θρησκεία, τα φυσικά χαρακτηριστικά, οι πολιτικές πεποιθήσεις δεν πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν στην αξιολόγηση του μαθητή. Όταν ο εκπαιδευτικός άμεσα ή έμμεσα επηρεάζεται από τις ιδιότητες αυτές κάποιου μαθητή, έχουμε μια καθαρή περίπτωση κοινωνικής διάκρισης (Αθανάσιος Ε. Γκίτοβος, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 66-75).

Η αντιμετώπιση της κοινωνικής διάκρισης δεν είναι εύκολη υπόθεση γιατί απαιτείται παρέμβαση στη συμπεριφορά του ατόμου. Ειδικά όταν επιχειρείται να αντιμετωπισθεί σε θεσμικά περιβάλλοντα π.χ. σχολείο, σύστημα απασχόλησης, πολιτική αυτό σίγουρα δεν επιτυγχάνεται χωρίς αντιστάσεις είτε επειδή "συμφέρει" (καθήλωση του status) είτε επειδή κοινωνικά "επιβάλλεται" (τοποθέτηση του φορέα της στον κορμό του κοινωνικού σώματος), είτε επειδή "βολεύει" (αίσθημα υπεροχής). Η θεσμική παρέμβαση για την απόκρουση της κοινωνικής διάκρισης είναι απαραίτητη απαιτείται όμως ύπαρξη πολιτικού προγράμματος. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό για την απόκρουση της κοινωνικής διάκρισης για δύο λόγους : i) οι αντιρατσιστικοί κανόνες παραβιάζονται ii) δεν μπορούν να καλύψουν όλες τις εκδηλώσεις της

κοινωνικής ζωής. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία στην αντιμετώπιση της κοινωνικής διάκρισης είναι η αντικατάσταση της σιωπής και της ανοχής, όταν δίπλα μας εκδηλώνεται ρατσισμός από την παρέμβαση και τον έλεγχο. Η αντίσταση στο ρατσισμό δεν είναι υπόθεση μόνο του κράτους αλλά και του κάθε πολίτη που δεν πρέπει να αρκείται να μην εκδηλώνει ρατσισμό αλλά να ενοχλείται όταν οι άλλοι εκδηλώνουν. Η ίδια η παρέμβαση φαίνεται ίσως "κουραστικό" στον πολίτη και προτιμά το επιχείρημα της "ουδετερότητας" και της "μη - παρέμβασης" . Με πολίτες που θέλουν βραχυπρόθεσμα την ησυχία τους και δεν έχουν την τόλμη της παρέμβασης δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε για ανθρωπισμό ούτε για δημοκρατία (Αθανάσιος Ε. Γκότοβος, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996, σελ. 119).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙ

11. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΣΙΓΓΑΝΟΙ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ.

Μελετώντας κανείς τα χαρακτηριστικά και την ιστορία των τσιγγάνων, γίνεται αμέσως κατανοητό ότι πρόκειται για μια κλειστή κοινωνία με πολλές ιδιαιτερότητες που όμως διαφοροποιείται κατά πολύ από τις ελληνικές κλειστές κοινωνίες. Οι μεγαλύτερες διαφορές που διαπιστώνονται είναι στον τρόπο σκέψης των τσιγγάνων και στο βαθμό της τάσης διαφύλαξης της ενότητας και των παραδόσεων. Αυτό κάνει σαφές τη δυσκολία προσέγγισης του Κοινωνικού Λειτουργού και του Κοινωνικού Επιστήμονα γενικότερα.

Κρίνεται αναγκαία μια ολοκληρωμένη οργανωμένη διεπιστημονική προσέγγιση, το σχεδιασμό της οποίας πρέπει ν' αναλάβει όλη η ομάδα. Ένας Κοινωνικός Λειτουργός πρέπει να δράσει συνολικά προκειμένου να υπάρξουν θετικά αποτελέσματα.

Η προσέγγιση σε μια κοινότητα Τσιγγάνων χρειάζεται τη συμμετοχή διεπιστημονικής ομάδας που θα περιλαμβάνει : ιστορικό, κοινωνιολόγο, ψυχολόγο, κοινωνικό λειτουργό, δικηγόρο, εκπαιδευτικό καθώς και οποιονδήποτε άλλο κρίνεται απαραίτητος τη συγκεκριμένη στιγμή. Πρωταρχικό βήμα είναι ο κοινωνικός Σχεδιασμός που θα οδηγήσει στην ορθότερη μελέτη και κατανόηση α) της φύσης της κοινωνικής ομάδας στην οποία απευθυνόμαστε β) της θεσμικής οργάνωσης δηλαδή ποιοι θεσμοί πρέπει να χρησιμοποιηθούν γ) της κατανομής του κοινωνικού προϊόντος, πως δηλαδή πρέπει να κατανεμηθούν τα μερίδια (και το κόστος του

κοινωνικού προϊόντος ανάμεσα στα μέλη, τις ομάδες και τις περιφέρειες). (Δ. Ιατρίδης 1986, σελ. 157).

Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ακολουθηθούν όλες οι ουσιαστικές και τυπικές διαδικασίες α) διατύπωση του σχεδίου και έγκριση β) Προγραμματισμός των πόρων μακροπρόθεσμα γ) επίβλεψη, υλοποίηση και ενδεχόμενη τροποποίηση δ) αξιολόγηση ε) ανατροφοδότηση. Και όλες αυτές οι ενέργειες πρέπει να βασίζονται σε χρονοδιάγραμμα. (Δ. Ιατρίδης 1986, σελ. 175).

Όσα καταγράφει ο κ. Δ. Ιατρίδης μεταφέροντας τα σ' ένα σχέδιο παρέμβασης και προσέγγισης σε μια τσιγγάνικη κοινότητα μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής :

- Συγκρότηση της διεπιστημονικής ομάδας, οργάνωση του σχεδίου ανάλογα με τους στόχους που πρέπει να επιτευχθούν για την ομάδα των τσιγγάνων.
- Προγραμματισμός του προϋπολογισμού και αναζήτηση κονδυλίων από το κράτος και πόρους από διάφορους άλλους φορείς.
- Πραγματοποίηση έρευνας στη συγκεκριμένη ομάδα των τσιγγάνων που θα έχει ως στόχο την αναζήτηση των αναγκών προκειμένου να επιτευχθούν θεμιτά αποτελέσματα. Αν κριθεί αναγκαίο πραγματοποιείται αλλαγή του αρχικού σχεδίου ανάλογα με τα νέα στοιχεία που παρουσιάζονται.

Μεγάλη βαρύτητα πρέπει να δοθεί στις απόψεις του Κοινωνικού Λειτουργού και των άλλων επιστημόνων που έρχονται σε επαφή με τη συγκεκριμένη ομάδα των τσιγγάνων οι οποίοι μπορούν να παρουσιάσουν τα προβλήματα, τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της ομάδας, ώστε οποιοδήποτε σχέδιο να είναι προσαρμοσμένο σε αυτά.

Αναγκαίο είναι, επίσης η συνεργασία με όλους τους φορείς της ευρύτερης Κοινότητας (Τοπική Αυτοδιοίκηση, Ν.Ε.Λ.Ε. , Κέντρο Υγείας, Αστυνομία κλπ.) που μπορούν να συμβάλλουν στην εφαρμογή του Σχεδίου.

Πρωταρχικής σημασίας είναι η συνεχής επιβεβαίωση ότι τα προγράμματα που απευθύνονται στο συγκεκριμένο πληθυσμό εκφράζουν πραγματικά τις δικές τους ανάγκες.

Για την επιτυχία του σχεδίου παρέμβασης, πρέπει να ασκείται εποπτεία και να γίνεται συνεχής αξιολόγηση των αποτελεσμάτων και του χρόνου. Οι τακτικές που οδηγούν σε μη θεμιτά αποτελέσματα πρέπει να αναγνωρίζονται και να αλλάζονται.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός μπορεί να εφαρμόσει όλες τις μεθόδους Κοινωνικής εργασίας. Εφαρμόζοντας την Κοινωνική Εργασία με Άτομο σκοπό πρέπει να έχει τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των ατόμων της μειονότητας.

Στόχοι της προσπάθειας αυτής θα είναι οι εξής :

- α) Επαφή και επίτευξη κλίματος συμπάθειας και εμπιστοσύνης με τα άτομα της μειονότητας.
- β) εξατομίκευση αντιμετώπιση αυτών
- γ) ενίσχυση των ατόμων για την έκφραση των πραγματικών προβλημάτων που βιώνουν. Προϋπόθεση αποτελεί να εκφράζονται τα προβλήματα χωρίς φόβο ή δυσπιστία για το έργο του Κοινωνικού Λειτουργού και του ρόλου του γενικότερα,
- δ) συμβουλευτική βοήθεια για τη βελτίωση των καθημερινών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Τέτοια προβλήματα μπορεί ν' αφορούν τη βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων, τις συγκρούσεις που πιθανόν βιώνουν και γενικότερα όλα τα προβλήματα που μπορούν να συναντήσουν στην καθημερινή ζωή,
- ε) συμβολή και βοήθεια στα άτομα της κοινότητας σε διάφορα θέματα (οικονομικά, διοικητικά, εργασιακά).

Όπου κρίνεται απαραίτητο πρέπει να γίνονται παραπομπές σε φορείς και οργανώσεις. (Perlman H. Chicago σελ. 19-63).

Ο Κοινωνικός Λειτουργός έχει τη δυνατότητα να εφαρμόσει στην κοινότητα και κοινωνική εργασία με ομάδες. Μπορεί να συγκροτήσει ομάδες α) κοινωνικού ενδιαφέροντος β) ενημέρωσης για διάφορα θέματα που αφορούν ή ενδιαφέρουν τους τσιγγάνους (ιατρικά, μορφωτικά, κοινωνικά) γ) επιμόρφωσης ατόμων εθελοντών που θα ήταν διατεθειμένοι και θα μπορούσαν να βοηθήσουν σε ζητήματα τσιγγάνων (Καστορίδου Παπαδοπούλου Χ. Αθήνα 1993, σελ. 49 - 58).

Στην κοινότητα ο Κοινωνικός Λειτουργός μπορεί να επιτελέσει πολύπλευρο έργο. Μπορεί να εφαρμόσει την Κοινωνική εργασία με Κοινότητα. Βοηθώντας τους ανθρώπους να συνειδητοποιήσουν τα προβλήματα τους και ν' αγωνισθούν γι' αυτά. Μέσα από την Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα επιτυγχάνονται δύο στόχοι :

- A) βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των τσιγγάνων της Κοινότητας
- B) ενεργοποιούνται οι ίδιοι για να διεκδικήσουν αυτά που καθίστανται γι' αυτούς αναγκαία και δικαιούνται.

Στο Βιβλίο του "Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα, Θεωρία Πράξη Προβληματισμοί" , ο Α. Ζωγράφου παραθέτει έναν ορισμό του Ross για την Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα όπου φαίνεται ξεκάθαρα ο στόχος που επιτυγχάνεται μέσα από αυτή. Είναι μια "διαδικασία στην οποία μια κοινότητα εξακριβώνει τις ανάγκες και τους στόχους της, τους ταξινομεί και τους ιεραρχεί, αναπτύσσει εμπιστοσύνη και τη θέληση να ενεργοποιήσει τις εσωτερικές και εξωτερικές πηγές για την ικανοποίηση των αναγκών, να ενεργοποιήσει δηλαδή σ' αυτήν την κατεύθυνση και με αυτόν τον τρόπο να καλλιεργήσει το πνεύμα της συνεργασίας και της αλληλεγγύης για την επίτευξη των στόχων αυτών". (Ζωγράφου Α, 1992 σελ. 50).

Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό η Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα συμβάλλει την ενεργοποίηση της πληθυσμιακής ομάδας των τσιγγάνων με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Η έλλειψη κρατικής μέριμνας για τις συνθήκες διαβίωσης τους επιβάλλει αφενός την ενεργοποίηση "τη χειραφέτηση" (Ζωγράφου Α. 1992, σελ. 55) των ιδίων των ατόμων, τη συνειδητοποίηση των προβλημάτων τους - όπου αυτό είναι δυνατόν- για την αντιμετώπιση τους, και αφετέρου τη συνεργασία με πολλούς φορείς που έχουν άμεση σχέση με τους τσιγγάνους ή τον οικισμό.

Η ύπαρξη Κοινωνικού Λειτουργού σε μια κοινότητα για την εφαρμογή της Κοινωνικής Εργασίας με Κοινότητα είναι απαραίτητη. Είναι η καλύτερη μέθοδος για να πετύχουμε : α) πρόληψη της ατομικής και κοινωνικής παθολογίας β) την αποφυγή περιθωριοποίησης και αποξένωσης της τσιγγάνικης μειονότητας γ) την εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ τσιγγάνων και μη τσιγγάνων δ) τη χειραφέτηση του πληθυσμού της κοινότητας των τσιγγάνων και την κατανόηση ότι η ύπαρξη των προγραμμάτων και των κοινωνικών υπηρεσιών είναι η κάλυψη των αναγκών τους, την προώθηση της ευημερίας, τη βελτίωση της ποιότητας ζωής τους και την επίλυση ατομικών και κοινωνικών προβλημάτων (Ζωγράφου Α. 1992, σελ. 50 - 55).

Είναι απαραίτατο δικαίωμα όλων να αναζητούν στήριξη, συμβουλευτική και οποιαδήποτε βοήθεια, όχι μόνο, για να αντιμετωπίσουν μια κρίση αλλά και για να την προλάβουν. Δεν πρέπει να καταφθάνουν στις κοινωνικές υπηρεσίες και σε οποιονδήποτε άλλο φορέα μόνο όταν τα άτομα έχουν περιέλθει σε κατάσταση ανικανότητας ή αδυναμίας.

Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού μπορεί να συμβάλλει στην αποφυγή της κατάστασης αυτής, να λειτουργήσει δηλαδή υπέρ της πρόληψης και όχι της καταστολής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΙΙ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Συμπεράσματα

Η βιβλιογραφική μελέτη που πραγματοποιήσαμε μας έδωσε τη δυνατότητα να διεξάγουμε κάποια συμπεράσματα. Αυτά είναι τα εξής :

Καταγωγή

Σχετικά με το θέμα της καταγωγής των Τσιγγάνων, οι περισσότεροι ερευνητές που ασχολήθηκαν με αυτή την πληθυσμιακή ομάδα θεωρούν ότι προέρχονται κυρίως από την Ινδία ή την Αίγυπτο. Το πρόβλημα της καταγωγής απασχόλησε σημαντικά τόσο τους έλληνες ειδικούς όσο και τους ξένους μελετητές και τα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ποικίλα. Δεν είναι αρκετά ξεκάθαρο αν η καταγωγή των Τσιγγάνων είναι ινδική ή αιγυπτιακή επειδή και οι δύο θεωρίες είναι τεκμηριωμένες.

Ο κάθε ερευνητής υποστηρίζει την μια ή την άλλη θεωρία ύστερα από πολύχρονη μελέτη και έρευνα, με βάση στοιχεία όπως για παράδειγμα η γλώσσα και αρκετές φορές προσωπική επαφή και εμπειρία με αντιπροσωπευτικές ομάδες Τσιγγάνων.

Στην Ελλάδα την Αιγυπτιακή καταγωγή πρώτος υποστήριξε ο Μπίρης, θεωρώντας ότι το "Γύφτος" προέρχεται από το "Αιγύπτιος" και ακολούθησαν και πολλοί άλλοι ερευνητές.

Οι γλωσσολόγοι όμως έρχονται τον 18^ο αιώνα να απορρίψουν τον μύθο περί αιγυπτιακής καταγωγής προβάλλοντας, ύστερα από μελέτες των διαλέκτων που χρησιμοποιούν οι Τσιγγάνοι στις μεταξύ τους συνδιαλλαγές, ως τόπο καταγωγής, την

Ινδία. Η Ινδία είναι η χώρα καταγωγής των Τσιγγάνων εξαιτίας της σχέσης που αποκαλύφθηκε μεταξύ της γλώσσας των Ρομ με τις ινδικές διαλέκτους. Η Ρομανί όπως απέδειξαν τα γλωσσολογικά τεκμήρια βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με σύγχρονα ινδικά και τα σανσκριτικά.

Παρά το γεγονός ότι οι απόψεις περί καταγωγής των Τσιγγάνων διχάζονται αυτή που φαίνεται να κυριαρχεί περισσότερο μεταξύ των μελετητών είναι η θεωρία της Ινδικής καταγωγής ενώ παράλληλα σχεδόν όλοι υποστηρίζουν ότι οι πρόγονοι των Ρομ ξεκίνησαν τις πρώτες μεταναστεύσεις τους προς την Ευρώπη τον ένατο ή δέκατο μ.Χ. αιώνα.

Η πορεία που ακολούθησαν είναι ενδεικτική των σκληρών διώξεων και του ρατσισμού που αντιμετώπισαν. Στο Βυζάντιο τους συναντάμε τον 11^ο αι. ενώ στα Βαλκάνια περνούν τον 14^ο και 15^ο αι. Επιπλέον τον 14^ο αι. έφτασαν και στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα εμφανίζονται στην Κρήτη, τη Μεθώνη, το Ναύπλιο, την Κέρκυρα και την Πελοπόννησο.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι λόγω έλλειψης μαρτυριών δεν είναι δυνατόν να παρακολουθήσουμε με πληρότητα το χάρτη των διαδρομών που χάραξαν οι Τσιγγάνοι από τα τέλη του ένατου αιώνα έως τις μέρες μας παρά μόνο αποσπασματική μπορεί να είναι η ενημέρωσή μας.

Είναι ανύπαρκτες λοιπόν οι απαραίτητες πηγές που θα μας οδηγούσαν σε ορθά συμπεράσματα σχετικά με τις ρίζες της Φυλής των Ρομ και την ιστορική πορεία που αυτή ακολούθησε κατά τη διάρκεια των αιώνων.

Οικογένεια

Η τσιγγάνικη οικογένεια είναι εκτεταμένη πατριαρχική και έχει την τάση να ελέγχει όλη τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης. Η γυναίκα ενώ συμμετέχει στην

παραγωγική διαδικασία δεν κατέχει ισότιμη θέση με τον άνδρα. Συγκεκριμένα η γνώμη της δεν έχει την ίδια βαρύτητα μ' αυτόν σε θέματα οικονομικής διαχείρισης, λύσης προβλημάτων καθώς και στις κοινές δραστηριότητες της οικογένειας.

Ο γάμος αποτελεί σταθμό στη ζωή του Τσιγγάνου και μέσα στην τσιγγάνικη κοινότητα ίσχυε η αρχή της "εθνικής ενδογαμίας" η οποία λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός άμυνας απέναντι στην αφομοίωση.

Οι Τσιγγάνοι παντρεύονται σε πολύ μικρή ηλικία και ο γάμος πραγματοποιείται με δύο κυρίως τρόπους, εξαγορά της νύφης ή απαγωγή της. Θα πρέπει να σημειωθεί πως το ζευγάρι αποκτά πολλούς απογόνους γιατί μ' αυτό τον τρόπο τον δικαιώνει την ύπαρξή του στην κοινωνία.

Τέλος, σημαντικό είναι το γεγονός πως για να παντρευτεί μια νεαρή τσιγγάνα πρέπει απαραίτητα να είναι "αγνή".

Κατοικία

Ο νομαδικός τρόπος ζωής των Τσιγγάνων επηρεάζει τις συνθήκες διαβίωσης και κατοικίας. Οι περισσότεροι διαμένουν σε σκηνές ή παραπήγματα ενώ μόνο οι οικονομικά ευνοούμενοι κατοικούν σε ιδιόκτητα σπίτια που ικανοποιούν τις στοιχειώδεις ανάγκες τους. Συνήθως είναι άθλιες οι συνθήκες κατοικίας και υγιεινής, κυρίως για τους Τσιγγάνους που συγκεντρώνονται σε υποβαθμισμένες περιοχές των αστικών πόλεων όπου γκετοποιούνται.

Οι Τσιγγάνικοι οικισμοί στην πλειοψηφία με ελάχιστες εξαιρέσεις είναι χωρίς ύδρευση και αποχετευτικό σύστημα πλάι σε σκουπιδοτόπους.

Οι πρόχειρα εγκατεστημένοι καταυλισμοί, σπίτια από λαμαρίνες, νάιλον και σανίδια που πλημμυρίζουν το χειμώνα και υπερθερμαίνονται το καλοκαίρι, όπου σε

ένα δωμάτιο στοιβάζονται πολυμελείς οικογένειες, είναι η εικόνα της πλειοψηφία των σπιτιών τους.

Υγεία

Το θέμα της υγείας των τσιγγάνων βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με κοινωνικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Εξαιτίας της έλλειψης παροχής ιατρικής βοήθειας για λόγους κυρίως κοινωνικού ρατσισμού έχουν διαμορφώσει και αυτοί τη δική τους φιλοσοφία απέναντι στους κανόνες υγιεινής και προληπτικής ιατρικής.

Συγκριτικά με προηγούμενα χρόνια, στις μέρες μας ολοένα και περισσότεροι τσιγγάνοι επισκέπτονται τους γιατρούς και κυρίως οι γυναίκες που βρίσκονται σε κατάσταση εγκυμοσύνης. Το πρόβλημα όμως παραμένει οξύ ειδικά για τους Τσιγγάνους χωρίς μόνιμη κατοικία και απαιτεί άμεση μελέτη και αντιμετώπιση.

Οικονομική Οργάνωση

Στην πλειοψηφία τους οι Τσιγγάνοι εργάζονται ως ανειδίκευτοι εργάτες ή τεχνίτες. Δύο στοιχεία κυριαρχούν στην τσιγγάνικη απασχόληση, η αυτοαπασχόληση και η μετακίνηση. Επειδή η αυτοαπασχόληση προσφέρει το αίσθημα της ανεξαρτησίας για το λόγο αυτό, οι Τσιγγάνοι ασχολούνται κυρίως με παραδοσιακά επαγγέλματα όπως μουσική "μαγεία" κατασκευή εργαλείων κ.ά. Καταφεύγουν επίσης στην πώληση αγαθών ή ασχολούνται με εποχιακές αγροτικές εργασίες. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και περιπτώσεις ατόμων που διατηρούν εμπορικά καταστήματα ή εργάζονται ως μισθωτοί υπάλληλοι. Οι περιπτώσεις όμως αυτές των ευνοουμένων δεν συγκρίνονται αριθμητικά με τους εργάτες και τους γυρολόγους.

Η εργασία για τους Τσιγγάνους δεν αποτελεί αυτοσκοπό και γι' αυτό αποφεύγουν συστηματικά τη μόνιμη μισθωτή εργασία έξω από τα πλαίσια της οικογένειας.

Στην προσπάθειά τους να πετύχουν τους οικονομικούς τους στόχους καταφεύγουν στον μοναδισμό που τους εξασφαλίζει ελευθερία, ευελιξία, αλλά ταυτόχρονα και κοινωνική συγκρότηση.

Θρησκεία

Οι συνεχείς μετακινήσεις των τσιγγάνων είχαν ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση διαφόρων θρησκευτικών πεποιθήσεων και δοξασιών των λαών με τους οποίους ήρθαν σε επαφή.

Όσον αφορά το θρήσκευμα στην Δυτική Ευρώπη συναντάμε Ρωμαιοκαθολικούς ή Προτεστάντες ενώ στα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη υπάρχουν Χριστιανοί Ορθόδοξοι και μουσουλμάνοι.

Στη χώρα μας οι περισσότεροι Τσιγγάνοι ασπάζονται τον Χριστιανισμό ενώ υπάρχουν και μουσουλμάνοι κυρίως στην περιοχή της Θράκης και της Ν. Αττικής. Σημαντικό ρόλο παίζει η θρησκεία στους Τσιγγάνους.

Συχνά αναγκάζονται να υιοθετήσουν την κυρίαρχη θρησκεία προκειμένου να εξασφαλίσουν ήρεμη διαβίωση και αποδοχή από την περιβάλλουσα κοινωνία. Ανεξάρτητα από το θρήσκευμα το οποίο δηλώνουν επίσημα ακόμη και σήμερα διατηρούν αναλλοίωτα πολλά έθιμα, τελετουργίες και προλήψεις.

Σημαντικό είναι το γεγονός ότι οι Χριστιανοί Τσιγγάνοι δεν παρακολουθούν τα μυστήρια της Ορθοδοξίας ούτε γνωρίζουν τα δόγματα του Χριστιανισμού. Την ευθύνη όμως του φαινομένου αυτού δεν έχουν μόνο οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι αλλά και η επίσημη Εκκλησία που δεν ενδιαφέρθηκε αρκετά γι' αυτούς.

Γλώσσα

Η Romani έχει ινδική προέλευση και έχει εμπλουτιστεί ως προς το λεξιλόγιο και τη δομή της με στοιχεία από τις γλώσσες των χωρών που διαμένουν οι Τσιγγάνοι.

Λαός της προφορικής παράδοσης, οι Τσιγγάνοι δεν άφησαν γραπτά κείμενα έτσι ώστε να είναι εφικτή σε βάθος η μελέτη της γλώσσας τους. Η Romani λοιπόν έχει προφορικό χαρακτήρα και διασπάται σε είκοσι περίπου διαλέκτους και εξήντα υποδιαλέκτους.

Τα γλωσσικά ιδιώματα στο σύνολο τους συνθέτουν τη γλώσσα Romani και συντελούν αποφασιστικά στην επιβίωση της καθώς αυτή δέχεται πολλαπλές εξωτερικές γλωσσικές επιρροές από τις χώρες που μιλούν τις διαλέκτους της.

Τα στοιχεία από άλλες γλώσσες και η ποσοστιαία αναλογία τους αποκαλύπτουν τις χώρες στις οποίες έζησαν μετά από την έξοδο τους απ' τις Ινδίες καθώς και το χρόνο παραμονής τους στην καθεμία. Μπορούμε δηλαδή, να πούμε πως μελετώντας την εξέλιξη της Romani είναι δυνατόν να παρακολουθήσουμε με πολλά κενά και την πορεία των πληθυσμών που τη μιλούσαν.

Ο νομαδικός τρόπος ζωής λοιπόν των τσιγγάνων είχε ως αποτέλεσμα την εισβολή ξένων στοιχείων στη γλώσσα τους, την μεγαλύτερη όμως επιρροή δέχθηκε με την είσοδο τους στην Ελλάδα.

Οι σπουδαιότεροι ερευνητές μελετώντας τη Romani καταλήγουν στο συμπέρασμα πως παρά τις προσμείξεις που δέχθηκε παραμένει ζωντανή, πλούσια και ευέλικτη. Πολλές φορές χρησιμοποιείται συνθηματικά από τους Τσιγγάνους στην προσπάθειά τους να προστατευθούν από τους μη - τσιγγάνους. Οι περισσότεροι Τσιγγάνοι είναι δίγλωσσοι. Κάνουν δηλαδή χρήση της Romani μόνο στις μεταξύ τους

σχέσεις ενώ για τις εξωτερικές υποθέσεις χρησιμοποιούν αναγκαστικά την Ελληνική γλώσσα όπως απέδειξαν έρευνες που εκτελέστηκαν στον Ελλαδικό χώρο.

Πέρα από το φαινόμενο της διγλωσσίας παρατηρείται και η παντελής απόρριψη της από λίγους θεωρώντας ότι μ' αυτόν τον τρόπο θα γίνουν αποδεκτοί στην Ελληνική πραγματικότητα και θα βελτιώσουν τους όρους ζωής τους.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι λειτουργεί θετικά το φαινόμενο της διγλωσσίας για τους Τσιγγάνους. Από τη μια πλευρά χρησιμοποιώντας τη μητρική τους γλώσσα ενισχύουν τους δεσμούς μεταξύ τους διατηρούν την ταυτότητα τους και μεταδίδουν τον πολιτισμό τους στους νεότερους και από την άλλη κάνοντας χρήση της ελληνικής ως δευτερεύουσα γλώσσα επιτυγχάνεται ευκολότερα και άμεσα η κοινωνική ένταξη τους γίνονται περισσότερο αποδεκτοί από τους μη Τσιγγάνους.

Οι διάλεκτοι της Ρομανί διαφοροποιούνται συνεχώς. Μια ολική ένωση των ποικίλων διαλέκτων είναι αδύνατη. Αφού η ενοποίηση της γλώσσας των τσιγγάνων στέκεται αδύνατη η επιστήμη της γλωσσολογίας προτείνει μιας σύγκλιση των διαλέκτων της σε επίπεδο λεξιλογίου και τρόπου γραφής.

Μουσική

Οι Τσιγγάνοι συνέβαλαν στη διαφύλαξη της μουσικής μιας παράδοσης και στη διάδοση του Ελληνικού δημοτικού τραγουδιού. Εμπλουτισμένοι με μουσικό ένστικτο και πάθος συμμετέχουν σε γλέντια, γάμους και πανηγύρια προσφέροντας διασκέδαση και φυγή από τα καθημερινά προβλήματα.

Παρά την ανεκτίμητη όμως προσφορά στη διάσωση του δημοτικού μας τραγουδιού και συμβολή στην κλασική μουσική, το δημοτικό μας τραγούδι τους αντιμετώπισε με περιφρόνηση.

Δεν φρόντισαν καθόλου να γράφουν στη γλώσσα μας τραγούδια που να αναφέρονται στη δική τους ζωή, τις χαρές και τα προβλήματα τους και για το λόγο αυτό ελάχιστα γνωρίζουμε για το τσιγγάνικο δημοτικό τραγούδι.

Αν και αντιμετωπίστηκαν ρατσιστικά από το δημοτικό τραγούδι ωστόσο σημαντικοί Έλληνες δημιουργοί κατασκεύασαν τραγούδια εμπνευσμένα από τα επαγγέλματά τους, τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, τα έθιμα, τον καθημερινό τρόπο ζωής κ.ά. Παράλληλα τους Τσιγγάνους ύμνησε η ελληνική και ξένη λογοτεχνία.

Εκπαίδευση

Μελετώντας την εκπαιδευτική κατάσταση των τσιγγάνων από τη βιβλιογραφία διαπιστώνεται η ύπαρξη πολύ υψηλού ποσοστού αναλφαβητισμού. Επίσημες στατιστικές για την εκπαιδευτική κατάσταση των τσιγγάνων σ' ολόκληρη την Ελλάδα δεν υπάρχουν έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε διάφορες περιοχές όπου διαμένουν τσιγγάνοι περιγράφουν μία κατάσταση όπου τα παιδιά των τσιγγάνων δεν πηγαίνουν καθόλου σχολείο, παρακολουθούν τις πρώτες τάξεις ή για άτακτα χρονικά διαστήματα, πολύ μικρό ποσοστό ολοκληρώνει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και ακόμη μικρότερο συνεχίζει στην δευτεροβάθμια ή τριτοβάθμια εκπαίδευση (Βασιλειάδου Μ. - Κορρε Μ. 1996, σελ. 42).

Τα αίτια που οδηγούν στον αναλφαβητισμό των τσιγγάνων μπορούν να συνοψιστούν στα εξής : η κοινωνική απομόνωση, η ύπαρξη χαμηλού βιοτικού επιπέδου, το υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού των γονέων, οι διαφορετικοί θεσμοί, ρόλοι, και πρότυπα που αντιπροσωπεύει το σχολείο μεταξύ Ελ. Εκπαίδευσης και τσιγγάνων. Καθώς και η "απειλή" που αποτελεί για τη συνοχή της τσιγγάνικης κοινότητας, η αφομοιωτική τάση της ελληνικής εκπαίδευσης, η μετακίνηση, η εργασία των τσιγγανόπουλων, η διαφορετική γλώσσα, οι διδακτικές μέθοδοι της ελληνικής

εκπαίδευσης, η διαφορετική αντίληψη περί "κοινωνικής επιτυχίας" η άγνοια και προκατάληψη των εκπαιδευτικών, ο ρατσισμός γενικότερα συμπληρώνουν την εικόνα για τα αίτια που οδηγούν στον αναλφαβητισμό των τσιγγάνων συνοπτικά. (Μελέτη Γ.Γ.Λ.Ε., σελ. 19).

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηρίζεται από μονοδιάστατο και μονοπολιτισμικό προσανατολισμό. Όλες οι εκπαιδευτικές βαθμίδες του Ελληνικού συστήματος λειτουργούν ως στάδιο προετοιμασίας για την ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση.

Οι Τσιγγάνοι αισθάνονται ότι το σχολείο δεν ανταποκρίνεται στις δικές τους απαιτήσεις από την εκπαίδευση. Ταυτόχρονα οι σχολικές μέθοδοι, το σύστημα αξιών και κανόνων του εκπαιδευτικού συστήματος δεν λαμβάνει υπ' όψιν τις οικονομικές κοινωνικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις και ιδιαιτερότητες της τσιγγάνικης κοινότητας (Διεθνές Συμπόσιο, Γ.Γ.Λ.Ε., σελ. 28).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί την απάντηση στις πολιτισμικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ δύο ομάδων. Παράλληλα με την αναγνώριση τους προωθείται η διαφύλαξή τους και η ομαλή συνύπαρξη μεταξύ τους. Η πραγματικότητα των πολυπολιτισμικών κοινωνιών καθιστά αναγκαία τη διαπολιτισμική εκπαίδευση μέσω της οποίας αποφεύγεται η αφομοίωση μιας διαφορετικής ομάδας - όπως οι τσιγγάνοι - στην κυρίαρχη κοινωνική ομάδα αλλά προωθούνται μηχανισμοί προσαρμογής και προώθησης και σεβασμού των ιδιαιτεροτήτων των διαφόρων ομάδων.

Για την εκπαίδευση των τσιγγάνων είναι απαραίτητη η παραγωγή διδακτικού υλικού στο οποίο θα εκφράζεται η νομιμοποίηση και αναγνώριση της κουλτούρας των τσιγγάνων και ταυτόχρονα να είναι προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις και ιδιαιτερότητες της πολιτισμικής αυτής ομάδας.

Η Λαϊκή Επιμόρφωση αποτελεί ένα θεσμό που στηρίζει την εκπαίδευση έξω από το σχολικό σύστημα. Η Γ.Γ.Λ.Ε. προσεγγίζει κοινωνικές ομάδες όπως οι τσιγγάνοι με σκοπό την ενεργοποίησή τους για την ανάληψη πρωτοβουλίας για να μεγιστοποιήσουν τις δυνατότητες για μια καλύτερη ζωή.

Ρατσισμός

Οι Τσιγγάνοι αποτελούν την κοινωνική ομάδα που βιώνει καθημερινά την προκατάληψη των κυρίαρχων ομάδων στις χώρες που ζουν .

Οι τσιγγάνοι έχουν ιθαγένεια ελληνική έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις και δικαιώματα με τους υπόλοιπους Έλληνες. Ωστόσο οι διαφορές στις πολιτιστικές αξίες και κώδικες συμπεριφοράς οδηγούν σε μια ρατσιστική αντιμετώπιση . Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες παρουσιάζεται κοινωνική διάκριση είναι οι εξής : α) η διεκδίκηση θέσης στις υψηλότερες κοινωνικές βαθμίδες ατόμου ή ατόμων που ανήκουν σε ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες β) σε περιόδους οικονομικής κρίσης γ) κάτω από συνθήκες κοινωνικής χαλάρωσης ή σε μεταβατικές περιόδους.

Και η εκπαίδευση αποτελεί ένα χώρο μέσα στον οποίο η κοινωνική διάκριση είναι παρούσα. Ο ρατσισμός μέσα στην εκπαιδευτική μπορεί να είναι θεσμικά κατοχυρωμένος. Η πιο γνωστή μορφή θεσμικού ρατσισμού είναι ο επίσημος αποκλεισμός από την εκπαίδευση τμημάτων του πληθυσμού. Ο θεσμικός ρατσισμός μπορεί να εμφανίζεται και σε επίπεδο εκπαιδευτικής υποδομής οργάνωσης και διοίκησης του σχολείου, αναλυτικών προγραμμάτων σχολικών εγχειριδίων, εκπαίδευσης και επιμόρφωσης επιμορφωτών, τοποθέτησης εκπαιδευτικών και σε επίπεδο παιδαγωγικών πρακτικών.

Η αντιμετώπιση της κοινωνικής διάκρισης δεν είναι εύκολη γιατί απαιτείται παρέμβαση στη συμπεριφορά του ατόμου, στο σχολείο, στον τομέα της

απασχόλησης, στην πολιτική. Αυτό που απαιτείται είναι η αντικατάσταση της σιωπής και της ανοχής από την παρέμβαση και τον έλεγχο.

2. Προτάσεις

Μέσα από τη βιβλιογραφική μελέτη που πραγματοποιήσαμε για την υλοποίηση αυτής της εργασίας εντοπίσαμε την ύπαρξη πληθώρας προβλημάτων που αναφέρονται στους τσιγγάνους και παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια.

Η διαπίστωση μας είναι ότι αυτά πρέπει να γίνουν αντικείμενο άμεσης και έγκαιρης προσοχής και αντιμετώπισης.

Σ' αυτό το κεφάλαιο αποσκοπούμε ν' αναφερθούμε σε κάποιες προτάσεις που κατά τη γνώμη μας συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που χαρακτηρίζουν τους τσιγγάνους. Οι προτάσεις μας είναι οι εξής.

1. Η ελληνική Πολιτεία οφείλει να παρέμβει εκεί όπου απροκάλυπτα παραβιάζονται τα δικαιώματα των τσιγγάνων. Είναι ανάγκη να συγκροτηθούν κοινωνικές υπηρεσίες σε τοπική βάση - όπου υπάρχουν ομάδες τσιγγάνων - υπό την αιγίδα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Αυτό θα έχει ως σκοπό την κάλυψη των αναγκών των κατοικιών της συγκεκριμένης περιοχής με τις δικές τους ιδιαιτερότητες. Έτσι θα επιτευχθεί η παρέμβαση σε τοπικό επίπεδο με άμεση επίλυση των συγκεκριμένων προβλημάτων της συγκεκριμένης ομάδας που θ' αφορούν τη δημόσια υγιεινή, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, τη κατοικία, την εγκληματικότητα, το ρατσισμό.

2. Το Υπουργείο Παιδείας θα πρέπει να προβεί σε μια σειρά από ενέργειες που θ' αφορούν την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών των τσιγγάνων.

Οι ενέργειες αυτές είναι οι εξής :

A) η απογραφή των παιδιών σχολικής και προσχολικής με βάση τα δημοτολόγια προκειμένου να εντοπισθούν πόσα από αυτά δεν φοιτούν σε σχολεία προκειμένου να γίνουν ενέργειες να εγγραφούν σε αυτά.

B) Δημιουργία τομέων σε περίπτωση που αντικειμενικοί λόγοι εμποδίζουν τα παιδιά να φοιτήσουν σε πλησιέστερα σχολεία.

Γ) Δημιουργία προπαρασκευαστικών τάξεων για την ενίσχυση των τσιγγανόπουλων που αντιμετωπίζουν δυσκολία στην παρακολούθηση του σχολείου.

Δ) Επαναπροσδιορισμό της δομής και των λειτουργιών του σχολικού συστήματος με βάση τις διαφορετικές προϋποθέσεις και ιδιαιτερότητες. Ενίσχυση της τσιγγάνικης γλώσσας στο σχολείο. Εμπλουτισμό των μαθημάτων (ιστορία, γεωγραφία) με στοιχεία του τσιγγάνικου πολιτισμού. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση αποτελεί μια ανάγκη.

E) Η διαπολιτισμική αγωγή αποτελεί μια αναγκαιότητα και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση προκειμένου εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί επιστήμονες νομικοί κλπ. να ευαισθητοποιηθούν απέναντι στη διαφορετικότητα και να σέβονται τις διαφορές που χαρακτηρίζουν οποιεσδήποτε πολιτισμικές ομάδες.

3. Είναι ανάγκη να χαραχθεί κοινωνική πολιτική σε νέες βάσεις από ειδικούς επιστήμονες. Η κοινωνική πολιτική θα πρέπει να στοχεύει α) στην ενδυνάμωση της κοινωνικής δικαιοσύνης και στην εξάλειψη της κοινωνικής ανισότητας β) στην ισότιμη κατανομή κοινωνικών δυνάμεων.

4. Είναι ανάγκη να ευαισθητοποιηθούν και να καταρτισθούν δάσκαλοι που διδάσκουν στους τσιγγάνους προκειμένου να εξυπηρετούν τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες τους και για την αποφυγή προκατάληψης απέναντί τους.
5. Ευαισθητοποίηση των ελλήνων για τους τσιγγάνους και τα προβλήματα τους. Σήμερα λίγοι Έλληνες γνωρίζουν τους τσιγγάνους. Πρέπει όλοι να γίνουν γνώστες μιας κατάστασης που υπάρχει δίπλα τους. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορεί να εξαλειφθεί η προκατάληψη που αποτελεί αφετηρία πολλών προβλημάτων των τσιγγάνων. Η ευαισθητοποίηση μπορεί να επιτευχθεί με δύο τρόπους : α) μέσω της εκπαίδευσης στα σχολεία. Μπορεί να υπάρξει ειδικό μάθημα που ν' αναφέρεται σε διαφορετικούς πολιτισμούς ή μέσα από την ιστορία. Αυτό πρέπει να γίνεται σ' όλη τη διάρκεια εκπαίδευσης και σ' όλες τις βαθμίδες β) μέσω της ενημέρωσης, μέσα από τα Μέσα Μαζικής ενημέρωσης, διάφορες υπηρεσίες που ασχολούνται με τσιγγάνους, εθελοντικές ομάδες ευαισθητοποιημένες στα θέματα τσιγγάνων.
6. Η Συγκρότηση εθελοντικών ομάδων είναι απαραίτητη προκειμένου να καλυφθούν τα κενά της μη ύπαρξης υπηρεσιών που να καλύπτουν τις ανάγκες των τσιγγάνων. Οι ομάδες αυτές θ' αποτελούνται από ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, νομικούς, εκπαιδευτικούς και άλλες ειδικότητες που θα μπορούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αλίζη Καλατζή Αναστασία και άλλοι, Προκαταλήψεις και Στερεότυπα Δημιουργία και Αντιμετώπιση, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα, 1996.
2. Βασιλειάδου Μαρία - Παυλή Κορρέ Μαρία, "KON CRDEL BUT, BUT ZANEL, Γ.Γ.Λ.Ε. , Αθήνα 1996.
3. Βασιλειάδου Α. - Σταματάκης Ν., Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, Αθήνα 1992.
4. Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Για την Αντιμετώπιση των Εκπαιδευτικών Προβλημάτων των Τσιγγάνων, Αθήνα 1989.
5. Γεριτσίδου Α. Ερριέττα, Η Κοινωνικοποίηση των Τσιγγάνων του Δενδροποτάμου Θεσσαλονίκης και η Κουλτούρα τους, Θεσσαλονίκη 1986.
6. Γιαννακόπουλος Τάκης, Οι Τσιγγάνοι - Ιστορίες και Θρύλοι, Εκδ. Δίφρος, Αθήνα 1967.
7. Γιαννακόπουλος Τάκης, Οι Γύφτοι και το Δημοτικό μας τραγούδι, εκδ. Θουκιδίδης, Αθήνα 1981.
8. Γιαννακόπουλος Τάκης, Τσιγγάνικα Λαϊκά Τραγούδια και Μπαλάντες, εκδ. Θουκιδίδης, Αθήνα 1982.
9. Γκότοβος Ε. Αθανάσιος, Ρατσισμός, Κοινωνικές, Ψυχολογικές και Παιδαγωγικές Όψεις μιας Ιδεολογίας και μιας Πρακτικής., Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996.
10. Έξαρχος Γιώργος, Αυτοί είναι οι Τσιγγάνοι, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1996.
11. Ζεγκίνης Ευστράτιος, Οι Μουσουλμάνοι Αθίγγανοι της Θράκης, Institute of Balear Studies, Θεσσαλονίκη 1994.
12. Ζωγράφου Ανδρέας, Κοινωνική Εργασία με Κοινότητα Θεωρία - Πράξη Προβληματισμοί , Πάτρα 1992.
13. Ζωγράφου Ανδρέας, Κοινωνικός Σχεδιασμός, Τ.Ε.Ι. Πάτρας , Πάτρα 1992.

14. Glialiand G. - Rageou D. Atlas des diasporas, 1989.
15. Θεοδωράκη Νίτσα, Εμείς οι Τσιγγάνοι, εκδ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1984.
16. Ιατρίδης Δ., Ο Κοινωνικός Σχεδιασμός σαν Διαδικασία Παρέμβασης, Κοινωνική Εργασία, Τεύχος 3, Αθήνα 1986.
17. "Καθημερινή" (επτά Ημέρες), Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους, Αθήνα, 8.1.95.
18. Κατσορίδου Παπαδοπούλου Χρυσούλα, Κοινωνική Εργασία με Ομάδες, Μια μορφή προσέγγισης για συνεργασία και δράση. Εκδ. ΕΛΛΗΝ, 1993.
19. Κουτσοπούλου Ιωάννα και άλλοι, Τσιγγάνοι της Κ. Αχαΐας, Πάτρα 1992.
20. Κυριακάκης Β., Κοινωνικές Υπηρεσίες στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Μια αναγκαιότητα. Κοινωνική Εργασία τεύχος 3, Αθήνα 1986.
21. Λεξικό Κοινωνικών Επιστημών. Unesco, εκδ. Ελληνική Παιδεία Αθήνα 1972.
22. Μάρκου Π. Γεώργιος, Η Πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής κοινωνίας. Η διαδικασία Διεθνοποίησης και η Αναγκαιότητα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996.
23. Μάρκου Π. Γεώργιος, Προσεγγίσεις της Πολυπολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, Γ.Γ.Λ.Ε. Αθήνα, 1996.
24. Παναγιωτίδης Μ. Ναθαναήλ, Μουσουλμανική μειονότητα και εθνική συνείδηση.
25. Παπαδημητρίου Αθανάσιος, Θεωρίες Κοινωνικής Παρεκκλίσεως, Πάτρα 1979.
26. Παρασκευόπουλος Ν. Ιωάννης, Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας, Τόμος 1, Αθήνα 1993.
27. Πασιπάτης Αλέξανδρος, Μελέτη περί των Ατσιγγανων και της Γλώσσης Αυτών, Περιοδικό Πανδώρα τευχ. 8, 1897.
28. Παυλή Μαρία - Σιδέρη Αθηνά, Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και οι κάτω Αχαΐας. Υπουργείο Πολιτισμού, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1990.

29. Παυλή Κορρε Μ. - Σπανούλη Ρ. - Καλούδη Κ. , Τσιγγάνες, εκδ. Ολκος, 1991.
30. Perlman H. Hellen, Κοινωνική Εργασία με άτομα. Μια διεργασία λύσης προβλημάτων, Chicago, 1997.
31. Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών. Κοινωνιολογική και Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη, Gutenberg, Αθήνα 1994.
32. Τερζοπούλου Μιράντα - Γεωργίου Γιάννης, Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα Ιστορία - Πολιτισμός, Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1996.
33. Τσαούσης Γ.Δ., Η Κοινωνιολογία του Ανθρώπου Κοινωνιολογική και Ανθρωπολογική Βιβλιοθήκη , Εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1991.
34. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γ.Γ.Λ.Ε., Εκπαίδευση Τσιγγάνων, ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού. Διεθνές Συμπόσιο, Αθήνα, 6-9 Απριλίου 1995, Αθήνα, 1996.
35. Graser Angus, Οι Τσιγγάνοι, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1998.
36. Wirth L. , Η Ανθρώπινη Επιστήμη στην Παγκόσμια Κρίση.

